

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Π.Μ.Σ. «Πολιτική Επιστήμη και Νεότερη Ιστορία»

Κατεύθυνση: Πολιτική Κοινωνιολογία & Συγκριτική Πολιτική Ανάλυση

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία:

«Η άνοδος και καθιέρωση του σοσιαλιστικού κινήματος (1848-1914):

Το πρόβλημα της βίας και οι κοινοβουλευτικές στρατηγικές στη σκέψη των

K. Marx, F. Engels, Vl. Lenin, R. Luxemburg και K. Kautsky»

"The rise and establishment of the socialist movement (1848-1914):

The problem of violence and parliamentary strategies in the thinking of

K. Marx, F. Engels, Vl. Lenin, R. Luxemburg, and K. Kautsky"

Φοιτητής: Πέτρος Γαλιατσάτος (Α.Μ. 1123Μ029)

Επιτροπή: Γεράσιμος Μοσχονάς, Καθηγητής (επιβλέπων)

Κωστής Καρπόζηλος, Επίκουρος Καθηγητής

ΑΘΗΝΑ 2025

Περιεχόμενα

Περίληψη / Abstract	2
Λέξεις Κλειδιά.....	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1^ο - Ιστορική και πολιτική ανασκόπηση της περιόδου 1848 - 1914.....	9
Κεφάλαιο 2^ο - Οι Karl Marx και Friedrich Engels για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό.....	18
2.1. - Η εξέλιξη της σκέψης του Karl Marx.....	32
2.2. - Η εξέλιξη της σκέψης του Friedrich Engels.....	34
2.3. - Συμπεράσματα.....	37
Κεφάλαιο 3^ο - Ο Karl Kautsky για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό.....	40
3.1. - Συμπεράσματα.....	53
Κεφάλαιο 4^ο - Ο Vladimir I. Lenin για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό.....	56
4.1. - Συμπεράσματα.....	68
Κεφάλαιο 5^ο - Η Rosa Luxemburg για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό.....	72
5.1. - Συμπεράσματα.....	85
Κεφάλαιο 6^ο - Συμπεράσματα.....	89
Πηγές.....	94
Βιβλιογραφία.....	95

Περίληψη

Η εργασία εξετάζει τη θεμελιώδη διαλεκτική σχέση μεταξύ επαναστατικής βίας και κοινοβουλευτικού δρόμου στο διεθνές Σοσιαλιστικό Κίνημα κατά την περίοδο 1848-1914, μέσα από τη σκέψη των Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky, Vladimir Lenin και Rosa Luxemburg.

Μετά την αποτυχία των ευρωπαϊκών επαναστάσεων του 1848, η οικονομική ανάπτυξη της περιόδου 1850-1870 και η παράλληλη διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος δημιούργησαν νέες πολιτικές συνθήκες. Στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες με ισχυρή αστική δημοκρατία, το Σοσιαλιστικό Κίνημα εγκατέλειψε σταδιακά τη στρατηγική της επαναστατικής βίας χάριν του κοινοβουλευτικού αγώνα, θεωρώντας αυτόν προσφορότερο μέσο για τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Οι Marx και Engels διατήρησαν μια ευέλικτη προσέγγιση, αναγνωρίζοντας τόσο το αναπόφευκτο της καταφυγής στην επαναστατική βία για την κοινωνικό μετασχηματισμό σε περιόδους κρίσεων, όσο και την αναγκαιότητα του κοινοβουλευτικού αγώνα ως μέσο πολιτικής ωρίμανσης του προλεταριάτου, ιδίως σε περιόδους καπιταλιστικής ανάπτυξης, όταν η επαναστατική διαδικασία βρίσκεται σε ύφεση.

Ο Karl Kautsky, αρχικά υπερασπιστής της επαναστατικής φύσης της Σοσιαλδημοκρατίας, εξελίχθηκε προοδευτικά από επαναστάτη σε μεταρρυθμιστή. Τελικά το 1914 κατέληξε στο «Σοσιαλσοβινισμό», υποστηρίζοντας τις πολεμικές πιστώσεις εν όψει του Α΄ Π.Π. Αντίθετα, ο Vladimir Lenin διατήρησε και εμβάθυνε την επαναστατική παράδοση του μαρξισμού, αναπτύσσοντας τη θεωρία της «επαναστατικής κατάστασης» και την αναγκαιότητα συνδυασμού νόμιμων και παράνομων μορφών αγώνα. Η Rosa Luxemburg αναγνώρισε τη μαζική απεργία ως μορφή της επανάστασης και συνέδεσε την επαναστατική θεωρία με τη δημοκρατική πρακτική στον τρόπο εφαρμογής της «δικτατορίας του προλεταριάτου».

Τελικά, η κρίση του 1914 αποκάλυψε δραματικά τις εσωτερικές αντιφάσεις του Σοσιαλιστικού Κινήματος της περιόδου αυτής. Τα Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα που είχαν αφοσιωθεί στον κοινοβουλευτικό αγώνα στάθηκαν ανίκανα να αναχαιτίσουν τη φρενίτιδα του εθνικισμού που κατέκλυζε τις χώρες τους και τάχθηκαν με τις αστικές κυβερνήσεις τους, οδηγώντας όμως τη Β' Διεθνή σε διάλυση. Η μελέτη καταδεικνύει την αναγκαιότητα μιας διαλεκτικής προσέγγισης που συνδυάζει την επαναστατική βία και τις μεταρρυθμιστικές στρατηγικές, ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες, διατηρώντας την επικαιρότητά της για το σύγχρονο Σοσιαλιστικό Κίνημα.

Abstract

This paper examines the fundamental dialectic between revolutionary violence and the parliamentary path in the international Socialist Movement during the period 1848-1914, through the thinking of Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky, Vladimir Lenin, and Rosa Luxemburg.

After the failure of the European revolutions of 1848, the economic development of the period 1850-1870 and the parallel expansion of suffrage created new political conditions. In industrially developed countries with strong bourgeois democracy, the Socialist Movement gradually abandoned the strategy of revolutionary violence in favor of parliamentary struggle, considering it a more suitable means for social *transformation*.

Marx and Engels maintained a flexible approach, recognizing both the inevitability of resorting to revolutionary violence for social transformation in periods of crisis, and the necessity of parliamentary struggle as a means of political maturation of the proletariat, especially in periods of capitalist development, when the revolutionary process is in decline.

Karl Kautsky, initially a defender of the revolutionary nature of Social Democracy, progressively evolved from revolutionary to reformist. Finally in 1914 he ended up in "Social Chauvinism," supporting war credits in view of World War I. In contrast, Vladimir Lenin maintained and deepened the revolutionary tradition of Marxism, developing the theory of "revolutionary situation" and the necessity of combining legal and illegal forms of struggle. Rosa Luxemburg recognized the mass strike as a form of revolution and connected revolutionary theory with democratic practice in the implementation of the "dictatorship of the proletariat."

Finally, the crisis of 1914 dramatically revealed the internal contradictions of the Socialist Movement of this period. The Social Democratic Parties that had devoted themselves to parliamentary struggle proved incapable of stemming the frenzy of nationalism that flooded their countries and sided with their bourgeois governments,

leading however to the dissolution of the Second International. The study demonstrates the necessity of a dialectical approach that combines revolutionary violence and reformist strategies, depending on the respective historical conditions, maintaining its relevance for the contemporary Socialist Movement.

Λέξεις Κλειδιά

Επανάσταση, Κοινοβουλευτισμός, Σοσιαλιστικό Κίνημα, Πολιτική βία, Προλεταριάτο, Μεταρρύθμιση, Διεθνής Ένωση Εργατών, Ταξική πάλη, Αστική δημοκρατία, Μαρξισμός, Σοσιαλδημοκρατία, Σοσιαλιστική Διεθνής, βία, Καπιταλισμός, Εργατική τάξη, Οπορτουνισμός, Μαζική απεργία, Δικτατορία του προλεταριάτου, Διεθνισμός, Επανάσταση, Σόσιαλσοβινισμός, Εθνικισμός, Σόσιαλ-ιμπεριαλισμός.

Keywords

Revolution, Parliamentarism, Socialist Movement, Political violence, Proletariat, Reform, International Workers' Union, Class struggle, Civil democracy, Marxism, Social democracy, Socialist International, Violence, Capitalism, Working class, Opportunism, Mass strike, Dictatorship of the proletariat, Internationalism, Revolution, Social chauvinism, Nationalism, Social-imperialism.

Εισαγωγή

Η περίοδος από το 1848 έως το 1914 σηματοδότησε μια κρίσιμη καμπή στη διαμόρφωση του διεθνούς σοσιαλιστικού κινήματος, καθώς τέθηκε για πρώτη φορά με οξύτητα το θεμελιώδες ερώτημα της στρατηγικής: *πώς θα επιτευχθεί η σοσιαλιστική μεταμόρφωση της κοινωνίας; Μέσω της επαναστατικής βίας για την άμεση κατάργηση του Καπιταλισμού και την οικοδόμηση του Σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής ή μέσω του κοινοβουλευτικού δρόμου για τη δημοκρατική μεταρρύθμιση της αστικής κοινωνίας, οδηγώντας την σταδιακά προς το Σοσιαλισμό;*

Η διαλεκτική αυτή αντιπαράθεση μεταξύ επανάστασης και μεταρρύθμισης δεν περιοριζόταν μόνο στο χώρο της θεωρίας. Αντίθετα, διαμόρφωσε ουσιαστικά την πολιτική πρακτική, την οργανωτική δομή και την ιδεολογική φυσιογνωμία των σοσιαλιστικών κομμάτων και του εργατικού κινήματος εν γένει, σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η αποτυχία των επαναστάσεων του 1848 σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη της περιόδου 1850-1870 και την παράλληλη διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος, δημιούργησε νέες συνθήκες που επέτρεψαν στο Σοσιαλιστικό Κίνημα να αναζητήσει εναλλακτικούς δρόμους πολιτικής δράσης.

Μέσα από την εξέταση των θέσεων των κορυφαίων θεωρητικών της εποχής Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky, Vladimir I. Lenin και Rosa Luxemburg, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να πρωτοτυπήσει, αναλύοντας τις εσωτερικές εντάσεις και αντιφάσεις του Σοσιαλιστικού Κινήματος, αποκαλύπτοντας πώς το δίλημμα μεταξύ επαναστατικής βίας και κοινοβουλευτικού αγώνα διαμόρφωσε όχι μόνο τη θεωρία, αλλά και την πρακτική του διεθνούς προλεταριάτου στη μετάβαση από τον 19ο προς τον 20ό αιώνα.

Σε κάθε θεωρητικό, αφιερώνεται από ένα ολόκληρο κεφάλαιο, στο οποίο παρουσιάζεται αναλυτικά η εξέλιξη της σκέψης του. Κάθε κεφαλαίο δε, ολοκληρώνεται με τα βασικά συμπεράσματα, εστιάζοντας στα κυριότερα σημεία, ενώ επιδιώκεται για πρώτη φορά η σύγκριση μεταξύ των υπό μελέτη διανοητών για επιμέρους ζητήματα που κρίνονται σημαντικά.

Η βιβλιογραφία που αξιοποιήθηκε αφορά κυρίως πρωτογενείς πηγές των υπό μελέτη θεωρητικών, που δημοσιεύτηκαν την περίοδο 1848 - 1914. Ωστόσο, συμπεριλαμβάνονται και ορισμένα κείμενα που είχαν γραφτεί την ίδια περίοδο από τους ίδιους αλλά δημοσιεύτηκαν μεταγενέστερα ή μεταγενέστερα κείμενα που όμως πραγματεύονται τα διλήμματα της περιόδου πριν το 1914 ή αμέσως μετά και βρίσκονται σε μια συνέχεια.

Εν κατακλείδι, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι μέσα από την ανάλυση του έργου και της δράσης των υπό εξέταση θεωρητικών, αναδύεται τελικά η διάκριση του διανοούμενου-στοχαστή από τον πολιτικό, στο πρόσωπο καθενός εξ'αυτών. Ενώ ο διανοούμενος αναζητά διαλεκτικά την αλήθεια για το πώς κινείται ο κόσμος, ο πολιτικός καλείται συχνά να δώσει άμεσα απαντήσεις σε πρακτικά ζητήματα της συγκυρίας.

Κεφάλαιο 1^ο

«Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε»¹

Ιστορική και πολιτική ανασκόπηση της περιόδου 1848 – 1914

Η περίοδος από το 1848 έως το 1914 αποτελεί μια από τις πιο κρίσιμες και διαμορφωτικές φάσεις στην ιστορία του διεθνούς Σοσιαλιστικού Κινήματος. Κατά τη διάρκεια αυτής της εξαιρετικά δυναμικής περιόδου, το Σοσιαλιστικό Κίνημα αντιμετώπισε θεμελιώδη διλήμματα και στρατηγικές αντιπαραθέσεις που θα καθόριζαν τη μελλοντική του πορεία για δεκαετίες, τις επιτυχίες και τις ήττες του. Το κεντρικό ερώτημα που διαπερνά ολόκληρη αυτή την εποχή αφορά τον τρόπο επίτευξης των σοσιαλιστικών στόχων: μέσω της επαναστατικής βίας για την ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής ή μέσω του κοινοβουλευτικού δρόμου για τη δημοκρατική μεταρρύθμιση του.

Αυτή η θεμελιώδης αντιπαράθεση δεν αποτελούσε απλώς έναν θεωρητικό διαχωρισμό, αλλά διαμόρφωσε ουσιαστικά την εσωτερική δομή, τη φιλοσοφία και τις πρακτικές των σοσιαλιστικών κομμάτων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Παράλληλα, επηρέασε καθοριστικά τη λειτουργία και την τελική κατάληξη των δύο μεγάλων διεθνών οργανώσεων που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου: της Διεθνούς Ένωσης Εργατών (Α΄ Διεθνής, 1864-1876) και της Σοσιαλιστικής Διεθνούς (Β΄ Διεθνής, 1889-1914). Η μελέτη αυτής της περιόδου αποκαλύπτει όχι

¹ (Μαρξ & Ένγκελς, Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος. (Πρώτη δημοσίευση στις 21 Φεβρουαρίου του 1848)., 2014α, σ. 79)

μόνο τις ιδεολογικές και στρατηγικές εξελίξεις του Σοσιαλιστικού Κινήματος, αλλά και τις βαθύτερες αντιφάσεις μεταξύ θεωρίας και πράξης, διεθνισμού και εθνικισμού, επαναστατικών οραμάτων και μεταρρυθμιστικής πραγματικότητας.

Όπως αποκαλύφθηκε ιστορικά, η επανάσταση της περιόδου 1789 – 1848 είχε διττό χαρακτήρα. Ήταν βιομηχανική και πολιτική συγχρόνως, ενώ αποτέλεσε εκκολαπτήριο για τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1848, γνωστές και ως «*Άνοιξη των Λαών*». Ήδη από το 1789 ο φόβος μιας επικείμενης προλεταριακής επανάστασης ήταν βαθιά ριζωμένος στη συνείδηση της αστικής τάξης και των αντιδραστικών κυβερνήσεων (Hobsbawm, 2003, σσ. 16-17). Έτσι, από την αποτυχημένη εξέγερση κατά της Φρουράς της Φρανκφούρτης τον Απρίλιο του 1833, αρκετοί από τους επαναστατημένους Γερμανούς εργάτες που εκδιώχθηκαν κατέφυγαν στο Παρίσι, όπου οργάνωσαν πληθώρα μυστικών εργατικών οργανώσεων για την προετοιμασία των μελλοντικών εξεγέρσεων, ενώ συγκρότησαν και το «*γερμανικό Λαϊκό Σύλλογο*» για την ενοποίηση της Γερμανίας υπό δημοκρατικό καθεστώς (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σ. 24). Ο Engels δε, θα υποστηρίξει το 1885 πως το διαμορφωθέν διεθνές εργατικό κίνημα ήταν αποτέλεσμα του γερμανικού εργατικού κινήματος εκείνης της εποχής (Ένγκελς, 2017, σ. 1).

Από τη διάσπαση δε μιας άλλης μυστικής οργάνωσης που ίδρυσαν οι Γερμανοί φυγάδες στο Παρίσι το 1834, την Ένωση των «Προγραμμαμένων», προέκυψε το 1836 η μυστική οργάνωση «*Ένωση των Δικαίων*», στην οποία εντάχθηκε από κοινού με τον Marx το 1847, κατόπιν προσκλήσεως (Στο ίδιο, σσ. 1, 10-11). Τα μέλη της Ένωσης είχαν κατανοήσει τόσο τη σημασία της μελέτης του Engels «*Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*», όσο και της μελέτης του Marx για τη μισθωτή εργασία και το Κεφάλαιο καθώς και την αντιπαράθεση του με τον Proudhon μέσα από το έργο του «*Η Φιλοσοφία της Αθλιότητας*» (Άμπεντροτ, 1976, p. 27). Σκοπός της πρόσκλησης προς τους δύο Γερμανούς διανοητές ήταν να συμβάλλουν στην αναδιοργάνωση της Ένωσης, αποκηρύσσοντας ωστόσο τις παραδοσιακές συνωμοτικές αρχές, ενώ τους προσέφεραν μια ευκαιρία να καλλιεργήσουν την ιδέα του κριτικού κομμουνισμού (Ένγκελς, 2017, σσ. 1, 10-11).

Έτσι, το καλοκαίρι του 1847, στο πρώτο Συνέδριο της Ένωσης στο Λονδίνο, η «*Ένωση των Δικαίων*» μετονομάστηκε σε «*Ένωση των Κομμουνιστών*» και απέκτησε εμφανή

οργανωτική δομή (Στο ίδιο, σ. 11). Στη συνέχεια, κατόπιν ανάθεσης από το δεύτερο Συνέδριο (Νοέμβρης - Δεκέμβρης της ίδιας χρονιάς), οι Marx και Engels εκπόνησαν και έστειλαν προς εκτύπωση στο Λονδίνο το «*Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*», το οποίο τελικά δημοσιεύτηκε αμέσως μετά το ξέσπασμα της επανάστασης του Φλεβάρη του 1848 στη Γαλλία. Με αυτό οι Marx και Engels διατρέφονταν την αναγκαιότητα της προλεταριακής επανάστασης για τη δημιουργία της αταξικής κοινωνίας (Ένγκελς, 2017, σσ. 11-12; Άμπεντροτ, 1976, σ. 27).

Είναι γεγονός ότι το 1848 σηματοδότησε την πρώτη συστηματική και ευρείας κλίμακας εμφάνιση της εργατικής τάξης ως αυτόνομης πολιτικής δύναμης στην ευρωπαϊκή σκηνή. Από την Κοπεγχάγη μέχρι το Παλέρμο και από Μπρασόβ ως τη Βαρκελώνη, εκατομμύρια εργάτες, βιοτέχνες και μικροί αγρότες κινητοποιήθηκαν ζητώντας δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, καλύτερες εργασιακές συνθήκες και κοινωνική δικαιοσύνη (Hobsbawm, 2003, σσ. 16-18). Ωστόσο, η αποτυχία αυτών των επαναστάσεων στην καρδιά της ηπειρωτικής Ευρώπης ήταν ευρεία και γρήγορη, εξοστρακίζοντας τον κύριο όγκο των μελλοντικών επαναστάσεων προς τις περιφερειακές και λιγότερο καπιταλιστικά ανεπτυγμένες χώρες (Στο ίδιο, σ. 17). Η ήττα δεν οφειλόταν μόνο στην έλλειψη οργάνωσης ή στη στρατιωτική υπεροχή των δυνάμεων της αντίδρασης. Αποκάλυψε επίσης τις εσωτερικές αντιφάσεις και διαιρέσεις μέσα στο ίδιο το επαναστατικό στρατόπεδο, όπου η αστική τάξη (μετριοπαθείς φιλελεύθεροι) συχνά αποστασιοποιήθηκε από τις ριζοσπαστικές διεκδικήσεις της εργατικής τάξης και σε πολλές περιπτώσεις, όπως στην περίπτωση της Γερμανίας, τάχθηκε τελικά με την πλευρά της αντίδρασης (Άμπεντροτ, 1976, σ. 29). Έτσι, για την ώρα, η πολιτική επανάσταση γνώρισε τη συντριπτική της ματαίωση (Hobsbawm, 2003, σ. 17).

Ωστόσο, η επαναστατική διαδικασία του 1848 έφερε στο φως νέα δεδομένα. Το στρώμα των μικροαστών, η εργατική τάξη, ο φιλελευθερισμός, ο εθνικισμός και η Δημοκρατία, αποτελούσαν πλέον τους συντελεστές του σύγχρονου πολιτικού πεδίου (Στο ίδιο, σ. 50). Έτσι, η συνθήκη αυτή έθεσε εκατέρωθεν των δύο ανταγωνιστικών κοινωνικών δυνάμεων, αστών και εργατών, το ίδιο ζήτημα προς προβληματισμό, αλλά από διαφορετική οπτική γωνία. Οι μεν αστοί ήρθαν αντιμέτωποι με την ανάγκη αναγνώρισης της κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, η οποία ήταν ενοχλητική αλλά

ακίνδυνη πολιτικά για τους ίδιους, η δε εργατική τάξη άρχισε να αμφισβητεί τελικά την αποτελεσματικότητα της βίαιης επανάστασης για την επίτευξη του κοινωνικού μετασχηματισμού (Στο ίδιο, σ. 18).

Έτσι, η περίοδος από το 1848 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1870, χαρακτηρίστηκε από την παραχώρηση του γενικού εκλογικού δικαιώματος, που είχε ως σκοπό την τιθάσευση της επαναστατικής ορμής του προλεταριάτου (Στο ίδιο, σσ. 18, 175). Από την άλλη πλευρά, η ευημερία του 1850 έθεσε εν αμφιβόλω την προοπτική της επανάστασης και συνέβαλλε στη διάλυση της «Ένωσης των Κομμουνιστών» (Άμπεντροτ, 1976, σ. 28), πράγμα που είχε ως συνέπεια να μείνει το προλεταριάτο για περισσότερο από δέκα χρόνια χωρίς διεθνή οργάνωση (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σ. 342). Αν και οι Marx και Engels, μετά την ήττα του 1849 εναπόθεσαν τις ελπίδες του για την επανάσταση στην καπιταλιστική κρίση του 1857, οι προσδοκίες τους και πάλι ματαιώθηκαν. Κατέληξαν λοιπόν να πιστεύουν σε μια βραδύτερη εξέλιξη της επαναστατικής διαδικασίας μέσω του κοινοβουλευτισμού (Hobsbawm, 2003, σ. 169), με το προλεταριάτο να αποτελεί, μέχρι την εποχή που οι επαναστατικές συνθήκες θα είναι και πάλι ώριμες, την αναπόσπαστη άκρο-αριστερή πτέρυγα της αστικής δημοκρατίας, από την οποία δεν είχε κανένα δικαίωμα να αποσυνδεθεί ή να αυτό-απομονωθεί (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σ. 313).

Έτσι, από το 1860 άρχισε και πάλι να γίνεται εμφανές ότι η εργατική τάξη θα διαδραματίσει εκ νέου πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών και πολιτικών ανταγωνισμών στην Ευρώπη, φτάνοντας στις 28 Σεπτεμβρίου 1864 στο «St. Martin's Hall» του Λονδίνου, όπου ιδρύθηκε η Διεθνής Ένωση Εργατών (Α΄ Διεθνής), μετά από μια μεγάλη διεθνή συγκέντρωση αλληλεγγύης προς τους Πολωνούς εξεγερμένους εργάτες (Στο ίδιο, σσ. 351-352). Στη συγκέντρωση αυτή συμμετείχαν εκπρόσωποι εργατικών οργανώσεων από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένων Άγγλων συνδικαλιστών, Γάλλων προυντονιστών, Γερμανών κομμουνιστών, Ιταλών μαζινιανών και πολλών άλλων ιδεολογικά ετερόκλητων αγωνιστών (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σ. 354; Hobsbawm E. , 2003, σ. 171). Ουσιαστικά, η Α΄ Διεθνής γεννήθηκε από τους κοινωνικούς και εθνικούς αγώνες του ευρωπαϊκού προλεταριάτου, από τους εξεγερμένους Πολωνούς εργάτες και τα εθνικά – επαναστατικά κινήματα σε Αυστρο-Ουγγαρία και Ιταλία

(Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σ. 355). Δεν σχεδίαζε την επανάσταση γιατί πλέον και ο ίδιος ο Marx δεν πίστευε ότι ο καπιταλισμός θα μπορούσε σύντομα να απειληθεί με κατάρρευση. Για το λόγο αυτό, υπήρξε επιφυλακτικός ακόμη και με το εγχείρημα της Παρισινής Κομμούνας το 1871 (Hobsbawm, 2003, σσ. 176-177). Σκοπός της Α΄ Διεθνούς ήταν να αποτελέσει το διεθνές κέντρο των εθνικών εργατικών οργανώσεων και τη δημιουργία εργατικών Κομμάτων σε κάθε βιομηχανική χώρα για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας, με σκοπό την οικονομική χειραφέτηση του προλεταριάτου (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σ. 361; Άμπεντροτ, 1976, σ. 45). Επιπλέον, ενώ εξαρχής η Α΄ Διεθνής απέρριψε τον «Νετσαγιεφισμό», δηλαδή την καταφυγή στην ατομική τρομοκρατία και την τυφλή βία (Στο ίδιο, σσ. 625-626), οι σφοδρές συγκρούσεις του Marx αρχικά με τον Proudhon - ο οποίος ήταν κατά του κοινοβουλευτικού αγώνα, των κοινωνικοπολιτικών μέτρων προστασίας και της τακτικής των απεργιών² - και έπειτα με τον Bakunin - ο οποίος επιπλέον ήταν θιασώτης της βίας και της τρομοκρατίας καθώς και θαυμαστής της παράνομης δράσης των εγκληματιών και περιθωριακών - οδήγησαν στην αποπομπή των αναρχικών δια ψηφοφορίας το 1872 από την Α΄ Διεθνή, στο Συνέδριο της Χάγης³ (Hobsbawm E., 2003, σσ. 244-246; Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σσ. 629-635). Ο Marx δε, είχε ήδη από το Συνέδριο του 1866 στη Γενεύη αναχαιτίσει τις θέσεις αυτές υπερασπιζόμενος τον κοινοβουλευτικό αγώνα, υποστηρίζοντας ότι η προστασία των εργατών μόνο «με τη μεταβολή της κοινωνικής λογικής σε πολιτική βία» μπορεί να εξασφαλιστεί, καθώς:

«κάτω από τις παρούσες συνθήκες δεν υπάρχει καμιά άλλη μέθοδος για να γίνει, εκτός... από γενικούς νόμους, που θα επιβληθούν από την κρατική εξουσία. Με την επιβολή παρόμοιων νόμων η εργατική τάξη δεν ενισχύει την κυβερνητική εξουσία. Αντίθετα, μετατρέπει αυτή την εξουσία, που προς στιγμή χρησιμοποιείται εναντίον της, σε δικός της παράγοντα»
(Άμπεντροτ, 1976, σ. 38).

² Ο Proudhon θεωρούσε ότι το προλεταριάτο με τον τρόπο αυτό θα αναγνώριζε την ισχύ του Κράτους.

³ Εξάλλου, η συνωμοσία, η ξενοφοβία, ο αντισημιτισμός και ο αντιφεμινισμός, συνθετικά στοιχεία του αναρχισμού εκείνης της περιόδου, δεν συμβάδισαν με το διεθνιστικό και πανεργατικό πνεύμα της Α΄ Διεθνούς (Hobsbawm, 2003, σσ. 244-246).

Τελικά, υπό αυτές τις συνθήκες η Α΄ Διεθνής οδηγήθηκε στη διάλυση της το 1876 (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σσ. 635-641). Ωστόσο, συγχρόνως αναπτυσσόταν κι ένα μικρό αλλά δραστήριο επαναστατικό κίνημα στη Ρωσία την περίοδο 1868 - 1881, ο «ρωσικός λαϊκισμός» (*Ναρόντνικο Κίνημα*), διαμορφωμένο από τη ρωσική «ιντελιγκέντσια» (διανόηση) (Hobsbawm E. , 2003, σσ. 246, 250; Μαστρογιαννόπουλος, 2019, σσ. 40-42). Το κίνημα αυτό αν και επιδίδονταν σε τρομοκρατικές ενέργειες δεν ήταν αναρχικό και αποτέλεσε τη γέφυρα μεταξύ της επαναστατικής περιόδου 1830 - 1848 και της επανάστασης του 1917. Θεωρείται δε ότι αποτέλεσε πολιτικό πρόγονο των «Σοσιαλ-επαναστατών» (Βικιπαίδεια, 2023) και προάγγελο του Μπολσεβικισμού (Hobsbawm, 2003, σσ. 246-247).

Μετά τη διάλυση της Α΄ Διεθνούς, το Σοσιαλιστικό Κίνημα εισήλθε σε μια περίοδο εσωστρέφειας και εστίασης στην οργάνωση και δράση σε εθνικό επίπεδο. Αυτή η φάση χαρακτηρίστηκε από τη δημιουργία ισχυρών εθνικών σοσιαλιστικών και εργατικών κομμάτων που υιοθέτησαν μια περισσότερο πραγματιστική και μετριοπαθή προσέγγιση στην πολιτική δράση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το «Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα της Γερμανίας», που δημιουργήθηκε το 1875 με τη συγχώνευση του «Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος» (*SDAP*, υπό τους Α. Bebel και W. Liebknecht) και της «Γενικής Γερμανικής Εργατικής Ένωσης» (*ADAV*, λασαλικό, οπορτουνιστικό κόμμα), και το οποίο στις εκλογές του 1877 αύξησε σε τέτοιο βαθμό την εκλογική του επιρροή (Άμπεντροτ, 1976, σ. 45; Μαστρογιαννόπουλος, 2019, σσ. 103-104) που προκάλεσε την απόφαση του Bismarck να θέσει σε εφαρμογή αντισοσιαλιστικούς νόμους (Hobsbawm E. , 2003, σ. 179). Ωστόσο, το Κόμμα αν και σε καθεστώς παρανομίας όχι μόνο δεν διαλύθηκε αλλά πολύ γρήγορα ανασυντάχθηκε και κατάφερε να αυξήσει ακόμη περισσότερο την επιρροή του στις εργατικές μάζες, κάνοντας εκ νέου στροφή προς το μαρξισμό (Άμπεντροτ, 1976, σ. 45), εφαρμόζοντας μια στρατηγική που συνδύαζε την κοινοβουλευτική δράση με τη συνδικαλιστική οργάνωση και τη δημιουργία ενός ευρύτερου δικτύου κοινωνικών και πολιτιστικών οργανώσεων.

Ωστόσο, το άδοξο τέλος της Παρισινής Κομούνας του 1871 συνόδευσε μια άνευ προηγουμένου σφαγή των επαναστατημένων εργατών (Hobsbawm E. , 2000, σσ. 137-138), ενώ το 1873 μπροστά στο φόβο μιας νέας επανάστασης, η Γερμανία από κοινού

με την Αυστρία και τη Ρωσία συγκρότησαν το «Συνασπισμό των Τριών Αυτοκρατοριών». Στην πραγματικότητα, οι τρεις αυτές δυνάμεις συγκρότησαν μια καπιταλιστική Αντι-Διεθνή (Hobsbawm E. , 2003, σ. 255). Το ξέσπασμα αυτής της ωμής τρομοκρατίας από πλευράς της «ευυπόληπτης κοινωνίας» φανέρωσε σε όλους την ανάγκη εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος (Hobsbawm E. , 2000, σ. 138). Έτσι, από το 1871 και εντεύθεν τα κράτη της κεντρικής Ευρώπης άρχισαν, το ένα μετά το άλλο, να παραχωρούν το καθολικό εκλογικό δικαίωμα σε όλο και ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού (Στο ίδιο, σ. 139). Το γεγονός αυτό επέτρεψε την εκλογική ενίσχυση των εργατικών κομμάτων, πράγμα που όμως κατέστη αισθητό στα τέλη της δεκαετίας του 1880, κάνοντας τις αστικές κυβερνήσεις να δυσφορούν (Hobsbawm E. , 2003, σ. 178; Hobsbawm E. , 2000, σ. 140). Είναι πλέον η εποχή της Σοσιαλιστικής Διεθνούς.

Ήδη από το Σεπτέμβριο του 1877 με πρωτοβουλία των Βέλγων Σοσιαλιστών, έλαβε χώρα στη Γάνδη η πρώτη σημαντική προσπάθεια για την ανασυγκρότηση της Διεθνούς, με την οργάνωση ενός Συνεδρίου, στο οποίο συμμετείχαν εκπρόσωποι του μαρξικού και αναρχικού ρεύματος αλλά και αρκετοί ουδέτεροι (Μαστρογιαννόπουλος, 2019, σ. 13). Τελικά στο Συνέδριο επικράτησε πλειοψηφικά το ρεύμα του μαρξισμού έναντι των αναρχικών που εναντιώνονταν εκ νέου στη συγκρότηση πολιτικών εργατικών Κομμάτων προτείνοντας εναλλακτικά στο προλεταριάτο το δρόμο του «αντι-κυβερνητικού Σοσιαλισμού» (Στο ίδιο, σσ. 13-16). Από τότε, καθώς μαζί με τον καπιταλισμό ωρίμαζε και η ανάγκη διεθνικής ανασυγκρότησης του προλεταριάτου, έλαβαν χώρα πληθώρα διεθνών εργατικών συνδιασκέψεων στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις, παρά τις κατά τόπους απαγορεύσεις (Στο ίδιο, σσ. 18-22). Τελικά, το 1889, στο Συνέδριο των Παρισίων, αποφασίστηκε η ίδρυση της Β' Διεθνούς, ενώ στο Συνέδριο του Λονδίνου την ίδια χρονιά αποφασίστηκε ο αποκλεισμός των αναρχικών, καθώς παρέμεναν αμετακίνητοι κατά του νομοθετικού και κοινοβουλευτικού αγώνα (Άμπεντροτ, 1976, σ. 57; Πετρόπουλος, 2001).

Ωστόσο, ήδη από το 1900 ήταν πρόδηλο ότι στους κόλπους της Β' Διεθνούς είχε αναπτυχθεί μια μετριοπαθής – μεταρρυθμιστική πτέρυγα που είχε βρει τον κύριο εκφραστή της στο πρόσωπο του E. Bernstein. Ο τελευταίος, υποστήριζε ότι ο

καπιταλισμός είχε αναπτύξει μηχανισμούς αυτορρύθμισης που τον καθιστούσαν πιο σταθερό και προσαρμόσιμο από ό,τι είχε προβλέψει ο Μαρξ. Έτσι, θεωρούσε ότι ο Σοσιαλισμός είναι η τελειοποίηση του αστικού φιλελευθερισμού (Bernstein, 1996, σ. 240). Για το λόγο αυτό, πρότεινε τη σταδιακή δημοκρατική μεταρρύθμιση του καπιταλισμού κι έδινε έμφαση στην καθημερινή βελτίωση της ζωής των εργατών, παρά στην επίτευξη κάποιου μακρινού επαναστατικού στόχου (Στο ίδιο, σ. 229). Όπως διατύπωνε χαρακτηριστικά: *«το κίνημα ήταν το παν, ο τελικός στόχος τίποτα»*. Πρότασε λοιπόν, μια αναθεωρητική αντίληψη της μαρξικής θεωρίας (Hobsbawm E., 2000, σ. 164). Οι θέσεις του αυτές χαρακτηρίστηκαν από τους ορθόδοξους μαρξιστές ως *«ρεβιζιονιστικές»* και η αντιπαράθεση που ξέσπασε μεταξύ τους διαμόρφωσε όχι μόνο τη φυσιογνωμία της οργάνωσης αλλά και την πορεία του διεθνούς σοσιαλιστικού κινήματος για δεκαετίες (Στο ίδιο, σ. 164).

Έτσι, ο K. Kautsky⁴, επικεφαλής των *«ορθόδοξων»* μαρξιστών, αντιτάχθηκε έντονα στο ρεβιζιονισμό του Bernstein, υπερασπιζόμενος το 1909 την επαναστατική φύση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (Kautsky, 2019, σσ. 23-24) και διατράνωνε ότι στο τέλος η επανάσταση θα είναι αναπόφευκτη (Στο ίδιο, σ. 65). Θεωρούσε δε ότι οι παρατηρήσεις του Bernstein αφορούσαν προσωρινές εξελίξεις και ότι οι βασικές αντιφάσεις του καπιταλισμού παρέμεναν ανέπαφες. Σύμφωνα με την ορθόδοξη άποψη, ο καπιταλισμός δεν μπορούσε να μεταρρυθμιστεί ουσιαστικά χωρίς να χάσει τον βασικό του χαρακτήρα, και επομένως η επανάσταση παρέμενε αναγκαία για την επίτευξη του σοσιαλισμού (Στο ίδιο, σσ. 107-108). Αλλά και ο A. Bebel στάθηκε απέναντι στον Bernstein και απέρριψε τη θεωρία του για το ασυμβίβαστο μεταρρύθμισης και επανάστασης, επικαλούμενος τη διαλεκτική τους ενότητα (Άμπεντροτ, 1976, σ. 62).

Είναι γεγονός ότι οι εξελίξεις στο εσωτερικό του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD) ασκούσαν μεγάλη επιρροή σε όλα τα Κόμματα της Β' Διεθνούς, για τα οποία αποτελούσε πρότυπο (Στο ίδιο, σ. 60). Έτσι, όταν το 1905, με αφορμή την επανάσταση στη Ρωσία, ξαναβγήκε στο προσκήνιο το ζήτημα της βίαιης επανάστασης υπό τη μορφή της γενικής απεργίας, συνδικάτα και Κόμματα

⁴ Μετά το θάνατο του Engels, ο Kautsky θεωρούνταν ο κύριος ερμηνευτής της μαρξιστικής θεωρίας στη Β' Διεθνή (Άμπεντροτ, 1976, σ. 61).

διχάστηκαν μέχρι την εμπέδωση της τελικής αποτυχίας της (Στο ίδιο, σ. 63). Πλέον οι ρεβιζιονιστικές και οπουρτινιστικές αντιλήψεις μέσα στο SPD κέρδιζαν όλο και περισσότερο έδαφος. Ο Kautsky δε, ο οποίος στα 1909 συνέδεε τον πόλεμο με την επανάσταση και το 1912 - στο Συνέδριο της Β' Διεθνούς, στη Βασιλεία - είχε ταχθεί κατά του επικείμενου πολέμου, αν και ο ίδιος, στις 4 Αυγούστου του 1914, απείχε από την ψήφιση των πολεμικών πιστώσεων στο γερμανικό κοινοβούλιο, τελικά το 1915 με άρθρο του στη «*Die Neue Zeit*»⁵, εκπροσωπώντας το πολιτικό «κέντρο» μέσα στο Κόμμα, έδωσε τη στήριξη του για την ιμπεριαλιστική σύγκρουση και αποκήρυξε τη Β' Διεθνή, αποποιούμενος την ταξική πάλη εν καιρώ πολέμου (Μαστρογιαννόπουλος, 2019, σ. 750). Έτσι, μόνο μια μικρή αριστερή πτέρυγα μέσα στο SPD εκπροσωπούμενη από την Clara Zetkin, τη Rosa Luxemburg, τον Karl Liebknecht, τον Franz Mehring και τον Georg Ledebour έμεινε για να αντιταχθεί στον πόλεμο, χωρίς όμως επιτυχία (Άμπεντροτ, 1976, σ. 63). Το παράδειγμα δε του SPD ακολούθησε η πλειοψηφία των εργατικών κομμάτων της Β' Διεθνούς.

Ωστόσο, για τους συνεπείς μαρξιστές, η Σοσιαλδημοκρατία είχε το επαναστατικό περιεχόμενο που της έδιναν οι Marx και Engels (Δημητράκος, 1976, σ. 112). Για το λόγο αυτό, διαχωρίστηκαν από τους «Σοσιαλσοβινιστές» ηγέτες της Β' Διεθνούς και με πρωτοπόρο τον Lenin, ακολουθώντας το νόμο της «διαλεκτικής άρνησης»⁶, κινήθηκαν προς την κατεύθυνση συγκρότησης της Κομμουνιστικής Διεθνούς⁷ (Γ' Διεθνής) το 1919 (Δημητράκος, 1976, σ. 112; Μαστρογιαννόπουλος, 2019, σ. 752).

⁵ Θεωρητικό – Ιδεολογικό όργανο του SPD (Wikipedia, 2025).

⁶ Ο νόμος της «διαλεκτικής άρνησης» αποτελεί έναν από τους νόμους του Διαλεκτικού Υλισμού. Σύμφωνα με το νόμο αυτό η άρνηση αποτελεί εσωτερική αναγκαία συνθήκη της ανάπτυξης στη διαδικασία της πάλης των αντιθέτων. Από την πάλη αυτή γεννιέται το καινούριο, το οποίο φέρει μέσα του κάθε καλό στοιχείο του παλιού (Κονσταντίνοφ, και συν., 1961, σσ. 423-432).

⁷ Είναι γεγονός ότι για τους Marx και Engels ο όρος «Σοσιαλδημοκρατία» ήταν ανακριβής και μη επιστημονικός καθώς το οικονομικό πρόγραμμα του εργατικού κόμματος ήταν όχι απλά Σοσιαλιστικό αλλά Κομμουνιστικό. Είχε δηλαδή ως τελικό πολιτικό στόχο την κατάργηση των τάξεων κι επομένως του Κράτους και της Δημοκρατίας (Δημητράκος, 1976, σσ. 111, 131).

Κεφάλαιο 2^ο

«Οφείλουμε να ανακοινώσουμε στις κυβερνήσεις: [...] θα κινηθούμε εναντίον σας με ειρηνικό τρόπο όπου είναι δυνατόν, και με όπλα αν καταστεί αναγκαίο»⁸.

Οι Karl Marx και Friedrich Engels για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό

Για τον Friedrich Engels, το 1887 – 1888, η βία στην κοινωνία είναι πολιτική πράξη και αποτελεί μόνο το μέσο, ενώ το υλικό – οικονομικό όφελος είναι ο σκοπός (Engels F. , 1974, σσ. 10, 11). Η πολιτική βία δε, αρχίζει να αναπτύσσεται με τη διάλυση των πρωτόγονων κοινοτήτων και την εμφάνιση των ατομικών παραγωγών, ενώ μέχρι τότε η κοινωνική λειτουργία βασιζόταν στην χωρίς περιορισμούς συναίνεση και το έθιμο (Στο ίδιο, σσ. 15, 43). Η αλλαγή αυτή προξένησε μια πρωτόγνωρη αποξένωση στα άτομα από τις κοινές υποθέσεις και την οικονομική λειτουργία (Στο ίδιο, σ. 43). Η πολιτική βία κατευθύνεται τότε προς δύο πιθανές στοχεύσεις. Η πρώτη αφορά την οικονομική ανάπτυξη και η δεύτερη την παρεμπόδιση της, τις περισσότερες όμως φορές ανεπιτυχώς (Στο ίδιο, σ. 43). Η τελευταία αφορά τις περιπτώσεις των κατακτητικών πολέμων από κατακτητές όμως με καθυστερημένες παραγωγικές δυνάμεις. Έτσι, ο Engels συμπεραίνει ότι η βία γεννά τα εκάστοτε κοινωνικοπολιτικά

⁸ (Marx K. , 1871)

φαινόμενα μέσω τις υφαρπαγής της ξένης εργατικής δύναμης και των προϊόντων της (Στο ίδιο, σ. 43). Με αυτό τον τρόπο επηρεάζει μεν τον τρόπο κατανάλωσης αυτών, όχι όμως και την παραγωγής τους (Στο ίδιο, σ. 43).

Καταλήγει λοιπόν ο ίδιος, ότι η βία δεν είναι απροϋπόθετη. Απαιτεί την κατοχή εργαλείων και όπλων τελειότερων από εκείνα που πρόκειται να καταργήσει με την άσκηση της. Προϋποθέτει δηλαδή, την ανάπτυξη της οικονομίας σε μια ανώτερη βαθμίδα, η οποία θα εξασφαλίσει την προμήθεια και συντήρηση αποτελεσματικών μέσων (Στο ίδιο, σσ. 20, 21). Αν και ο στρατός, κύριος εκφραστής της κρατικής βίας, είναι ιδιαίτερα δαπανηρός, η βία που ασκεί δεν είναι ικανή να παράγει πλούτο, παρά μόνο να υφαρπάξει (Στο ίδιο, σ. 21). Η δε εσωτερική κρατική βία είναι πιθανό να συγκρούεται με τις αναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις (Στο ίδιο, σ. 44). Στην περίπτωση δε αυτή, το τέλος της παλαιάς πολιτικής εξουσίας είναι πρόδηλα παρών και η σύγκρουση λύνεται τελικώς με την αντικατάσταση της από μια νέα. Σημαίνον ιστορικό παράδειγμα αποτελεί για το Γερμανό θεωρητικό, η Γαλλική Επανάσταση (Στο ίδιο, σ. 44).

Ενώ ο Karl Marx το 1867 διαπιστώνει ότι η βία «είναι η μαμή κάθε παλιάς κοινωνίας που κυοφορεί μέσα της μια καινούργια» και «αποτελεί οικονομική δύναμη» (Marx, 1968, σ. 779), για τον Ντύρινγκ η βία είναι το απόλυτο κακό που διαφθείρει όποιον την ασκεί. Γι' αυτόν, η πρώτη πράξη βίας είναι το προπατορικό αμάρτημα. Ωστόσο, δεν αρνείται ότι ο μόνος τρόπος να εξαλειφθεί η εκμετάλλευση είναι ίσως τελικά η καταφυγή σε αυτήν (Engels F. , 1974, σ. 45). Για τον Engels όμως, η καταφυγή στη βία της επανάστασης αποτελεί μόνο πράξη άμυνας απέναντι στον αντιδραστικό ταξικό εχθρό. Για το λόγο αυτό είναι αποδεκτή, αφού αποτελεί ένα αίτημα για δικαιοσύνη (Στο ίδιο, σς. 45-46). Έτσι, μόνο όταν τελικά κατακτηθεί η νίκη, μπορεί να γίνεται λόγος για βία (Στο ίδιο, σ. 28). Θα πει δε χαρακτηριστικά το 1895:

«Το δικαίωμα στην επανάσταση είναι βέβαια το μοναδικό, πραγματικό "ιστορικό δικαίωμα", το μόνο πάνω στο οποίο στηρίζονται όλα τα σύγχρονα κράτη [...] Το δικαίωμα στην επανάσταση είναι τόσο πολύ εξερίζωτα, στη γενική συνείδηση, αναγνωρισμένο που ακόμα και ο στρατηγός... απ' αυτό το

δικαίωμα του λαού, αποκλειστικά, αντλεί το δικαίωμα για πραξικόπημα...» (Engels F. , 2020β, σ. 211).

Οι Marx και Engels, ήδη από το Φεβρουάριο του 1848 θα υποστηρίξουν στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος πως «το πρώτο βήμα στην εργατική επανάσταση είναι [...] η κατάκτηση της δημοκρατίας», διευκρινίζοντας ότι το προλεταριάτο, με την πολιτική του επικράτηση, αρχικά θα πρέπει να «αποσπάσει»⁹ σταδιακά, αλλά με τρόπο αυταρχικό, όλο το κεφάλαιο από τους αστούς (Μαρξ & Ένγκελς, 2014α, σ. 59). Θέτουν δε ως άμεσο σκοπό των κομμουνιστών: **α)** τη συγκρότηση της εργατικής τάξης, **β)** την ανατροπή της αστικής υπεροχής και **γ)** την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο (Στο ίδιο, σ. 50).

Συγκεκριμένα, ο Marx βλέπει την επανάσταση ως την «πιο ακραία πράξη της πολιτικής». Έτσι, όπως θα διατυπώσει χαρακτηριστικά, «όποιος πάει για επανάσταση θα πρέπει να αποδεχθεί και τα μέσα, τις πολιτικές ενέργειες που προπαρασκευάζουν την επανάσταση, που διαπαιδαγωγούν τους εργάτες για την επανάσταση» (Engels F. , 1979α, σσ. 265-266). Επειδή δε οι δύο θεωρητικοί του Επιστημονικού Κομμουνισμού αναγνώριζαν πως τα έθνη είναι δημιούργημα της αστικής τάξης των χωρών τους, επεσήμαναν πως αν και «οι εργάτες δεν έχουν πατρίδα», εντούτοις η εργατική τάξη κάθε χώρας θα πρέπει να ανατρέψει τη δική της αστική τάξη, δηλαδή «να γίνει η ίδια το έθνος» (Μαρξ & Ένγκελς, 2014α, σσ. 57, 46). Για το λόγο αυτό προώθησαν την ιδέα του «διεθνισμού», υποστηρίζοντας ότι οι Κομμουνιστές κάθε χώρας, θα πρέπει να προωθούν τα κοινά συμφέροντα του διεθνούς προλεταριάτου και όχι εκείνα των εθνικών Κρατών τους, δηλαδή όχι τα συμφέροντα της αστικής τάξης της χώρας τους (Στο ίδιο, σ. 49)¹⁰.

⁹ και κατόπιν να «καταστρέψει» το αστικό Κράτος (Μαρξ & Ένγκελς, 2014α, σ. 45).

¹⁰ Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί πως ο καθηγητής Νίκος Κοτζιάς στο βιβλίο του «Μαρξ και Διπλωματία», αναλύοντας τη θέση των Marx και Engels για τη σχέση του ταξικού με το εθνικό ζήτημα - ήτοι κοινωνικής χειραφέτησης και εθνικής απελευθέρωσης - θα πει emphaticά:

«Όπως δείχνουν τα κείμενα τους (των Marx και Engels), αυτά τα δύο επίπεδα αγώνων - εθνικό και κοινωνικό - αλληλοσυμπληρώνονται. Άλλοτε προηγείται το ένα και άλλοτε το άλλο. Συνήθως στα δημοκρατικά και απελευθερωτικά κινήματα προηγείται το “εθνικό ζήτημα”, ενώ στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό προηγείται η ταξική πάλη με οργάνωση της διεθνιστικής αλληλεγγύης» (Κοτζιάς, 2024, σσ. 202-203).

Για την ουσία δε της επανάστασης, οι Marx και Engels στα 1845 – 1846 ομονοούν ότι αυτή αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ιστορίας (Marx & Engels, 1997, σσ. 88-89). Το ίδιο δε συνέβη και με την επαναστατική βία της αστικής τάξης μέσω της οποίας ανετράπη η φεουδαρχία. Το γεγονός αυτό ώθησε προς τα εμπρός την κοινωνική εξέλιξη για όσο χρόνο ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εξασφάλιζε την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (Engels F. , 2010, σσ. 202-206). Ο Marx θα διατυπώσει χαρακτηριστικά το 1852: *«Μα, όσο λίγο ηρωική και αν είναι η αστική κοινωνία, χρειάστηκε, ωστόσο, ο ηρωισμός, η θυσία, η τρομοκρατία, ο εμφύλιος πόλεμος και οι εθνικές μάχες για να τη φέρουν στον κόσμο»* (Marx, 1976, σ. 17). Όμως, καθώς η αστική επανάσταση άντλησε την έμπνευση της από το παρελθόν, η κοινωνική επανάσταση την αντλεί από το μέλλον. Γι' αυτό και *«πρέπει να αφήσει τους νεκρούς να θάψουν τους νεκρούς τους»*. Με άλλα λόγια, να διαμορφώσει το δικό της περιεχόμενο (Στο ίδιο, σσ. 16-19). Ο Marx το 1844 βλέπει την επανάσταση ως πολιτική πράξη για την ανατροπή της εξουσίας και τη διάλυση της παλαιάς κοινωνίας και από αυτή την άποψη, κάθε τέτοια επανάσταση είναι κοινωνική και πολιτική επανάσταση (Marx, 2019, σ. 358). Η επανάσταση αυτή όμως, οδεύοντας σταδιακά προς την κατάργηση του Κράτους και των τάξεων, θα καταργήσει σταδιακά και την πολιτική (Marx & Friedrich, 1989, p. 115). Γι' αυτό και ο Marx το 1850 όριζε ως *«αληθινή επανάσταση»* εκείνη που ξεπερνά την απλή εξέγερση μιας *«μικρής κλίμας»*, η οποία εμφορείται από τις ιδέες κάποιου *«χαφιέ»* (Marx, 2011, σσ. 26-27), καθώς η αστυνομία ανέχεται τέτοιου είδους συνομωσίες προκειμένου να παρακολουθεί τα επικίνδυνα επαναστατικά στοιχεία και να στρατολογεί, έναντι ανταλλαγμάτων, *«επαγγελματίες συνωμότες»* (Στο ίδιο, σσ. 34-35).

Από την άλλη, ο Engels στις ομιλίες του στο Έλμπερφελντ το Φεβρουάριο του 1845, θα καταγγείλει τον καπιταλισμό ως αιτία γέννησης της εγκληματικότητας, της γενίκευσης του ανταγωνισμού, των πολεμικών συγκρούσεων καθώς και για αναρίθμητα άλλα δεινά που συμβάλλουν στη δυστυχία του ανθρώπου. Στον αντίποδα αυτής της κατάστασης ο Γερμανός διανοητής αντιτάσσει την κρατική ευθύνη για καθολική εκπαίδευση, την καταπολέμηση της φτώχειας και την εξασφάλιση εργασίας (Engels F. , 2020δ, σσ. 233-251). Εξετάζοντας δε το ζήτημα της εξέγερσης το 1895 θα διαπιστώσει ότι πλέον, η αύξηση της έκτασης των πολέμων και

οι μεγάλοι δρόμοι τους, η αριθμητική αύξηση των στρατευμάτων και ο εκσυγχρονισμός του οπλισμού τους, καθιστούν τις οδομαχίες όλο και δυσκολότερες και τις ένοπλες επαναστάσεις όλο και περισσότερο άκαρπες. Έτσι, θα υποστηρίξει ότι οι πιθανότητες μια εξέγερση να νικήσει έναν οργανωμένο στρατό είναι ελάχιστες και μπορεί να συμβεί μόνο αν συντρέχουν ειδικές προϋποθέσεις, όπως η έλλειψη αποφασιστικότητας των αξιωματικών του. (Engels F. , 2020β, σσ. 205-208).

Για τον Engels το 1890 η πολιτική αποτελεί μια απατηλή μορφή ταξικού αγώνα (Engels F. , 2020γ, σ. 390). Κατά το Marx δε, το γενικό εκλογικό δικαίωμα μπορεί να οδηγήσει την πολιτικά οργανωμένη εργατική τάξη στην πολιτική νίκη, εκτιμά όμως ότι για να μη συμβεί αυτό, η αστική τάξη θα καταργήσει αν χρειαστεί το δικαίωμα αυτό (Marx, 2020ε, σ. 172). Όπως υποστηρίζουν δε οι Huar Ulrich και Fechner Gudrun, ο Marx θα τονίσει άλλωστε πως στον κοινοβουλευτικό αγώνα από τη σύγκρουση δεν πλήττεται ποτέ το αξίωμα, αλλά πάντα μόνο ο προσωρινός κάτοχός του. Έτσι, *«Η ολιγαρχία δεν διαιώνίζεται με το σταθερό κράτημα της εξουσίας στο ίδιο χέρι, αλλά με το να αφήνει την εξουσία να περνά εναλλάξ από ένα χέρι στο άλλο»* (Χουάρ & Φέχνερ, 1988, σ. 173).

Ο Marx, ήδη από τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου το 1865, υπερασπιζόμενος το ζήτημα της πολιτικής δράσης του προλεταριάτου μέσω του κοινοβουλευτικού αγώνα, στάθηκε απέναντι στο Proudhon (Άμπεντροτ, 1976, σ. 37), ενώ στο Συνέδριο της Λωζάνης το 1867 η αντιπαράθεση αυτή συνεχίστηκε (Στο ίδιο, σ. 38). Αν και το Συνέδριο της Βασιλείας το 1869 έβαλε τέλος στη μεταξύ τους διένεξη με την συντριπτική επικράτηση των θέσεων του Marx, το 1872 στο Συνέδριο της Χάγης ο Marx ήρθε και πάλι σε ρήξη με την αναρχική πτέρυγα, την οποία τώρα εκπροσωπούσε ο Bakounin, υπερασπιζόμενος τη διεξαγωγή κοινοβουλευτικού αγώνα από το προλεταριάτο με την οργάνωση εργατικών πολιτικών κομμάτων (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σσ. 629-631).

Κατά την ομιλία του στη Διάσκεψη του Λονδίνου το Σεπτέμβριο 1871, υπερασπιζόμενος το δικαίωμα της εργατικής τάξης να κατακτήσει την πολιτική εξουσία μέσω του κοινοβουλευτικού δρόμου, απευθυνόμενος προς την αστική άρχουσα τάξη, θα επισημάνει εν είδει προειδοποίησης:

«Οφείλουμε να ανακοινώσουμε στις κυβερνήσεις: Γνωρίζουμε ότι είστε η ένοπλη δύναμη που στρέφεται εναντίον των προλετάρων· θα κινηθούμε εναντίον σας με ειρηνικό τρόπο όπου είναι δυνατόν, και με όπλα αν καταστεί αναγκαίο» (Marx, 1871).

Από την άλλη, κι ο Engels στην ίδια Διάσκεψη θα υπερασπιστεί την εμπλοκή της εργατικής τάξης στην ενεργό πολιτική, υποστηρίζοντας ότι *«Η αποχή από την πολιτική είναι εντελώς αδύνατη»* διότι η εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας επέβαλε την πολιτική δράση ως μέσο επικράτησης του προλεταριάτου (Μαστρογιαννόπουλος, 2013, σ. 626). Έτσι, το 1871 θα πει emphaticά πως *«Το να κάνεις στους εργάτες κήρυγμα αποχής από την πολιτική, θα πει να τους σπρώχνεις στην αγκαλιά της αστικής πολιτικής»* (Engels F. , 1979α, σ. 265).

Κατόπιν, στα 1885 θα διατυπώσει την εκτίμηση ότι μετά τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1815, 1830, 1848-1852 και 1870, η επαναστατική θύελλα ατονούσε όλο και περισσότερο, ιδίως μετά την παγκόσμια εμπορική και βιομηχανική κρίση του 1847 που προκάλεσε τις επαναστάσεις του Φεβρουαρίου και Μαρτίου του 1848 (Ένγκελς, 2017, σ. 17). Αντιθέτως, θα ισχυριστεί ότι αυτό που ακολούθησε της κρίσης αυτής ήταν μια περίοδος πρωτοφανούς βιομηχανικής ανάπτυξης κατά την περίοδο 1849-1850, η οποία ατόνησε την *«επαναστατική θύελλα»* και η οποία τον έκανε να αναλογιστεί και πάλι αυτό που ήδη είχε διατυπώσει από κοινού με τον Marx από το 1950¹¹, πως πια *«δε μπορεί να γίνει λόγος για πραγματική επανάσταση»* καθώς αυτή συντελείται όπου *«οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και οι αστικές παραγωγικές μορφές έρχονται σε αντίφαση μεταξύ τους»* (Στο ίδιο, σσ. 17-18). Ενώ, όπως είχαν συμπληρώσει, *«Μια νέα επανάσταση είναι δυνατή μόνο σαν συνέπεια μιας νέας κρίσης. Όμως, αυτή είναι τόσο σίγουρη, όσο κι εκείνη»* (Engels F. , 2020β, σ. 193).

Ο Engels εκτιμούσε ότι στο πλαίσιο του αστικού κράτους, η καθολική ψηφοφορία αποτελεί *«δείκτη βαθμού ωριμότητας»* του προλεταριάτου (Λένιν, 1975, σ. 17). Έτσι, το 1891 αναγνωρίζει την πιθανότητα για ένα ειρηνικό, συνταγματικό, πέρασμα στο

¹¹ Βλ. «Ανασκόπηση απ' το Μάη έως τον Οκτώβρη 1850» στη *«Νέα Εφημερίδα του Ρήνου, Πολιτικο-Οικονομική Επιθεώρηση»* (Ένγκελς, 2017, σ. 18).

Σοσιαλισμό¹² σε χώρες όπως η Αγγλία, η Γαλλία και η Αμερική, όπου η «λαϊκή αντιπροσωπεία συγκεντρώνει στα χέρια της όλη την εξουσία», συγχρόνως όμως, ασκώντας κριτική στο Πρόγραμμα της Ερφούρτης, αναγνωρίζει επίσης πως στις συνθήκες απολυταρχισμού της Γερμανίας η ειρηνική εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας - και πολύ περισσότερο το πέρασμα στο Σοσιαλισμό - αποτελεί «μεγάλη αυταπάτη» (Engels F. , 2004β, σσ. 106-109).

Ωστόσο, το 1895 προτρέπει τη γερμανική Σοσιαλδημοκρατία να επιλέξει το δρόμο της νομιμότητας διότι, αποτιμώντας το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας και τη συμμετοχή στις κοινοβουλευτικές εκλογές, διατείνεται πως η νομιμότητα προσφέρεται για την εξασφάλιση της σταθερής ανάπτυξης του εργατικού κινήματος, την οποία οι αστοί μπορούν να αναχαιτίσουν μόνο με πραξικόπημα (Engels F. , 2020β, σσ. 212-213). Συμπεραίνει ότι η αστική τάξη φοβάται περισσότερο τη νόμιμη παρά την παράνομη δράση του προλεταριάτου, δηλαδή τις εκλογές περισσότερο από την εξέγερση (Στο ίδιο, σ. 205) και για το λόγο αυτό επιδιώκουν έναν εμφύλιο πόλεμο με το προλεταριάτο, γνωρίζοντας ότι μπορούν να νικήσουν (Στο ίδιο, σ. 209). Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Engels εκτιμά ότι ο εμφύλιος πόλεμος είναι εμπόδιο στην ανάπτυξη των σοσιαλιστικών δυνάμεων και ότι οι επαναστάτες είναι περισσότερο αποτελεσματικοί με τα νόμιμα μέσα, παρά με την παρανομία και την εξέγερση (Στο ίδιο, σ. 212). Ωστόσο, στην περίπτωση εκδήλωσης πραξικοπήματος από τους αστούς, το προλεταριάτο έχει δικαίωμα να αμυνθεί και να διεκδικήσει την εξουσία με κάθε μέσο, ακόμη και με την επαναστατική βία (Στο ίδιο, σ. 213-214)¹³.

Από το 1852 ο Marx θεωρούσε ότι οι ελευθερίες και τα ίσα δικαιώματα που η Κοινοβουλευτική Δημοκρατία επικαλείται ότι προασπίζεται, περιορίζονται δραστικά κατά τις Συνταγματικές επιταγές, για χάρη της «δημόσιας ασφάλειας», δηλαδή για την ασφάλεια της αστικής τάξης (Marx, 1976, σσ. 35-36). Εξάλλου, από το 1844 στο έργο του «Για το Εβραϊκό ζήτημα» είχε ήδη υποστηρίξει ότι το ανθρώπινο δικαίωμα

¹² Θα πει χαρακτηριστικά: «Μπορεί κανείς να **φανταστεί** ότι η παλιά κοινωνία είναι δυνατόν να μεταβληθεί ειρηνικά, μέσα στην ανάπτυξη της, στο σοσιαλισμό...» (Engels F. , 2004β, σσ. 106-109).

¹³ Πρέπει ωστόσο να ειπωθεί ότι όπως επισημαίνει ο Χρήστος Κεφαλής, η εκτίμηση αυτή του Engels αφορά την περίοδο πριν την επίσημη έναρξη της εποχής του ιμπεριαλισμού (Κεφαλής, 2020ζ, σ. 87). Γι' αυτό και η σύνδεση της εν λόγω διατύπωσης του Engels με το ρεφορμισμό που αναπτύχθηκε στο εσωτερικό της Β' Διεθνούς το 1914, παραμένει ακόμη και σήμερα σημείο αντιπαράθεσης στους κόλπους των μαρξιστών θεωρητικών (Κεφαλής, 2020ζ, σ. 89).

στην ελευθερία δεν είναι τίποτε άλλο από ένα και μοναδικό δικαίωμα πάνω στο οποίο δομείται ολόκληρη η αστική κοινωνία, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, δηλαδή της εκμετάλλευσης (Marx, 2019, σ. 177).

Επομένως, το 1871 αναλογιζόμενος τα γεγονότα της Παρισινής Κομμούνας θα επισημάνει πως «στον πόλεμο, η φωτιά είναι ένα απολύτως νόμιμο όπλο» και ότι ο μόνος «δίκαιος πόλεμος» είναι εκείνος των καταπιεσμένων κατά των τυράννων τους (Marx, 2014β, σ. 133). Η δε κρατική βία, δεν είναι η αιτία της ταξικής εκμετάλλευσης αλλά η συνέπεια της (Marx & Engels, 1997, σ. 47). Έτσι, η φωτιά που εξαπολύουν οι εξεγερμένοι - ο εμπρησμός - είναι ένα αμυντικό και ηθικά νόμιμο όπλο κατά των δυναστών τους (Marx, 2014β, σ. 133). Όσο κι αν οι τελευταίοι ανάγουν την κατοχή όπλων στα χέρια των εργατών ως προπαρασκευαστικό έγκλημα, η τάξη πραγμάτων που έχουν επιβάλλει, θα βρει την αντανάκλαση της στην «άνομη εκδίκηση των σκλάβων» όταν εκείνοι ξεσηκωθούν (Στο ίδιο, σσ. 129, 136). Γιατί το προλεταριάτο, μόνο μέσα από μια «ανοιχτή» επανάσταση μπορεί να επιβάλλει την κυριαρχία του, ανατρέποντας βίαια την αστική τάξη (Μαρξ & Ένγκελς, 2014α, σ. 46). Ήδη από το 1844 δε, θα διατυπώσει πως:

«Η επανάσταση εν γένει - η ανατροπή της υπάρχουσας εξουσίας και η διάλυση των παλαιών σχέσεων - είναι μια πολιτική ενέργεια. Χωρίς επανάσταση όμως δεν μπορεί να επιτελεσθεί ο Σοσιαλισμός» (Marx, 2019, p. 358).

Ο Marx θα επισημάνει ότι καθώς στη σύγχρονη κοινωνία η αστική τάξη απόκτησε τελικώς την απόλυτη πολιτική εξουσία, αυτή δεν είναι τίποτε άλλο από την οργανωμένη βία της κατά των άλλων τάξεων (Μαρξ & Ένγκελς, 2014α, σσ. 33,60). Επομένως, Κράτος και Κοινοβουλευτική Δημοκρατία αποτελούν απλά μηχανή ταξικής καταπίεσης των προλεταρίων (Marx, 2014β, σ. 96). Οι τελευταίοι όμως δεν φτάνει μόνο να εξεγερθούν για να καταλάβουν την κρατική εξουσία, αλλά πρέπει να «τσακίσουν» την κρατική μηχανή που τους καταπιέζει και να την αντικαταστήσουν με μία άλλη (Marx, 2014β, σ. 94).

Επεσήμανε δε πως καθώς η γραφειοκρατία δεν είναι τίποτε άλλο από μέσο για την ταξική κυριαρχία των αστών (Marx, 1976, σ. 154), το κρατικό οικοδόμημα ακολουθεί

τη μορφή της οικονομικής βάσης και για το λόγο αυτό στη Σοσιαλιστική κοινωνία ο κρατικός συγκεντρωτισμός μπορεί να σταθεί μόνο πάνω στα «ερείπια» του στρατιωτικού και γραφειοκρατικού αστικού μηχανισμού (Στο ίδιο, σσ. 165-166). Επομένως, από το 1848 επισημαίνει ότι το προλεταριάτο οφείλει να καταστρέψει οτιδήποτε εξασφαλίζει την ατομική ιδιοκτησία (Μαρξ & Ένγκελς, 2014α, σ. 45). Με άλλα λόγια, να «τσακίσει» το γραφειοκρατικό και στρατιωτικό μηχανισμό του Κράτους, προτού η άρχουσα τάξη ενώσει τις δυνάμεις της - συχνά και με εκείνες άλλων, ακόμη και εχθρικών, Κρατών - για τη σφαγή των εξεγερμένων (Marx, 2014β, σσ. 94,138). Το τελευταίο δε γεγονός αποκαλύπτει για το Marx την ταξική διάσταση που κρύβει η εθνική απάτη και η οποία ενισχύεται από το γεγονός της ένωσης των αστικών τάξεων όλων των χωρών κατά της Διεθνούς Ένωσης Εργατών (Στο ίδιο, σσ. 138-139). Για το λόγο αυτό αναγνωρίζει ως επιτυχημένη την άμεση κατάργηση του μόνιμου στρατού και την αντικατάσταση του από τον οπλισμένο λαό της Παρισινής Κομμούνας (Στο ίδιο, σ. 99). Έτσι, θα καταστήσει σαφές ήδη από το 1875 πως μεταξύ της καπιταλιστικής και κομμουνιστικής κοινωνίας θα μεσολαβήσει το στάδιο της επαναστατικής δικτατορίας του προλεταριάτου (Marx, 2004η, σ. 57).

Από την άλλη, παρατηρεί ότι όσο αναπτύσσεται η βιομηχανία, αναπτύσσεται και το προλεταριάτο, το οποίο δεν αυξάνεται μόνο αριθμητικά αλλά δυναμώνει κι αποκτά συνείδηση των δυνατοτήτων του (Μαρξ & Ένγκελς, 2014α, σ. 42). Στο στάδιο αυτό, η υπεράσπιση του μεροκάματου παίρνει τη μορφή πάλης που συχνά εξελίσσεται σε εξέγερση. Πλέον, «κάθε ταξική πάλη είναι πολιτική πάλη» (Στο ίδιο, σσ. 42, 43) και ο άμεσος σκοπός των κομμουνιστών είναι: **α)** η συγκρότηση των προλεταρίων σε τάξη, **β)** η επαναστατική ανατροπή της αστικής κυριαρχίας και **γ)** η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας (Στο ίδιο, σσ. 50, 59). Εξάλλου, όπως χαρακτηριστικά θα διατυπώσει, οι κοινωνικές επαναστάσεις αποτελούν τις «ατμομηχανές της ιστορίας» (Marx, 2020ε, σ. 150).

Για τον Marx, από το 1844 η Δημοκρατία είναι πάντοτε συνδεδεμένη με την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας (Marx, 2019, σ. 184). Ωστόσο, από πολύ νωρίς (1852) εκτιμά επίσης ότι αν και η κοινοβουλευτική Δημοκρατία είναι το μοναδικό σύστημα που εξασφαλίζει ότι θα κυβερνά σύσσωμη η αστική τάξη, από την άλλη πλευρά αποτελεί και το μοναδικό προπαρασκευαστικό μέσο της προλεταριακής

επανάστασης (Marx, 1976, σ. 111). Συγκεκριμένα, για τη Συνταγματική Δημοκρατία της Γαλλίας του 1850 θα διατυπώσει εμφατικά: «*Η Δημοκρατία τους είχε μόνο μία αξία, το να είναι το θερμοκήπιο της επανάστασης*» (Marx, 2020ε, σ. 165). Έτσι, θα σταθεί απέναντι στους σοσιαλιστές ηγέτες του δογματικού (Ουτοπικού) Σοσιαλισμού που οραματίζονταν το ειρηνικό πέρασμα στο Σοσιαλισμό και θα υπερασπιστεί την ιδέα του κομμουνισμού, του επαναστατικού Σοσιαλισμού. Θα πει χαρακτηριστικά:

«Αυτός ο Σοσιαλισμός είναι η αδιάκοπη κήρυξη της επανάστασης, η ταξική δικτατορία του προλεταριάτου, ως αναγκαίο πέρασμα για την κατάργηση των ταξικών διαφορών, εν γένει, για κατάργηση όλων των παραγωγικών σχέσεων στις οποίες αντιστοιχούν αυτές οι παραγωγικές σχέσεις, για ανατροπή όλων των ιδεών που προκύπτουν απ' αυτές τις κοινωνικές σχέσεις» (Στο ίδιο, σ. 158).

Ο Marx θα επισημάνει ότι η Κοινοβουλευτική Δημοκρατία είναι απαραίτητη για την ενότητα των αστών και την ενίσχυση του συγκεντρωτισμού της κρατικής εξουσίας μπροστά στην απειλή της σοσιαλιστικής επανάστασης (Marx, 1976, σσ. 154,115). Ακολουθώντας δε το ιησουϊτικό δόγμα «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», η αστική τάξη νομοθετεί κατά τον ίδιο τρόπο με το παλαιό καθεστώς, επενδύοντας στη μεγέθυνση του κρατικού μηχανισμού και την όξυνση της καταπίεσης (Στο ίδιο, σσ. 76-78). Για την αναγκαιότητα συγκρότησης του προλεταριάτου σε Κόμμα, οι Marx και Engels αργότερα, στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου της Διεθνούς Ένωσης Εργατών την 17η Οκτωβρίου του 1871, θα υποστηρίξουν:

«απέναντι στην ενιαία εξουσία των ιθυνόντων τάξεων (η εργατική τάξη) μπορεί να δράσει ως τάξη μόνο όταν είναι συγκροτημένη σε ιδιαίτερο πολιτικό Κόμμα διακριτό, αντιπαρατιθέμενο προς όλα τα παλιά Κόμματα, που ίδρυσαν οι άρχουσες τάξεις. Αυτή η συγκρότηση της εργατικής τάξης σε πολιτικό κόμμα είναι απαραίτητη για να εξασφαλίσει τη νίκη της κοινωνικής επανάστασης και την επίτευξη του τελικού της στόχου - την κατάργηση των τάξεων» (Marx & Engels, 1979β, σ. 268).

Ο Engels δε, στην ίδια Συνδιάσκεψη θα καταστήσει σαφές πως: *«Το Κόμμα των εργατών δεν πρέπει να γίνει ουρά του αυτού ή εκείνου αστικού Κόμματος αλλά οφείλει να συγκροτείται ως Κόμμα ανεξάρτητο, με το δικό του στόχο και τη δική του πολιτική»* (Engels F. , 1979α, σ. 266).

Από την άλλη, ο Marx ήδη από το 1852 είχε διαπιστώσει ότι απέναντι στην ενωμένη αστική τάξη, εργάτες και μερίδα των μικροαστών συνασπίστηκαν για πρώτη φορά το Φλεβάρη του 1849 στη Γαλλία, με σκοπό τη συγκρότηση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Κατάρτισαν κοινό πολιτικό πρόγραμμα, κοινό ψηφοδέλτιο και κοινές εκλογικές επιτροπές. Έδωσαν σοσιαλιστικό περιεχόμενο στις διεκδικήσεις τους, αλλά απομακρύνθηκαν από την επαναστατική επιδίωξη των προλεταρίων (Marx, 1976, σσ. 59-60), πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα η Σοσιαλδημοκρατία να θέσει τη μεταρρύθμιση ως σκοπό για την ειρηνική συνύπαρξη κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας και όχι ως μέσο για την κατάργησή τους (Στο ίδιο, σ. 60). Για την εξέλιξη αυτή, Marx και Engels, στην προσφώνησή τους στην Κεντρική Επιτροπή της Ένωσης Κομμουνιστών το Μάρτιο του 1850, ξεκαθαρίζουν ότι οι δημοκράτες μικροαστοί μόνο όταν αισθάνονται την καταπίεση των αστών στρέφονται ενωτικά προς το προλεταριάτο και ότι η συγκρότηση ενός κοινού μεγάλου Κόμματος, δεσμεύει τους εργάτες στα ειρηνικά μέσα της Σοσιαλδημοκρατίας, πράγμα που διασφαλίζει την διαίωνιση της αστικής κυριαρχίας (Marx & Engels, 2020στ, σ. 272). Για το λόγο αυτό, οι δύο Γερμανοί θεωρητικοί καλούσαν το προλεταριάτο να απορρίψει αποφασιστικά την ένωση αυτή και να συγκροτήσει τη δική του ανεξάρτητη οργανωτική δομή, *«τόσο μυστικής όσο και φανεράς»*, να σχηματίσει την παλαιού τύπου πολιτοφυλακή και να εξοπλιστεί. Τον οπλισμό αυτό δε, το προλεταριάτο, σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να παραδώσει ακόμη κι αν χρειαζόταν να αποκρουστεί ένα τέτοιο εγχείρημα με τη βία (Στο ίδιο, σσ. 272-274).

Ο Engels την ίδια χρονιά (1850) θα επισημάνει ότι εκεί που οι μικροαστοί δημοκράτες αγωνίζονται για μια ομοσπονδιακού τύπου δημοκρατία ή για την αυτονομία των δήμων και των επαρχιών, οι κομμουνιστές πρέπει να αγωνίζονται για μια ενοποιημένη δημοκρατία επιδιώκοντας την όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια του Κράτους, κινούμενοι αντίθετα με τη λογική του Μεσαίωνα, προκειμένου από έναν μόνο κεντρικό πυρήνα να προωθηθεί χωρίς εμπόδια η

επαναστατική διαδικασία (Στο ίδιο, σσ. 275-276). Έτσι, ο Engels αναγνωρίζει ως προϋπόθεση για τη συμμετοχή των κομμουνιστών σε μια επαναστατική δημοκρατική Κυβέρνηση εναντίον των αστών, την πρωτοβουλία και καθοδήγηση του επαναστατικού κινήματος να την έχει το προλεταριάτο (Κεφαλής, 2020ζ, σσ. 91-92). Ακόμη όμως και στην περίπτωση που οι μικροαστοί δημοκράτες κατακτήσουν την εξουσία, το Κόμμα των εργατών θα πρέπει να μετατρέπει άμεσα τα προωθούμενα μέτρα των μικροαστών σε μέτρα κομμουνιστικά (Marx & Engels, 2020στ, σ. 277).

Την ίδια στάση κράτησαν από κοινού, Marx κι Engels, κι αργότερα, απέναντι στο Πρόγραμμα της Γκότα, το οποίο προέκυψε το Φλεβάρη του 1875 από την ένωση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας, υπό την ηγεσία των Μπέμπελ και Β. Λίμπκνεχτ, με τη Γενική Εργατική Ένωση (οπορτουνιστικό κόμμα, λασαλικό), υπό την ηγεσία των Χάζενκλεβερ και Τέλκεν (2004ε, ρ. 11). Από την ένωση αυτή προέκυψε το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα του οποίου το κοινό Πρόγραμμα εγκρίθηκε τελικά στο Συνέδριο της Γκότα στις 22-27 Μάη 1875. Οι δύο Γερμανοί θεωρητικοί του Σοσιαλισμού, πληροφορήθηκαν αιφνιδίως από τον Τύπο της εποχής την επικείμενη ένωση των δύο Κομμάτων καθώς και το κοινό τους Πρόγραμμα, το οποίο αφού μελέτησαν κατήγγειλαν για ανεντιμότητα απέναντι στους «έντιμους» εργάτες (Engels F. , 2004δ, σσ. 69-70). Ειδικότερα, ο Marx κατήγγειλε το Πρόγραμμα για παραπλάνηση του προλεταριάτου σε σχέση με το «ελεύθερο Κράτος» της Γερμανίας. Ο ίδιος εξάλλου υποστήριζε πως:

«Μια και το “κράτος” δεν είναι παρά ένας προσωρινός θεσμός, που τον χρησιμοποιεί κανείς στον αγώνα, στην επανάσταση, για να καταστέλλει με τη βία τους αντιπάλους του, είναι καθαρή ανοησία να μιλάει κανείς για “ελεύθερο” κράτος. Όσο καιρό το προλεταριάτο χρειάζεται ακόμη το κράτος, το χρειάζεται όχι προς το συμφέρον της ελευθερίας, αλλά της καταστολής των αντιπάλων του, και, από τη στιγμή που θα μπορεί να μιλάει κανείς για ελευθερία, το κράτος παύει να υπάρχει σαν τέτοιο» (Λένιν, 1975, σ. 25).

Ακόμη, καταλόγισε στο Πρόγραμμα της Γκότα ότι οι πολιτικές διεκδικήσεις του δεν ξεπερνούν τις αξιώσεις για ειρήνη και ελευθερία του αστικού λαϊκού Κόμματος

(Marx, 2004η, σ. 58), ενώ στην επιστολή του προς τον Βίλχελμ Μπράκε τον Μάιο του 1875, η οποία συνόδευε το χειρόγραφο της κριτικής του στο Πρόγραμμα, κατέκρινε τη Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία για την ένωση της με το λασαλικό Κόμμα και την σύνταξη του κοινού Προγράμματος, επισημαίνοντας ότι *«τα παζάρια σε ζητήματα αρχών είναι απαράδεκτα»* (Marx, 2004στ, σσ. 24-25).

Ωστόσο, Marx κι Engels αποφάσισαν να μην καταγγείλουν δημοσίως το συνταχθέν Πρόγραμμα, διαπιστώνοντας ότι παρά την αντισοσιαλιστική του επεξεργασία, εργάτες και Τύπος αντιμετώπισαν αυτό ως «κομμουνιστικό» (Engels F. , 2004α, σ. 85). Τελικά, ο Engels το 1891 έδωσε στη δημοσιότητα την εν λόγω επιστολή του Marx προς τον Μπράκε, καθώς και την κριτική του Προγράμματος της Γκότα, κι ενώ για δεκατρία χρόνια εκατομμύρια κομμουνιστών στην Ευρώπη αγνοούσαν τη διαφωνία τους με το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα. Έτσι, το 1891 στο συνέδριο της Ερφούρτης, το νέο Πρόγραμμα που συντάχθηκε, αντικατέστησε εκείνο της Γκότα (Engels F. , 2004γ, σ. 19). Το Πρόγραμμα της Ερφούρτης δε, αποσαφήνιζε πως προϋπόθεση για την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής είναι ο πολιτικός αγώνας της εργατικής τάξης, ότι ο αγώνας αυτός δεν μπορεί να μην είναι διεθνικός και ότι το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας αγωνίζεται κατά οποιασδήποτε μορφής εκμετάλλευσης και καταπίεσης (2004ζ, σσ. 119-120).

Τέλος, αναλύοντας το ζήτημα της επαναστατικής βίας στη σχέση σκοπού και μέσου, ο Marx το 1871 θα εξετάσει το ζήτημα της σύλληψης και εκτέλεσης από τους Παρισινούς κομμουνάρους, των εξήντα τεσσάρων ομήρων μεταξύ των οποίων και του αρχιεπισκόπου του Παρισιού καθώς και πληθώρας κληρικών (Marx, 2014β, σσ. 134-135). Θα χαρακτηρίσει την τακτική της σύλληψης ομήρων ως *«κτηνώδη συνήθεια»* και θα κατακρίνει την υιοθέτηση της από τις δυνάμεις των Πρώσων στη Γαλλία. Στη συνέχεια όμως, θα δείξει το αδιέξοδο των επαναστατημένων εργατών μπροστά την άρνηση του Thiers να ανταλλάξει τον Blanqui - το μοναδικό όμηρο που κρατούσε ζωντανό - με τους 64 αιχμάλωτους των στρατευμάτων των Βερσαλλιών, ενώ συγχρόνως συνέχιζε τις εκτελέσεις των κομμουνιστών αιχμαλώτων (Στο ίδιο, σσ. 134-135).

Κατά τον Marx, ο Thiers, προκάλεσε την απόφαση των κομμουνάρων να εκτελέσουν τους 64 ομήρους, θεωρώντας ότι ο αρχιεπίσκοπος θα του ήταν περισσότερο χρήσιμος

ως δολοφονημένος, ενώ συγχρόνως δεν θα παρέδιδε στο επαναστατημένο προλεταριάτο έναν πνευματικό ηγέτη (Στο ίδιο, σσ. 134-135). Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο Engels για την 20^η επέτειο της Παρισινής Κομμούνας, η καταστολή που εξαπέλυσαν τα στρατεύματα των Βερσαλλιών κατά του επαναστατημένου προλεταριάτου ήταν τέτοια που *«το τουφέκι δεν σκότωνε πια αρκετά γρήγορα, γι' αυτό οι νικημένοι εκτελούνταν μαζικά κατά εκατοντάδες με τα πολυβόλα»* (Engels F. , 2020α, σ. 295). Έτσι, το μόνο πολιτικό λάθος που θα αναγνωρίσει στην Παρισινή Κομμούνα ήταν η μη κατάσχεση της Τράπεζας της Γαλλίας, διότι η ενέργεια αυτή θα πίεζε την αστική Κυβέρνηση των Βερσαλλιών να συνθηκολογήσει (Στο ίδιο, σ. 296). Όμως, το γεγονός ότι η Κομμούνα *«τσάκισε»* τον παλαιό κρατικό μηχανισμό, επανδρώνοντας τον με εκλεγμένους ανακλητούς υπαλλήλους, και θεσμοθέτησε ένα μόνο μισθό για όλους, θα κάνει τον Engels να διατυπώσει χωρίς περιστροφές: *«Κοιτάξτε την Παρισινή Κομμούνα. Αυτή ήταν η δικτατορία του Προλεταριάτου»* (Στο ίδιο, σ. 299).

2.1. Η εξέλιξη της σκέψης του Karl Marx

Από τη μελέτη των κειμένων του Karl Marx προκύπτει ότι η σκέψη του δεν άλλαξε ριζικά κατά τη διάρκεια της πνευματικής του πορείας, αλλά εμβάθυνε διαλεκτικά. Διατήρησε αμετάβλητο τον επαναστατικό στόχο της ανατροπής του καπιταλισμού, αλλά ανέπτυξε μια πιο ώριμη στρατηγική που συνδύαζε την αξιοποίηση των νόμιμων δυνατοτήτων στην ήπια φάση της ταξικής πάλης, με την επαναστατική βία στην τελική και οξυμένη φάση της, όταν η αστική τάξη θα προσέφευγε στο πραξικόπημα.

Αυτή η εξέλιξη αντανακλά όχι εγκατάλειψη των αρχικών πεποιθήσεων, αλλά τακτική προσαρμογή στις πραγματικές συνθήκες του ταξικού αγώνα. Ο Marx παρέμεινε πάντα πιστός στον βασικό στόχο της επαναστατικής ανατροπής του καπιταλιστικού συστήματος, προσαρμόζοντας όμως τα μέσα και τη στρατηγική ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές περιστάσεις. Αυτή η διαλεκτική προσέγγιση αποτελεί ίσως το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της πνευματικής ωρίμανσης του μεγάλου θεωρητικού του σοσιαλισμού.

Ειδικότερα, η στρατηγική σκέψη του Marx παρουσιάζει σημαντική εξέλιξη από το 1844 έως τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Αρχικά, το 1844, έβλεπε την επανάσταση ως *«πολιτική πράξη για την ανατροπή της εξουσίας»*, χωρίς ιδιαίτερη εμβάθυνση στα προπαρασκευαστικά στάδια. Ωστόσο, με το πέρασμα του χρόνου εμπλούτισε σημαντικά τη στρατηγική του.

Συγκεκριμένα, το 1848 στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, επισημαίνει ότι *«το πρώτο βήμα στην εργατική επανάσταση είναι η κατάκτηση της δημοκρατίας»*, δείχνοντας ότι η οικοδόμηση του Σοσιαλισμού θα γίνει σταδιακά, εκκινώντας από την πολιτική επικράτηση της εργατικής τάξης. Έτσι, το 1852 αναλύοντας ακόμη περισσότερο τον κοινοβουλευτισμό, αναγνωρίζει αυτόν ως *«προπαρασκευαστικό μέσο της προλεταριακής επανάστασης»*. Η κορύφωση αυτής της εξέλιξης έρχεται το 1871, μετά την εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας, όπου διατυπώνει την προειδοποίηση ότι οι εργάτες οφείλουν να δράσουν *«με ειρηνικό τρόπο όπου είναι δυνατόν, και με όπλα αν καταστεί αναγκαίο»*.

Ο Marx ανέπτυξε σταδιακά μια διττή τακτική που αποτυπώνει την ωρίμανση της σκέψης του. Από τη μία πλευρά, υπερασπίστηκε με συνέπεια τη συμμετοχή του

προλεταριάτου στον κοινοβουλευτικό αγώνα, ερχόμενος σε σύγκρουση με αναρχικές θέσεις όπως αυτές του Proudhon και του Bakunin. Από την άλλη πλευρά, διατήρησε πάντα την επαναστατική προοπτική για τις περιπτώσεις που οι νόμιμοι δρόμοι θα εξαντλούνταν. Αυτή η προσέγγιση δεν αποτελούσε συμβιβασμό, αλλά διαλεκτική σύνθεση που αναγνώριζε τη σπουδαιότητα της πολιτικής προετοιμασίας χωρίς να εγκαταλείπει τον τελικό επαναστατικό στόχο.

Ενδεικτικό παράδειγμα της σταδιακής ωρίμανσης της σκέψης του αποτελεί δε, η εξέλιξη των απόψεων του Marx για το ζήτημα του κόμματος των εργατών. Το 1850 απέρριψε κατηγορηματικά την ένωση με τους μικροαστούς δημοκράτες, αναγνωρίζοντας τους κινδύνους του οπορτουνισμού, ενώ το 1871 προχώρησε στην ξεκάθαρη θέση για την ανάγκη συγκρότησης ενός Κόμματος που θα εκφράζει αμιγώς τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Τέλος, το 1875, η αυστηρή κριτική του στο Πρόγραμμα της Γκότα για τους συμβιβασμούς του με τις λασαλικές θέσεις επιβεβαιώνει τη σταθερότητα των αρχών του παρά την τακτική ευελιξία.

Πρέπει να επισημανθεί ότι η εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας του 1871 αποτέλεσε καθοριστικό σημείο καμπής στη σκέψη του Marx. Η εμβάθυνση στην κατανόηση της κρατικής καταστολής τον οδήγησε σε πιο ρεαλιστικές εκτιμήσεις για τη φύση του αστικού κράτους. Παράλληλα, αναγνώρισε τον ρόλο της διεθνούς αστικής συνεργασίας κατά του προλεταριάτου, γεγονός που ενίσχυσε τη διεθνιστική του οπτική. Τέλος, η έμφαση στην ανάγκη «τσακίσματος» του αστικού κρατικού μηχανισμού αποτέλεσε συνέπεια αυτής της ιστορικής εμπειρίας.

2.2. Η εξέλιξη της σκέψης του Friedrich Engels

Από την ανάλυση των κειμένων του Friedrich Engels προκύπτει ότι η εξέλιξη της σκέψης του δεν αποτελεί εγκατάλειψη των βασικών αρχών του, αλλά διαλεκτική προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες ιστορικές συνθήκες.

Από τη μία πλευρά, ο Engels δεν μετακινήθηκε από τον επαναστατικό στόχο, την κριτική στον καπιταλισμό, ούτε την αναγκαιότητα της δικτατορίας του προλεταριάτου ως μεταβατικού σταδίου για την κομμουνιστική κοινωνία. Αυτές οι θεμελιώδεις αρχές παρέμειναν αμετάβλητες καθ' όλη τη διάρκεια της πνευματικής του δραστηριότητας.

Από την άλλη πλευρά, προσάρμοσε: **α)** τη στρατηγική, ανάλογα με τις τεχνολογικές και κοινωνικές εξελίξεις και **β)** την τακτική, αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα αξιοποίησης νόμιμων μέσων υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Επιπλέον, συνέδεσε την επαναστατική δυνατότητα με τις οικονομικές κρίσεις.

Ειδικότερα, η αντίληψή του Engels για τη βία ως πολιτική πράξη με το οικονομικό όφελος να αποτελεί τελικό σκοπό, παρέμεινε σταθερή. Παράλληλα, η αναγκαιότητα της επαναστατικής ανατροπής του καπιταλιστικού συστήματος αποτελούσε αδιαπραγμάτευτη πεποίθησή του, όπως επίσης και η κριτική στον αστικό κοινοβουλευτισμό ως εργαλείο ταξικής καταπίεσης. Τέλος, το «δικαίωμα στην επανάσταση» θεωρούνταν πάντα από τον Engels ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα που διαπερνά οριζόντια τις ιστορικές κοινωνίες.

Η στρατηγική σκέψη του Engels διέρχεται σημαντική εξέλιξη κατά το χρονικό διάστημα από το 1845 έως το 1895. Στην περίοδο 1845 - 1885, η προσέγγισή του χαρακτηρίζεται από την κατηγορηματική καταγγελία του καπιταλισμού, ενώ παράλληλα δίνει έμφαση στην επαναστατική βία ως μέσο άμυνας κατά της αστικής καταπίεσης.

Ωστόσο, στην περίοδο 1885-1895, ο Engels αναγνωρίζει ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις καθιστούν τις ένοπλες εξεγέρσεις «όλο και περισσότερο άκαρπες». Διαπιστώνει ότι η χωρική αστική ανάπτυξη καθώς και ο εκσυγχρονισμός του οπλισμού του αστικού

κράτους δυσχεραίνουν σημαντικά τις οδομαχίες και καθιστούν την παραδοσιακή επαναστατική τακτική λιγότερο αποτελεσματική.

Έτσι, μια από τις πιο σημαντικές εξελίξεις στη σκέψη του Engels αφορά την προσέγγισή του στο ζήτημα της νομιμότητας. Το 1891 αναγνωρίζει τη δυνατότητα του *«ειρηνικού, συνταγματικού περάσματος στο Σοσιαλισμό»* σε χώρες όπως η Αγγλία, η Γαλλία και η Αμερική, θέτοντας όμως τη σαφή προϋπόθεση ότι αυτό είναι δυνατό μόνο όπου *«η λαϊκή αντιπροσωπεία συγκεντρώνει στα χέρια της όλη την εξουσία»*.

Η πιο σημαντική εξέλιξη έρχεται το 1895, όταν προτρέπει τη γερμανική Σοσιαλδημοκρατία να επιλέξει *«το δρόμο της νομιμότητας»*. Ωστόσο, διατηρεί την κρίσιμη επιφύλαξη ότι *«στην περίπτωση εκδήλωσης πραξικοπήματος από τους αστούς, το προλεταριάτο έχει δικαίωμα να αμυνθεί [...] ακόμη και με την επαναστατική βία»*. Αυτή η διατύπωση αποκαλύπτει την ωρίμανση της στρατηγικής του σκέψης, καθώς συνδυάζει την πραγματιστική αξιοποίηση των νόμιμων δυνατοτήτων με τη διατήρηση του επαναστατικού οράματος.

Ο Engels αναπτύσσει σταδιακά μια πιο πολύπλοκη και εξελιγμένη θεωρία για τη φύση και τον ρόλο της βίας στην κοινωνία. Διαπιστώνει ότι η βία *«δεν είναι απροϋπόθετη»*, αλλά απαιτεί προηγούμενη οικονομική ανάπτυξη που θα εξασφαλίσει την παραγωγή και συντήρηση των απαραίτητων μέσων. Παράλληλα, υπογραμμίζει ότι η βία *«δεν είναι ικανή να παράγει πλούτο, παρά μόνο να υφαρπάξει»*, τονίζοντας έτσι την παρασιτική φύση της. Τέλος, αναγνωρίζει ότι η εσωτερική κρατική βία μπορεί να συγκρούεται με τις αναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις, οδηγώντας σε ιστορικές αλλαγές.

Το 1885 ο Engels παρατηρεί ότι μετά τις μεγάλες επαναστάσεις του 19ου αιώνα, η *«επαναστατική θύελλα ατονούσε όλο και περισσότερο»* λόγω της βιομηχανικής ανάπτυξης. Αυτή η παρατήρηση τον οδηγεί στη διατύπωση μιας κρίσιμης θεωρητικής διαπίστωσης: *«δεν μπορεί να γίνει λόγος για πραγματική επανάσταση»* όταν δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων και των καπιταλιστικών μορφών παραγωγικής. Αυτή η ανάλυση αποκαλύπτει την ωρίμανση της ιστορικής του

σκέψης και την αναγνώριση της σύνδεσης μεταξύ οικονομικών κρίσεων και επαναστατικών δυνατοτήτων.

2.3. Συμπεράσματα

Η πνευματική πορεία και των δύο διανοητών αποδεικνύει ότι η αληθινή επαναστατική θεωρία δεν είναι στατική, αλλά εξελίσσεται διαλεκτικά σε αλληλεπίδραση με την ιστορική πραγματικότητα, διατηρώντας πάντα ως πυξίδα την κοινωνική χειραφέτηση και την ανατροπή των σχέσεων εκμετάλλευσης.

Ωστόσο, από τη συγκριτική ανάλυση της πνευματικής πορείας των Marx και Engels προκύπτουν σημαντικές ομοιότητες αλλά και ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις, που αποκαλύπτουν τόσο τον κοινό θεωρητικό τους πυρήνα όσο και τις ιδιαίτερες συνεισφορές του καθενός στη διαμόρφωση του μαρξιστικού σκεπτικού.

Όμοια Εξελικτική Πορεία:

Και οι δύο μεγάλοι θεωρητικοί του επιστημονικού σοσιαλισμού διατήρησαν αμετάβλητο τον επαναστατικό στόχο ανατροπής του καπιταλιστικού συστήματος καθ' όλη τη διάρκεια της πνευματικής τους πορείας. Η κριτική τους στον αστικό κοινοβουλευτισμό ως εργαλείο ταξικής καταπίεσης παρέμεινε σταθερή, όπως επίσης και η κοινή πεποίθησή τους για την αναγκαιότητα της δικτατορίας του προλεταριάτου ως μεταβατικού σταδίου προς την κομμουνιστική κοινωνία. Χαρακτηριστικό είναι ότι και οι δύο αναπτύσσουν μια διττή προσέγγιση που συνδυάζει την αξιοποίηση νόμιμων μέσων όπου είναι δυνατό, με την επαναστατική βία όταν αυτό καθίσταται απαραίτητο.

Σημαντικές Διαφορές:

Ο Marx εμβαθύνει περισσότερο στα στρατηγικά ζητήματα για την πολιτική κυριαρχία του προλεταριάτου, παρέχοντας λεπτομερή ανάλυση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ως «προπαρασκευαστικού μέσου» της επανάστασης. Η εκτενής ανάλυση του στο ζήτημα της οργανωτικής ανεξαρτησίας του Κόμματος των εργατών, τη φύση της συνεργασίας τους με τους μικροαστούς δημοκράτες, αλλά και η κριτική στο Πρόγραμμα της Γκότα, αποτελούν διακριτικά χαρακτηριστικά της προσέγγισής του.

Αντίθετα, ο Engels επικεντρώνεται περισσότερο στα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της προλεταριακής επανάστασης, αναπτύσσοντας μια πιο πολύπλοκη θεωρία για τη φύση της βίας. Εμβαθύνει στις τεχνολογικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι επαναστατικές τακτικές και συνδέει συστηματικά την επαναστατική δυνατότητα με τις οικονομικές κρίσεις.

Η εξέλιξη του Marx παρουσιάζεται σε σαφή χρονολογική ακολουθία που καταγράφει τη σταδιακή ωρίμανση της σκέψης του: από την αρχική θέση του 1844 για την επανάσταση ως «πολιτική πράξη», στην έμφαση του 1848 για την *κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη*, στην αναγνώριση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ως «προπαρασκευαστικού μέσου» το 1852, μέχρι τη σύνθεση ειρηνικών και βίαιων μέσων το 1871.

Η πνευματική πορεία του Engels παρουσιάζεται διαφορετικά, σε δύο κύριες περιόδους: την περίοδο του 1845 - 1885, που χαρακτηρίζεται από την καταγγελία του καπιταλισμού, και την περίοδο 1885-1895, κατά την οποία κυριαρχεί η αναγνώριση των τεχνολογικών περιορισμών που αντιμετωπίζει η επαναστατική δράση.

Για τον Marx, η Παρισινή Κομμούνα του 1871 αποτελεί το κεντρικό καταλυτικό γεγονός που επηρέασε βαθύτατα τη σκέψη του. Αυτή η ιστορική εμπειρία οδήγησε σε εμβάθυνση στην κατανόηση της κρατικής καταστολής, στην αναγνώριση της διεθνούς αστικής συνεργασίας κατά του προλεταριάτου, και στην έμφαση στην ανάγκη «*τσακίσματος*» του αστικού κρατικού μηχανισμού.

Ωστόσο, στην περίπτωση του Engels, δεν φαίνεται κάποιο συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός να επηρέασε την εξέλιξη της σκέψης του. Η εξέλιξη της φαίνεται να είναι σταδιακή και βασισμένη σε γενικότερες ιστορικές παρατηρήσεις και τη συστηματική μελέτη των κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων.

Ο Marx εμφανίζεται περισσότερο εξειδικευμένος στα πολιτικά και οργανωτικά ζητήματα, όπως η κομματική δομή, η εκλογική στρατηγική και οι αντιπαραθέσεις εντός του κοινοβουλευτικού συστήματος. Αντίθετα, ο Engels επικεντρώνεται περισσότερο στα τεχνικά και θεωρητικά στοιχεία, όπως η τεχνολογία των οπλισμών, ο αστικός σχεδιασμός και οι μηχανισμοί των οικονομικών κρίσεων.

Είναι πρόδηλο ότι παρά τις διαφορές στην εστίαση και την προσέγγιση, Marx και Engels ακολούθησαν παράλληλη πορεία πνευματικής ωρίμανσης που αποκαλύπτει την αλληλοσυμπληρωματική φύση της συνεργασίας τους. Ο Marx εμβάθυνε περισσότερο στη στρατηγική και την πολιτική τακτική του επαναστατικού κινήματος, ενώ ο Engels συνέβαλε κυρίως στη θεωρητική θεμελίωση και στην ανάλυση της πρακτικής εφαρμογής των επαναστατικών αρχών.

Αυτή η διαφοροποίηση δεν αποτελεί σημείο αποκλίσεων, αλλά αντιθέτως αποδεικνύει την ωρίμανση της μαρξικής σκέψης ως ενιαίου ρεύματος που προσαρμόζεται διαλεκτικά στις ιστορικές συνθήκες. Η συνδυασμένη συνεισφορά των δύο στοχαστών διαμόρφωσε έναν πλούσιο θεωρητικό κορμό που συνδυάζει τη στρατηγική σκέψη με τη θεωρητική ανάλυση, την πολιτική τακτική με την επιστημονική μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

Ειδικά η πνευματική εξέλιξη του Engels αντανακλά έναν πραγματιστικό μαρξισμό που διατηρεί το επαναστατικό όραμα αλλά προσαρμόζει τα μέσα στις πραγματικές συνθήκες, αποφεύγοντας τον δογματισμό. Αυτή η προσέγγιση δεν αποτελεί συμβιβασμό ή αποδυνάμωση της επαναστατικής θεωρίας, αλλά αντιθέτως την ενισχύει μέσω της ρεαλιστικής αξιολόγησης των δυνατοτήτων και των περιορισμών κάθε ιστορικής στιγμής.

Κεφάλαιο 3^ο

«Η Σοσιαλδημοκρατία είναι ένα επαναστατικό Κόμμα, όχι όμως ένα Κόμμα που κάνει επαναστάσεις»¹⁴.

Ο Karl Kautsky για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό

Ο Karl Kautsky υπήρξε ηγετικό στέλεχος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας και της Β' Διεθνούς, την οποία επηρέασε σημαντικά καθώς μετά το θάνατο του Engels το 1895, θεωρείτο ο αδιαφιλονίκητος θεωρητικός του μαρξισμού (Κατσούλης, 1985β, σ. 12; Ψηλογιαννόπουλος, 2019, σ. 9). Το 1891 συνέγραψε το «Πρόγραμμα της Ερφούρτης» (Engels, 2004, σ. 94), το οποίο αφορούσε την πραγματοποίηση μιας σειράς μεταρρυθμίσεων προς όφελος της εργατικής τάξης μέσα από το αστικό σύστημα, παράλληλα με την όξυνση της ταξικής πάλης για την ανατροπή του καπιταλισμού.

Ο Kautsky το 1909 θα αποδώσει την διεύρυνση των εργατικών προνομίων στις ενδοαστικές αντιθέσεις (Κάουτσκι, 2019α, σ. 35) και η εξέλιξη αυτή αποτέλεσε το ισχυρότερο από τα επιχειρήματα για την επικράτηση στους κόλπους του Σοσιαλδημοκρατικού κινήματος μιας αντίληψης για συναίνεση στη διατήρηση του αστικού συστήματος. Ωστόσο, θα καταδικάσει τον αναθεωρητισμό του Bernstein κατηγορώντας τον για «εγκατάλειψη των θεμελιακών αρχών και της θεωρίας του

¹⁴ (Κάουτσκι, 2019α, σσ. 98-99)

επιστημονικού σοσιαλισμού», και το 1910 θα στραφεί και κατά της Rosa Luxembourg, εκπρόσωπο της αριστερής αντιπολίτευσης μέσα στο Κόμμα (Κάουτσκι, 2019α, σ. 10; FOSTER, 1960, σ. 219), ενώ θα υπερασπιστεί την επαναστατική φύση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος ισχυριζόμενος ότι:

«το προλεταριάτο είναι αδύνατο να επιτύχει ικανοποιητικό τρόπο ζωής μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία [...] Οι απαιτήσεις του προλεταριάτου μπορούν να ικανοποιηθούν μόνο σε μια κοινωνική τάξη πραγμάτων, η οποία θα διαφέρει ριζικά από την υπάρχουσα [...] Οι σοσιαλδημοκράτες είναι επαναστάτες, εφ'όσον αναγνωρίζουν, ότι η κρατική εξουσία αποτελεί εργαλείο της ταξικής κυριαρχίας [...] και ότι η κοινωνική επανάσταση [...] δεν πρόκειται να ευοδωθεί, όσο το προλεταριάτο δεν έχει αποκτήσει την πολιτική εξουσία» (Κάουτσκι, 2019α, σσ. 23-24).

Ο Kautsky έως το 1909 υιοθετεί την μαρξιστική διαλεκτική για τη σχέση μεταρρύθμισης και επανάστασης, υποστηρίζοντας ότι αυτές δεν αποτελούν δύο στρατηγικές αντίθετες μεταξύ τους, αλλά απλά διαφορετικές φάσεις της επαναστατικής διαδικασίας.

Ειδικότερα, για το Γερμανό πολιτικό και θεωρητικό του μαρξισμού, η κοινωνική επανάσταση ενσαρκωνόταν στο ριζικό μετασχηματισμό των παραδοσιακών μορφών συνεργασίας των ανθρώπων. Με άλλα λόγια, του ολοκληρωτικού μετασχηματισμού του νομικού και πολιτικού εποικοδομήματος που θα προκύψει από το ριζικό μετασχηματισμό της οικονομικής βάσης, δηλαδή των σχέσεων παραγωγής (Κάουτσκι, 1985, σσ. 57-58). Το 1902 επισημαίνει δε, ότι αφού στον Καπιταλισμό η κοινωνική ειρήνη αποτελεί μια ουτοπία, ουτοπία λοιπόν θα ήταν και ένα ειρηνικό πέρασμα στο Σοσιαλισμό (Στο ίδιο, σ. 120). Επομένως, καθώς η ταξική αντίθεση εντείνεται, όποιος ισχυρίζεται ότι είναι δυνατή μια βαθμιαία ειρηνική μετάβαση από τον Καπιταλισμό στο Σοσιαλισμό, στέκεται απέναντι στην επαναστατική εξέλιξη (Στο ίδιο, σσ. 107-108).

Μέχρι το 1909, ο Γερμανός μαρξιστής διακρίνει στον όρο «επανάσταση» δύο διαφορετικές ερμηνείες. Ο ίδιος προσεγγίζει την έννοια αυτή ως μια «απολύτως

σταδιακή, οριακά παρατηρήσιμη, αν και τελικά βαθύτατη αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων», ενώ όσοι δεν ασπάζονται την ερμηνεία αυτή ισχυρίζεται ότι δεν αντιλαμβάνονται τίποτε άλλο πέρα από «*αναρχία, αιματοχυσία, λεηλασία, εμπρησμούς και φόνους*», ταυτίζοντας αυτούς με τους ουτοπιστές σοσιαλιστές και τους οπαδούς του Proudhon που αρνούνται ή δεν κατανοούν τη σημασία του πολιτικού αγώνα (Κάουτσκι, 2019α, σσ. 23-26).

Το 1902 αποκλίνει από την κατηγορηματική θέση του Marx για την αναγκαιότητα της επαναστατικής βίας στην τελική φάση για το πέρασμα στο Σοσιαλισμό και υπερτονίζοντας τις επιφυλάξεις του Engels για την αποτελεσματικότητα του εμφυλίου πολέμου στη φάση ανάπτυξης του προλεταριάτου, θα ισχυριστεί ότι η σύγχρονη επανάσταση διαφέρει από όλες τις προηγούμενες καθώς βασίζεται σε δημοκρατικές μορφές αγώνα (Κάουτσκι, 1985, σ. 122). Την εποχή εκείνη δε, υποστήριζε με βεβαιότητα ότι οι ένοπλες εξεγέρσεις δεν θα μπορούσαν πλέον να διαδραματίσουν αποφασιστικό ρόλο στην επαναστατική διαδικασία απέναντι στον οργανωμένο στρατό του αστικού κράτους (Στο ίδιο, σ. 52)¹⁵. Με άλλα λόγια, ισχυρίζονταν ότι το πέρασμα στο Σοσιαλισμό μπορεί να επιτευχθεί και χωρίς την επαναστατική καταστροφή (Στο ίδιο, σ. 69), κινούμενος αντίθετα από τη μαρξική θεώρηση. Για να υποστηρίξει δε τη θέση του αυτή επικαλείται ένα άρθρο του Engels του 1892 στους «*Νέους Καιρούς*»¹⁶, στο οποίο αναφερόμενος στις πολιτικές συνθήκες της Γερμανίας ισχυρίστηκε πως «*η νομιμότητα λειτουργεί αυτή τη στιγμή υπέρ μας και θα ήμασταν τρελοί αν την παραβιάζαμε, όσο η κατάσταση δεν αλλάζει*» (Κάουτσκι, 2019α, σ. 97).

Ωστόσο, το 1909 βασισμένος στους Marx και Engels θα απορρίψει κάθε βουλησιαρχική αντίληψη για την εκδήλωση της επανάστασης. Αντιθέτως, θα υποστηρίξει εκ νέου την άποψη ότι η προλεταριακή επανάσταση καθίσταται «*αναπόφευκτη*», με τη διαφορά όμως ότι αυτό θα συμβαίνει όσο ο καπιταλισμός επεκτείνεται «*ακάθεκτος*» (Στο ίδιο, σ. 27). Μιλώντας δε για τις συνθήκες που οδηγούν το προλεταριάτο στην επανάσταση, ισχυριζόταν ότι αυτές «*δομούνται*

¹⁵ Τη θέση αυτή ωστόσο, αποποιήθηκε μετά την εμπειρία της ρωσικής επανάστασης του 1905 (Κάουτσκι, 1985, σ. 52).

¹⁶ Το άρθρο αυτό προηγήθηκε της περίφημης «*Εισαγωγής*» στο έργο του Marx «*Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία*» στην έκδοση του 1895.

βαθμηδόν» μόνο στις χώρες που ο καπιταλισμός είναι ανεπτυγμένος κι επομένως τα μέσα παραγωγής μπορούν να κοινωνικοποιηθούν μέσω της κρατικής εξουσίας (Στο ίδιο, σ. 26). Στην περίπτωση όμως οποιασδήποτε χώρας μη ανεπτυγμένου καπιταλισμού, ο διανοούμενος πολιτικός εκτιμά ότι το προλεταριάτο μπορεί να κατακτήσει και να διατηρήσει την πολιτική εξουσία μόνο όταν έχει πλέον διογκωθεί σε τέτοιο βαθμό που παρασύροντας μαζί του την κοινωνική πλειοψηφία, η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας καθίσταται αναγκαία και μόνο μέσα από έναν οργανωμένο πολιτικό και συνδικαλιστικό αγώνα (Στο ίδιο, σσ. 26-27,32). Τότε, τα αστικά Κόμματα θα χρεωκοπήσουν, η κυβέρνηση θα καταρρεύσει και θα αντικατασταθεί από μια κυβέρνηση των προλεταρίων (Στο ίδιο, σ. 32). Για τον Kautsky εξάλλου, η «*πολιτική επανάσταση*» είναι συστατικό στοιχείο της «*κοινωνικής επανάστασης*» και συγχρόνως αποτελεί την ουσιώδη διαφορά μεταξύ επανάστασης και μεταρρύθμισης (Κάουτσκι, 1985, σσ. 59-60).

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί πως ενώ η θέση του αυτή αρχικά φαίνεται να είναι σύμφωνη με την άποψη που είχε διατυπώσει ο Engels ήδη από το 1891 για το πιθανό ειρηνικό, συνταγματικό, πέρασμα προς το Σοσιαλισμό στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες με ισχυρό κοινοβουλευτισμό, στην πραγματικότητα δεν είναι, καθώς ο Kautsky αποσιωπά τη θέση του Engels για το αναπόφευκτο της επανάστασης στις μη καπιταλιστικά ώριμες χώρες, στις οποίες ενέτασσε και την περίπτωση της απολυταρχικής Γερμανίας¹⁷. Περαιτέρω, είναι πρόδηλο ότι για να ξεπεράσει το σκόπελο αυτό, ο Kautsky αναφέρεται στη Γερμανία σαν να πρόκειται για «*ελεύθερο Κράτος*»¹⁸, ενώ επιπλέον αναφέρεται στην επανάσταση διακρίνοντας σαφώς χρονικά την πολιτική από την κοινωνική της διάσταση - δηλαδή την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την ανατροπή της αστικής ταξικής κυριαρχίας¹⁹. Για αυτόν, η κοινωνική επανάσταση δεν είναι εφικτή

¹⁷ Βλ. (Engels, 2004β, σσ. 106-109).

¹⁸ Βλ. (Λένιν, 1975, σ. 25).

¹⁹ Ωστόσο, ο Marx το 1844, αναφερόμενος και πάλι στη μορφή της επανάστασης τόνιζε το αδιαίρετο του πολιτικού με το κοινωνικό περιεχόμενο της, λέγοντας: «*Κάθε επανάσταση διαλύει την παλαιά κοινωνία· στο βαθμό αυτό είναι κοινωνική. Κάθε επανάσταση καταρρίπτει την παλαιά εξουσία· στο βαθμό αυτό είναι πολιτική*» (Marx, 2019, σ. 358). Από την άλλη, έκανε σαφή διάκριση μεταξύ της κοινωνικής και της πολιτικής κυριαρχίας, ενώ προς επίρρωση τούτου επικαλείτο τη στάση της αστικής τάξης το 1849 να παραχωρήσει την πολιτική εξουσία στο Βοναπάρτη, προκειμένου να διατηρήσει την κοινωνική της κυριαρχία (Marx, 1976, σσ. 81-84).

σε κάθε κοινωνικό σύστημα (Στο ίδιο, σ. 69) αλλά αποτελεί ένα «ιδιόρρυθμο» στάδιο εξέλιξης της καπιταλιστικής κοινωνίας. Αγωνίζεται για ένα μεγάλο και «διαγνωσμένο» κοινωνικό σκοπό και δεν νοείτο πριν την αστική κοινωνία, στις κατακερματισμένες πολιτικά και κοινοτικά μη συνειδητές κοινωνίες με την βραδεία οικονομική τους εξέλιξη. Έτσι, η κοινωνική επανάσταση θα εξαφανιστεί επίσης μαζί με τον καπιταλισμό όταν το προλεταριάτο κατακτήσει την πολιτική εξουσία και προσαρμόσει αργά ή γρήγορα το πολιτικό και νομικό εποικοδόμημα στις νέες οικονομικές συνθήκες (Στο ίδιο, σσ. 59, 70-71).

Επακόλουθα, θα υποστηρίξει ότι ενώ η «μεταρρύθμιση» έλκει την μισή καταγωγή της από τα βάθη του μεσαίωνα και την άλλη μισή από την σύγχρονη εποχή (Στο ίδιο, σσ. 79-80), αυτή αφορά μέτρα που επιβάλλονται από την τάξη που ασκεί την πολιτική και οικονομική εξουσία προκειμένου να προσαρμόσει το πολιτικό και νομικό εποικοδόμημα στις μεταβληθείσες οικονομικές συνθήκες (Στο ίδιο, σ. 59). Έτσι, υιοθετεί την ανάλυση του Marx για το Κράτος και επισημαίνει πως τόσο στην περίπτωση της επανάστασης όσο και σε εκείνη της μεταρρύθμισης, κάθε νομικό και πολιτικό μέτρο που επιβάλλεται, είναι μέτρο της κρατικής βίας (Στο ίδιο, σ. 58). Δεν είναι επομένως το στοιχείο της βίας που διαφοροποιεί την επανάσταση από την μεταρρύθμιση. Συγκεκριμένα, θα υποστηρίξει ότι οι εκτελέσεις ή οι οδομαχίες παρατηρούνται τόσο στα μεταρρυθμιστικά κινήματα όσο και στα επαναστατικά (Στο ίδιο, σ. 58).

Με άλλα λόγια, ο Kautsky διατείνονταν πως κοινωνικός μετασχηματιστής είναι εκείνος που στέκεται απέναντι στην πολιτική επανάσταση, αφού θέτοντας όρια στην επιδιωκόμενη κοινωνική μεταβολή, στηρίζει την άρχουσα τάξη. Αντίθετα, κοινωνικός επαναστάτης είναι εκείνος που αγωνίζεται για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο, ανεξάρτητα από το αν επιλέγει ως στρατηγική την προετοιμασία της επανάστασης μέσα από την διεκδίκηση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που αποσπά από την άρχουσα τάξη (Στο ίδιο, σ. 60). Στην περίπτωση αυτή, οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στοχεύουν να μετατρέψουν τον αγώνα για την επιβίωση σε αγώνα για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας (Στο ίδιο, σ. 121).

Παρ' όλα αυτά, αναγνωρίζει μεταξύ των προϋποθέσεων της κοινωνικής επανάστασης την *όξυνση των ταξικών αντιθέσεων, το μεγάλο εθνικό κράτος με ισχυρή κρατική εξουσία, τη γραφειοκρατία και στρατό, την καλά επεξεργασμένη θεωρία πολιτικής οικονομίας και την ταχεία οικονομική ανάπτυξη* (Στο ίδιο, σσ. 80-81). Από την πλευρά του προλεταριάτου δε, αναγνωρίζει ότι απαιτείται *πειθαρχία, οργάνωση και υψηλή διανοήση* (Κάουτσκι, 1985α, σσ. 204-205). Για το λόγο αυτό, ο Γερμανός πολιτικός εκτιμά ότι η αναμενόμενη επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη θα μοιάζει περισσότερο με τους αγώνες της εποχής της Μεταρρύθμισης και λιγότερο με τη Γαλλική Επανάσταση. Θα μοιάζει λιγότερο με «*ανταρσία*» και περισσότερο με «*εμφύλιο πόλεμο μεγάλης διάρκειας*», θα πάρει δηλαδή τη μορφή μακροχρόνιου πολιτικού αγώνα (Κάουτσκι, 1985, σσ. 124,135). Όσο όμως το προλεταριάτο εκμεταλλεύεται την αστική νομιμότητα για την προετοιμασία του αγώνα του, τόσο η άρχουσα τάξη θα επιχειρεί με βίαια μέσα τον αποκλεισμό του από τη νόμιμη οδό, ωθώντας το προς το δρόμο της επανάστασης (Στο ίδιο, σ. 134). Γι'αυτό, αποστολή της Σοσιαλδημοκρατίας είναι να ενώσει όλο το προλεταριάτο κατά της εκμετάλλευσης σε μια ενιαία και συνειδητή δράση στοχεύοντας την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας (Κάουτσκι, 2019α, σ. 27), αλλά όχι μέσα από κοινοβουλευτικές συνεργασίες με τα αστικά Κόμματα υπό συνθήκες ομαλότητας, διότι θα είναι καταδικασμένο να συναινεί στις πολιτικές επιλογές των εκφραστών της άρχουσας τάξης που επιδιώκουν την υποδούλωση του προλεταριάτου. Αυτό όμως αποτελεί συνθήκη ικανή να δημιουργήσει σύγχυση και διάσπαση στους κόλπους της εργατικής τάξης (Στο ίδιο, σσ. 35-36). Αντιθέτως, θα υποστηρίξει ότι, όσο η στάση της Σοσιαλδημοκρατίας κρίνεται αταλάντευτη, τόσο και η επιρροή της θα αυξάνει όταν η κυριαρχία της αστικής κυβέρνησης κλυδωνίζεται (Στο ίδιο, σ. 199). Τη δική της σημασία στον αγώνα αυτό έχει όμως και η συμμαχία του προλεταριάτου με όσα τμήματα των μικροαστικών τμημάτων δεν τάσσονται με την πλευρά των αστών (Κάουτσκι, 1985, σ. 97).

Για τον Kautsky της εποχής του 1909 «*η Σοσιαλδημοκρατία είναι ένα επαναστατικό Κόμμα, όχι όμως ένα Κόμμα που κάνει επαναστάσεις*» (Κάουτσκι, 2019α, σ. 99). Εκτιμά δε, ότι επειδή η αστική τάξη είναι πιο δυνατή και έχει την δυνατότητα να αναχαιτίσει οποιαδήποτε προσπάθεια ή προετοιμασία επανάστασης, το

προλεταριάτο μόνο μέσα από μια «πολιτική επανάσταση» στο πλαίσιο της αστικής δημοκρατίας, αυξανόμενο αριθμητικά, ηθικά και οικονομικά, θα κατορθώσει να καταλάβει ολοκληρωτικά την πολιτική εξουσία και να οικοδομήσει τη σοσιαλιστική κοινωνία. Έτσι, με την εξαφάνιση της μπουρζουαζίας, θα βάλει τέλος στην πάλη των τάξεων (Στο ίδιο, σσ. 98-99).

Το 1906 θα ισχυριστεί δε, ότι αυτή η «πολιτική επανάσταση» είναι αναπόφευκτη (Στο ίδιο, σ. 65). Όπως θα διατυπώσει εμφατικά:

«Ένας σοσιαλιστής δεν μπορεί να συμμεριστεί την χίμαιρα της συμφιλίωσης των κοινωνικών τάξεων και την χίμαιρα της κοινωνικής ειρήνης [...] την κοινωνική ειρήνη δεν μπορεί να τη θεμελιώσει μια χιμαιρική συμφιλίωση, αλλά η κατάργηση των κοινωνικών τάξεων» (Στο ίδιο, σ. 62).

Η θεωρία δε της «βαθμιαίας ανάπτυξης» προς το Σοσιαλισμό, δεν σημαίνει τίποτα περισσότερο από την διαρκή όξυνση της ταξικής πάλης που θα χαρακτηρίσει μια ολόκληρη εποχή. Την εποχή της «κοινωνικής επανάστασης», κατά την οποία η κλιμακούμενη βία θα μετασχηματίσει το Κράτος (Στο ίδιο, σ. 66,65).

Μιλώντας δε περαιτέρω για την αστική δημοκρατία, θα ισχυριστεί ότι αυτή δεν μπορεί να εξαφανίσει τις ταξικές αντιθέσεις και να αποτρέψει την Επανάσταση, μπορεί όμως να προστατέψει το προλεταριάτο από κάποιες «δίχως προοπτική επαναστατικές προσπάθειες» και εξεγέρσεις, καθιστώντας αυτές περιττές. Αυτό επιτυγχάνεται με τις παραχωρήσεις και τους συμβιβασμούς στους οποίους υποχρεούται, μέσω του πολιτικού αγώνα, η αστική τάξη (Στο ίδιο, σ. 102). Η ειρηνική μορφή του ταξικού αγώνα, μέσω του κοινοβουλευτισμού, της απεργίας, των διαδηλώσεων και άλλων παρόμοιων μέσων, εξαρτάται από το πόσο ισχυροί είναι οι δημοκρατικοί θεσμοί αλλά και το μορφωτικό επίπεδο του προλεταριάτου, από το οποίο εξαρτάται και η διορατικότητα του (Στο ίδιο, σ. 103-104). Θα πει δε χαρακτηριστικά:

«Μόνο ένας πολιτικά τυφλός μπορεί σήμερα να υποστηρίξει ότι το αντιπροσωπευτικό σύστημα εξασφαλίζει, και με το καθολικό εκλογικό δικαίωμα επίσης, την κυριαρχία της αστικής τάξης και ότι

για να ανατραπεί αυτή η τελευταία πρέπει να καταργηθεί το αντιπροσωπευτικό σύστημα. Αλλά αρχίζει τώρα πια να γίνεται φανερό πως ένα πραγματικά κοινοβουλευτικό καθεστώς μπορεί να είναι άριστο όργανο της δικτατορίας του προλεταριάτου, όπως είναι της δικτατορίας της αστικής τάξης. Ένα από τα πιο σημαντικά καθήκοντα της εργατικής τάξης στην πάλη της για την κατάκτηση της εξουσίας είναι όχι να καταργήσει το αντιπροσωπευτικό σύστημα, αλλά να καταστρέψει την εξουσία των κυβερνήσεων που αντιτάσσονται στα κοινοβούλια και ταυτόχρονα να ανοίξει στο προλεταριάτο τον πιο πλατύ δρόμο για να μπει στο κοινοβούλιο με το καθολικό εκλογικό δικαίωμα, την ομοιογενή διαίρεση των εκλογικών περιφερειών, τη μυστική ψήφο, την πλήρη ελευθερία τύπου και του συνέρχεσθαι, και πρωταρχικά με την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος σε όλους τους πολίτες που έχουν συμπληρώσει τα είκοσι χρόνια τους (Kautsky K. , 2020, p. 139).

Αντιθέτως, η αστική τάξη, αναγνωρίζοντας ότι εξασθενεί όλο και περισσότερο, επιδιώκει διαρκώς την εκδήλωση ενός εμφυλίου πολέμου προκειμένου να αποφευχθεί η Επανάσταση (Κάουτσκι, 2019α, σ. 105). Ο κοινοβουλευτισμός «γερνάει» όσο αναπτύσσεται η ταξική συνείδηση του προλεταριάτου και ενδυναμώνεται η συμμαχία του με τα κοινωνικά στρώματα των διανοουμένων, των μικροαστών και των μικρών αγροτών (Κάουτσκι, 1985, σσ. 117,115). Έτσι, οι αντιδραστικές κυρίαρχες τάξεις αυξάνονται και πιέζουν τις Κυβερνήσεις να υπονομεύουν τον κοινοβουλευτισμό και να καταπιέζουν όλο και περισσότερο την εργατική τάξη (Στο ίδιο, σ. 117). Για τον Kautsky, αυτό εξηγεί εν πολλοίς γιατί ενώ οι σοσιαλιστές βουλευτές αυξάνονταν, συγχρόνως κάποιοι από αυτούς στρέφονταν όλο και περισσότερο κατά των προσταγμάτων της Διεθνούς Ένωσης Εργατών στην προσπάθεια να τους να επιζήσουν εκλογικά, υιοθετώντας την αντιδραστική πολιτική (Στο ίδιο, σ. 114). Όπως ισχυρίζεται, το 1902, ο κοινοβουλευτισμός μόνο μέσα από την επανάσταση μπορεί να αναστηθεί (Στο ίδιο, σ. 117). Για το λόγο αυτό, εκτιμά ότι στόχος της Σοσιαλδημοκρατίας είναι η καθυστέρηση της επίθεσης των αστών μέχρις

όπου το προλεταριάτο να είναι όσο ισχυρό απαιτείται για νικήσει σε αυτή την αναμέτρηση (Κάουτσκι, 2019α, σ. 105).

Με άλλα λόγια, ο Kautsky υποστήριζε ότι η Σοσιαλδημοκρατία δεν πρέπει να είναι ούτε με την επανάσταση, ούτε με τη νομιμότητα με κάθε τίμημα. Αντιθέτως, πρέπει να προσαρμόζει την τακτική της στις εκάστοτε ιστορικές καταστάσεις (Στο ίδιο, σ. 116). Το 1906 επισημαίνει δε, ότι είναι προς το συμφέρον της εργατικής τάξης η αποφυγή κάθε προβοκάτσιας που θα προκαλέσει την άσκηση πολιτικής βίας από πλευράς των αστών (Στο ίδιο, σσ. 106-107). Έτσι, κατακρίνει τους σοσιαλεπαναστάτες για την επιλογή τους να εφαρμόσουν βίαια πολιτική κατά των αστών, ισχυριζόμενος ότι με αυτό τον τρόπο εξυπηρετούσαν τα σχέδια των τελευταίων (Στο ίδιο, σ. 107). Εξάλλου, την ίδια θέση είχε και για τη δράση των αναρχικών, στους οποίους απέδιδε τη δυσφήμιση του εργατικού κινήματος και την προσπάθεια κατάρρευσης του, κατά τα σχέδια των αστών (Στο ίδιο, σσ. 108-114). Ο αναρχισμός, θα υποστηρίξει, γεννήθηκε από τους μικροαστούς ως αντίδραση στην πειθαρχία του εργοστασίου και αποτελεί ιδανικό της «νέας» μεσαίας τάξης, δηλαδή της διανόησης. Οι διανοούμενοι όμως αγωνίζονται να πείσουν το προλεταριάτο να παραιτηθεί σε κάθε περίπτωση από τη χρήση της βίας και δυσφημούν την ιδέα της επανάστασης, επιδιώκοντας τη διάσπαση των εργατών (Κάουτσκι, 1985, σσ. 94-95).

Κατά τον Kautsky, οι συνθήκες που ευνοούν το ξέσπασμα μιας επανάστασης συνοψίζονται στις εξής προϋποθέσεις: **α)** *το καθεστώς να είναι εχθρικό απέναντι στο Λαό, β)* *να υπάρχει ένα μεγάλο και καλά οργανωμένο Κόμμα που να εκφράζει τα συμφέροντα του Λαού και να τον συσπειρώνει γύρω του προκειμένου να τον οδηγήσει στη νίκη και γ)* *η γραφειοκρατία, ο στρατός και εν γένει οι δομές του καθεστώτος, να έχουν άρει την εμπιστοσύνη τους σε αυτό* (Κάουτσκι, 2019α, σ. 120). Επιπλέον, θα προσθέσει ότι για την πυροδότηση της επανάστασης απαιτείται: **α)** *αφύπνιση της ταξικής συνείδησης του προλεταριάτου, β)* *κινητοποίηση της κοινωνικής πλειοψηφίας, με τη συμμαχία προλεταριάτου και μικροαστών, για την ανατροπή του καθεστώτος και γ)* *ηθική και πολιτική κατάρρευση του καθεστώτος που έχει την εξουσία* (Στο ίδιο, σσ. 132, 120).

Όσο αφορά δε την προλεταριακή συνείδηση, ο Kautsky διατείνεται ότι όσο αναπτύσσεται ο καπιταλισμός, τόσο περισσότεροι προλεταριοποιούνται και άρα

τόσο περισσότεροι πρέπει να αφυπνιστούν ταξικά. Με άλλα λόγια, αυτοί αποτελούν «δυνάμει» επαναστατικά στοιχεία και όχι «εν ενεργεία». Για τα μικροαστικά στρώματα δε, υποστηρίζει ότι αυτά σέρνονται πίσω από την άρχουσα τάξη μέχρις ότου έρθουν αντιμέτωπα με κάποια κρίση του συστήματος και τότε στραφούν εναντίον της. Αυτό όμως καθιστά τους μικροαστούς αναξιόπιστους συμμάχους (Στο ίδιο, σσ. 196-197).

Για το ρόλο των μεταρρυθμίσεων ο σοσιαλδημοκράτης πολιτικός υποστηρίζει ότι όσο αυτές μετατρέπονται σε πολιτικούς αγώνες, ενισχύουν το προλεταριάτο αλλά συγχρόνως οξύνουν και την αστική αντίδραση, η οποία επιδιώκει την περιστολή των πολιτικών δικαιωμάτων (Στο ίδιο, σ. 161-162). Για το λόγο αυτό η εργατική τάξη πρέπει να διεκδικεί συνεχώς όλο και περισσότερο χώρο στον κρατικό μηχανισμό και να αγωνίζεται αδιάκοπα για τη «σταδιακή εξέλιξη», αφού για τις επιδιωκόμενες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, απαιτείται δημοκρατία και οικονομικοί πόροι (Στο ίδιο, σ. 162, 164, 169).

Εξετάζοντας δε το στοιχείο του ιμπεριαλισμού, θα υποστηρίξει ότι δεύτερη και συγχρόνως παγκόσμια αποστολή του προλεταριάτου, είναι η κατάργηση της επεκτατικής πολιτικής και του μιλιταρισμού (Στο ίδιο, σ. 198) αλλά και ότι η επανάσταση είναι δυνατό να εκδηλωθεί συνεπεία ενός πολέμου (Στο ίδιο, σσ. 56-57). Η επανάσταση όμως αυτή προσδιορίζεται χρονικά, κατά τη διάρκεια του πολέμου ή αμέσως μετά τη λήξη του, και δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη νίκη όπως μπορεί να το κάνει η επανάσταση που συντελείται λόγω όξυνσης των ταξικών αντιθέσεων, αλλά που δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί χρονικά (Στο ίδιο, σ. 57).

Επιπλέον, αναφερόμενος στις αποικίες, εκτιμά ότι οι χώρες αυτές πρέπει να διεξάγουν διπλό αγώνα. Έναν κατά του «εγχώριου» κεφαλαίου και έναν κατά του «ξένου» κεφαλαίου (Στο ίδιο, σ. 188)²⁰.

Είναι γεγονός ότι οι θέσεις του Kautsky θριάμβευσαν στο συνέδριο του Άμστερνταμ το 1904, καθώς έθεσαν στο περιθώριο τον αναθεωρητισμό του Bernstein και αποτέλεσαν την «Αγία Γραφή» των σοσιαλιστικών κομμάτων (Bensaid, 2015, σσ. 40-

²⁰ Στο σημείο αυτό ο Kautsky φαίνεται να επιστρέφει στην εκτίμηση του Engels για το αναπόφευκτο της επανάστασης στις μη ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες.

42). Ωστόσο, από το συνέδριο της Β' Διεθνούς στη Κοπεγχάγη το 1910, ο Γερμανός θεωρητικός μετατοπίζεται πολιτικά από το κέντρο προς τη δεξιά πτέρυγα του Σοσιαλδημοκρατικού Γερμανικού Κόμματος και επικροτεί τη συνεργασία με τους φιλελεύθερους στις εκλογές του 1912, κινούμενος αντίθετα προς τις προηγούμενες διδαχές του αλλά και με τα προστάγματα του «Προγράμματος της Ερφούρτης» (Schorske, 1955, pp. 226-235). Το 1912 δε, θα υποστηρίξει ότι ο πόλεμος λειτουργεί πάντα ως μηχανή της παγκόσμιας ιστορίας. Έτσι, αν οι ηγεμόνες και οι κυβερνήτες δεν εκπληρώσουν τα καθήκοντα που τους επιβάλλει η εκάστοτε συγκυρία, εκπίπτουν της θέσης τους (Kautsky, 1912) και τα νέα στοιχεία, τα στοιχεία της προόδου, καλούνται πρόωρα να δοκιμαστούν (Στο ίδιο). Υποστήριζε δε, ότι από το 1871 κι έπειτα, κάθε μεγάλο πόλεμο στην Ευρώπη ακολουθεί μια επανάσταση, την οποία κατόπιν ακολουθεί μια αντεπανάσταση (Στο ίδιο). Έτσι, ενόψει του πολέμου που διέβλεπε ότι πλησιάζει έθετε προς το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας την υποχρέωση να επεκτείνει την πολιτική και συνδικαλιστική του δράση και οργάνωση, και να διεξάγει «ακούραστα» προπαγάνδα ενάντια στον πόλεμο που προωθούσε το καπιταλιστικό κέρδος (Στο ίδιο).

Ωστόσο, η επιλογή αυτή για συνεργασία με τους φιλελεύθερους, έφερε τελικά το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα στο σημείο να αποκηρύξει την πάλη των τάξεων εν καιρώ πολέμου και στις 4 Αυγούστου του 1914 να ψηφίσει τις πολεμικές πιστώσεις, γεγονός που οδήγησε στην εμπλοκή της χώρας στον Α'Π.Π, παρά τις συνεδριακές αποφάσεις της της Στουτγάρδης (1907), Κοπεγχάγης (1910) και Βασιλείας (1912) (Schorske, 1955, pp. 286-291). Ομοίως έπραξαν δε και οι Σοσιαλιστές ηγέτες σε Αγγλία, Βέλγιο και Γαλλία, οι οποίοι εν συνεχεία συμμετείχαν σε αστικές κυβερνήσεις. Πρόκειται, ουσιαστικά για τη διάλυση της Β' Διεθνούς, κατά μία μετριοπαθή ερμηνεία ως συνέπεια της προσπάθειας των Σοσιαλδημοκρατικών Κομμάτων των καπιταλιστικά ανεπτυγμένων χωρών να μην απομονωθούν κοινοβουλευτικά και πολιτικά, αντιτιθέμενα στη φρενίτιδα του εθνικισμού που κατέκλυζε την εποχή εκείνη τα κοινοβούλια και τους λαούς της καπιταλιστικής Ευρώπης.

Αμέσως μετά, το Σεπτέμβριο του 1914, κι αφού η Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία είχε ψηφίσει τις πολεμικές πιστώσεις εν όψει του πολέμου, ο Kautsky παρουσίασε τη

θεωρία του για τον «υπερ-ιμπεριαλισμό», υποστηρίζοντας ότι αυτός αποτελεί μια ακόμη φάση του ιμπεριαλισμού, που όμως δεν απειλεί την ειρήνη και δεν οδηγεί τα κράτη στον πόλεμο, καθώς «καρτελοποιεί» την εξωτερική τους πολιτική και τα οδηγεί στην παραίτηση από την κούρσα των εξοπλισμών (Kautsky K. , 1914a).

Η αυταπάτη αυτή όμως δεν κράτησε για πολύ και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ενώ είχε ήδη ξεσπάσει ο Α΄ Π.Π., ο Kautsky θα υποστηρίξει ότι «δεν είναι ο λαός που αποφασίζει για την ειρήνη, όπως ούτε για τον πόλεμο» και ότι τα Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα των εμπόλεμων χωρών θα πρέπει να προωθήσουν τον αφοπλισμό των χωρών τους και να εργαστούν για τη Δημοκρατία, με την επίτευξη μιας «συμφέρουσας» ειρήνης, αγωνιζόμενα για την εθνική τους ανεξαρτησία (Kautsky, 1914b). Θα πει δε χαρακτηριστικά: «Η Δημοκρατία μπορεί να βρει την καλύτερη έκφρασή της μόνο σε ένα Κράτος που αποτελείται από ένα έθνος, που μιλά μια γλώσσα» (Στο ίδιο). Με άλλα λόγια το 1914, καλούσε την εργατική τάξη των εμπόλεμων χωρών να υπηρετήσουν τα συμφέροντα των αστικών κυβερνήσεων τους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, επιτελώντας την οριστική του ρήξη με το διεθνισμό, κάνοντας στροφή προς τον εθνικισμό (Σοσιαλσβινισμό).

Κατόπιν, κι ενώ το 1906 εξήρε την πρωτοπορία του επαναστατημένου ρωσικού προλεταριάτου και αναγνώριζε την προσφορά του στην εγκαινίαση μιας περιόδου ευρωπαϊκών επαναστάσεων που θα οδηγούσαν στη θεμελίωση της «δικτατορίας της σοσιαλιστικής κοινωνίας» (Kautsky K. , 1906), το 1917 θα σταθεί απέναντι στην επανάσταση των Μπολσεβίκων, την πρώτη νικηφόρα προλεταριακή επανάσταση στην ιστορία, υποστηρίζοντας πως το προλεταριάτο της Ρωσίας «είναι ακόμη πολύ αδύναμο και πολύ υποανάπτυκτο για να κυβερνήσει το έθνος, για να επιτελέσει μια επανάσταση με τη σοσιαλιστική έννοια αυτού του όρου» και ότι ο στόχος της εργατικής τάξης θα πρέπει να είναι η εδραίωση της αστικής Δημοκρατίας, πάνω στην οποία θα διεξάγει τον ταξικό της αγώνα για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας (Kautsky K. , 1917).

Τώρα πια, όχι μόνο απέρριπτε την επαναστατική βία, αλλά επιπλέον, το 1934 καλούσε όσους συμφωνούσαν μαζί του και βρίσκονταν στη ΕΣΣΔ να συνειδητοποιήσουν τις ψευδαισθήσεις που έτρεφαν για την επαναστατική φύση του νέου καθεστώτος και να το ανατρέψουν με πολιτική βία (Kautsky, 1934). Αποδεχόταν

δηλαδή την πολιτική βία μόνο ως μέσο για την ανατροπή της επανάστασης. Την επανάσταση των Σπαρτακιστών δε, την απέδωσε στη συμφιλίωση της εργατικής τάξης με την ιδέα της ωμής βίας λόγω του πολέμου (Στο ίδιο), παρά το γεγονός ότι το Σοσιαλδημοκρατικό Γερμανικό Κόμμα είχε συναινέσει στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο ψηφίζοντας τις πολεμικές πιστώσεις της Κυβέρνησης του Κάιζερ. Εξάλλου, υποστήριζε emphaticά ότι τα Κομμουνιστικά Κόμματα είναι «εχθροί της Δημοκρατίας», αφού σκοπός τους δεν είναι η επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού, αλλά η «η καταστροφή της δημοκρατίας και όλων των πολιτικών και οικονομικών οργανώσεων των εργατών» (Στο ίδιο). Το 1934 δε, με το ξέσπασμα του φασισμού, θα επιρρίψει ευθύνες στους Μπολσεβίκους ότι διευκόλυναν τους αστούς, συμφιλιώνοντας τις μάζες με τη βία (Kautsky, 1934).

3.1. Συμπεράσματα

Η σκέψη του Kautsky διαμορφώθηκε εξελικτικά σε τρεις κυρίως φάσεις, ως ακολούθως:

- ***Η Περίοδος της «Ορθοδοξίας» (1891-1901):***

Κατά την πρώτη περίοδο της πολιτικής του δραστηριότητας, ο Kautsky εδραίωσε τη θέση του ως ο κυρίαρχος θεωρητικός του μαρξισμού. Το 1891 συνέγραψε το περίφημο «Πρόγραμμα της Ερφούρτης», το οποίο συνδύαζε τη διεκδίκηση μεταρρυθμίσεων εντός του αστικού συστήματος με την προετοιμασία για την ανατροπή του καπιταλισμού μέσω της όξυνσης της ταξικής πάλης.

Μετά το θάνατο του Engels το 1895, ο Kautsky αναδείχθηκε ως ο αδιαφιλονίκητος εκπρόσωπος της μαρξικής «ορθοδοξίας». Υπερασπιζόταν με σθένος τη διαλεκτική σχέση μεταξύ μεταρρύθμισης και επανάστασης, θεωρώντας τις δύο στρατηγικές όχι ως αντίθετες, αλλά ως διαφορετικές φάσεις της επαναστατικής διαδικασίας.

Οι θεμελιώδεις θέσεις του Kautsky αυτής της περιόδου ήταν σαφείς και κατηγορηματικές. Υποστήριζε ότι το προλεταριάτο αδυνατεί να επιτύχει ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας, καθιστώντας την κοινωνική επανάσταση αναπόφευκτη για το πέρασμα στο Σοσιαλισμό. Η επαναστατική διαδικασία, κατά την αντίληψή του, θα πραγματοποιούνταν μέσα από τη σταδιακή οικοδόμηση της δύναμης της εργατικής τάξης και την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο.

- ***Η Μεταβατική Περίοδος και οι Πρώτες Αποκλίσεις (1902-1909):***

Αν και το 1909 αντιπαρά τέθηκε στον αναθεωρητισμό του Eduard Bernstein, που επιδίωκε τη σταδιακή ενσωμάτωση του σοσιαλισμού στο αστικό

σύστημα, από το 1902 άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες σοβαρές αποκλίσεις του Kautsky από τη μαρξική «ορθοδοξία», οι οποίες προδιέγραφαν τη μεταγενέστερη ριζική μετατόπισή του. Η πιο σημαντική αλλαγή αφορούσε τη στάση του απέναντι στην επαναστατική βία. Ενώ αρχικά αποδεχόταν την κατηγορηματική θέση του Marx περί αναγκαιότητας της επαναστατικής βίας για την τελική φάση του μετασχηματισμού, το 1902 άρχισε να υπερτονίζει τις επιφυλάξεις του Engels και να ισχυρίζεται ότι το πέρασμα στο σοσιαλισμό μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την προλεταριακή επανάσταση.

Παράλληλα, εισήγαγε μια σημαντική θεωρητική καινοτομία με τη διάκριση μεταξύ «πολιτικής» και «κοινωνικής» επανάστασης. Κατά την αντίληψή του, η πολιτική επανάσταση, η οποία αφορούσε την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας, θα προηγούνταν χρονικά της κοινωνικής επανάστασης, η οποία θα επέφερε τον ριζικό μετασχηματισμό των σχέσεων παραγωγής. Αυτή η διάκριση του επέτρεπε να θεωρήσει τη Γερμανία «ελεύθερο κράτος», παρά τον απολυταρχικό της χαρακτήρα, και να προωθήσει μια στρατηγική σταδιακής κατάκτησης της εξουσίας μέσω του κοινοβουλευτικού αγώνα.

Το 1909 δε, διατύπωσε μια από τις πιο χαρακτηριστικές του θέσεις, ισχυριζόμενος ότι «η Σοσιαλδημοκρατία είναι ένα επαναστατικό κόμμα, όχι όμως ένα κόμμα που κάνει επαναστάσεις». Αυτή η διατύπωση αποκάλυπτε την ουσία της νέας του στρατηγικής: την αναμονή μέχρι να ωριμάσουν οι συνθήκες για μια «φυσική» μετάβαση στο σοσιαλισμό, χωρίς την ενεργό επαναστατική δράση του πολιτικά οργανωμένου προλεταριάτου.

- **Η Ριζική Στροφή προς τη Δεξιά (1910-1934):**

Η τρίτη και τελευταία περίοδος της πορείας του Kautsky χαρακτηρίζεται από μια ριζική στροφή προς τη δεξιά πτέρυγα του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος. Από το 1910 διεξήγαγε σκληρό αγώνα κατά της ριζοσπαστικής αριστεράς της Rosa Luxemburg, η οποία έκρινε ανεπαρκή τη μετριοπαθή στρατηγική του κόμματος, και από το συνέδριο της Β' Διεθνούς στην

Κοπεγχάγη την ίδια χρονιά, άρχισε να μετατοπίζεται πολιτικά, φθάνοντας στο σημείο να επικροτήσει τη συνεργασία με τους φιλελεύθερους στις εκλογές του 1912. Όμως, με τον τρόπο αυτό, κινήθηκε αντίθετα προς τις προηγούμενες διδαχές του και τα προστάγματα του ίδιου του *«Προγράμματος της Ερφούρτης»*.

Η καθοριστική στιγμή ήρθε στις 4 Αυγούστου 1914, όταν το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, του οποίου ηγείτο, ψήφισε τις πολεμικές πιστώσεις, σφραγίζοντας την εμπλοκή της χώρας στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο. Η πράξη αυτή καθώς και οι μετέπειτα τοποθετήσεις του Kautsky σηματοδότησαν, για τους πολιτικούς του αντιπάλους εντός της Β' Διεθνούς, την οριστική εγκατάλειψη του διεθνισμού, στρεφόμενος προς τον εθνικισμό και τον σοσιαλσβινισμό.

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι στη συνέχεια στάθηκε απέναντι στην Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, ενώ το 1934 όχι μόνο απέρριπτε κάθε μορφή επαναστατικής βίας, αλλά καλούσε σε ανατροπή της Σοβιετικής εξουσίας, αποκαλώντας τα κομμουνιστικά κόμματα *«εχθρούς της δημοκρατίας»*.

Εν κατακλείδι, η εξέλιξη της σκέψης του Karl Kautsky αποτελεί ένα παράδειγμα σταδιακής αλλά ριζικής απομάκρυνσης από τον επαναστατικό μαρξισμό προς έναν μεταρρυθμιστικό σοσιαλισμό και τελικά προς αντεπαναστατικές θέσεις. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ιδεολογικής μετατόπισης στην ιστορία του σοσιαλιστικού κινήματος, καθώς από αδιαφιλονίκητος θεωρητικός του μαρξισμού, ο Kautsky εξελίχθηκε σταδιακά σε έναν από τους κυριότερους αντιπάλους της επαναστατικής πρακτικής, διαγράφοντας μια χαρακτηριστική πορεία προς την πολιτική συντηρικοποίηση.

Κεφάλαιο 4^ο

«Να μιλάς για “βία” γενικά, χωρίς να αναλύεις τους όρους που ξεχωρίζουν την αντιδραστική βία από την επαναστατική, σημαίνει ότι είσαι μικροαστός που απαρνιέται την επανάσταση»²¹.

Ο Vladimir I. Lenin για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό

Το 1918, ο Lenin θα υποστηρίξει ότι κάποτε η αστική Δημοκρατία ήταν προσδευτική σε σχέση με το μεσαίωνα κι έπρεπε να αξιοποιηθεί. Ωστόσο, αυτό δεν ίσχυε πλέον (Λένιν, 1975β, σ. 35). Είναι υποκριτική απέναντι στην εργατική τάξη. Είναι «παράδεισος για τους πλούσιους», «παγίδα και απάτη για... τους φτωχούς» γιατί δεν μπορεί να μιλάει κανείς για «καθαρή δημοκρατία» όσο υπάρχουν τάξεις (Στο ίδιο, σσ. 16-17). Η «καθαρή δημοκρατία» δεν είναι τίποτε άλλο από «απατηλή φράση φιλελεύθερου, που πάει να ξεγελάσει τους εργάτες» (Στο ίδιο, σσ. 16). Την περίοδο αυτή εκτιμά πως η αστική Δημοκρατία δεν προστατεύει τη μειοψηφία, όπως διατείνονταν ο Kautsky, παρά μόνο τη μειοψηφία των αστικών Κομμάτων, ενώ καταδιώκει τα εργατικά Κόμματα (Στο ίδιο, σσ. 18-19). Υποστηρίζει δε ότι ακόμη και το πιο δημοκρατικό Κράτος δεν πρόκειται να αφήσει τους σκλάβους των αστών να

²¹ (Λένιν, 1975β, σ. 58)

ελευθερωθούν και θα επιστρατεύσει συνταγματικά *«παραθυράκια»* σε περίπτωση *«διατάραξης της τάξης»* (Στο ίδιο, σ. 18). Πρόκειται, επομένως, για *«ταξική δημοκρατία»*, ενώ στην κομμουνιστική κοινωνία η δημοκρατία θα απονεκρωθεί και θα μετατραπεί σε συνήθεια (Στο ίδιο, σ. 16).

Από την άλλη όμως, ήδη από το 1899 θεωρούσε την αστική Δημοκρατία ως μέσο για την πολιτική ωρίμανση του προλεταριάτου. Μέσα στο πλαίσιο αυτής και χωρίς να εναρμονίζονται οι ταξικοί αγώνες, το προλεταριάτο θα ορθωνόταν (Lenin, 1986α, σ. 258). Για το σκοπό αυτό, η εργατική τάξη όφειλε να εργαλειοποιεί τους θεσμούς του αστικού συστήματος, χωρίς όμως να περιορίζεται απλά στη διαχείριση του (Lenin, 1985, σ. 50). Τάσσονταν κατά της αποχής από τον κοινοβουλευτικό αγώνα και υπέρ της συμμετοχής στα αστικά κοινοβούλια, υποστηρίζοντας ότι η τακτική αυτή διευκολύνει τη διάλυση τους και προωθεί την αποστολή του επαναστατικού προλεταριάτου. Όπως θα διατυπώσει ο ίδιος το 1915: *«Υπάρχει “κοινοβουλευτισμός” και “κοινοβουλευτισμός”», καθώς «ορισμένους... τους οδηγεί σε υπουργικούς θώκους και άλλους... τους οδηγεί στη φυλακή, στην εξορία, στα κάτεργα. Οι πρώτοι υπηρετούν την αστική τάξη, οι δεύτεροι το προλεταριάτο»* (Λένιν, χ.χ., σ. 328).

Έτσι, το 1920, θα διατυπώσει πως κατά την επαναστατική περίοδο ο *«συνδυασμός»* της μαζικής επαναστατικής εξωκοινοβουλευτικής δράσης, με την αντιπολιτευτική επαναστατική δράση μέσα στο κοινοβούλιο και ενάντια στις αντιδραστικές δυνάμεις, είναι εξαιρετικά επωφελής για την επίτευξη της σοσιαλιστικής επανάστασης (Λένιν, 1964, σσ. 80,82). Αντιθέτως, η αποστασιοποίηση από την τακτική αυτή, στέκεται απέναντι στο διεθνισμό που το προλεταριάτο οφείλει να υπηρετεί, καθώς μόνο η διεθνιστική επεξεργασία της τακτικής του μπορεί να αντιπαρατεθεί στις εθνικές αστικές πολιτικές (Στο ίδιο, σ. 80). Θα διατυπώσει χαρακτηριστικά δε ήδη από το 1894 πως: *«η πάλη ενάντια σε όλους αυτούς τους θεσμούς είναι αναγκαία μόνο σαν μέσο για να διευκολύνει την πάλη ενάντια στην αστική τάξη»*, για να συνεχίσει διατυπώνοντας ότι *«η πραγματοποίηση των γενικών δημοκρατικών αιτημάτων είναι αναγκαία στον εργάτη μόνο σαν ενέργεια που καθαρίζει το δρόμο της νίκης ενάντια στον κύριο εχθρό των εργαζομένων ενάντια... στο κεφάλαιο...»* (Lenin, 1984, σ. 180).

Από την άλλη πλευρά, το 1908 υπογράμμιζε όμως ότι και η πιθανή υπερεκτίμηση της αξίας των μεταρρυθμίσεων που στοχεύουν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής και

εργασίας του προλεταριάτου (Lenin, 1981α, σσ. 1-4) είναι δυνατό να οδηγήσει τελικά στην αποδοχή της αστικής εκμετάλλευσης και την υποταγή της εργατικής τάξης στα ένστικτα της, αγωνιζόμενη απλά για την επιβίωση της (Lenin, 1986α, σ. 278). Τόνιζε δε, ότι *«η αστική τάξη κρατιέται όχι μόνο με τη βία, αλλά και με την έλλειψη συνειδητότητας, τη ρουτίνα, την αποθλάκωση και την ανοργανωσιά των μαζών»* (Lenin, 1986δ, σ. 144).

Για την αναχαίτηση μιας τέτοιας κατάστασης, ο Lenin το 1920 υπογράμμιζε την ανάγκη το επαναστατικό εργατικό Κόμμα να αναπτύξει την πολιτική τέχνη, προκειμένου να συσπειρώσει γύρω του το προλεταριάτο στο δρόμο προς την ταξική του απελευθέρωση (Λένιν, 1964, σσ. 106-107). Κατά τη φάση δε της καπιταλιστικής ανάπτυξης, κατά την οποία κυριαρχεί η συναίνεση στην εξουσία της αστικής τάξης, το εργατικό Κόμμα αξιολογείται από την ικανότητα του να προετοιμάζει το *«μεγάλο στρατό των εκμεταλλεόμενων»* για την επόμενη επαναστατική κρίση (Lenin, 1982, σ. 220). Για το λόγο αυτό, έκρινε ότι οι ομάδες για τα πολιτικά συνθήματα δεν ήταν αρκετό μέτρο αλλά απαιτούνταν ακόμα και *«ομάδες για την ένοπλη εξέγερση»*. Όποιος δε την αρνούταν, έπρεπε να αποβάλλεται *«από τις γραμμές των οπαδών της επανάστασης»*, και *«να πετιέται στους εχθρούς της»* (Lenin, 1980α, σ. 378).

Ο Ρώσος επαναστάτης πολιτικός από το 1905 ορίζει την έννοια της επανάστασης στη μαρξιστική σκέψη ως τη:

«Βίαιη συντριβή του παλαιού πολιτικού εποικοδομήματος, που η αντίθεση του προς τις νέες σχέσεις παραγωγής προκάλεσε σε μια ορισμένη στιγμή τη χρεωκοπία του [...] Ο Λαός... πρέπει τώρα να δημιουργήσει μόνος του για τον εαυτό του το νέο εποικοδόμημα» (Λένιν, 1975α, σ. 112),

ενώ θα συμπληρώσει πως:

«Σε μια ορισμένη στιγμή της εξέλιξης γίνεται φανερό για όλους ότι το παλιό εποικοδόμημα είναι πια ακατάλληλο. Την επανάσταση την αναγνωρίζουν όλοι. Τώρα το καθήκον είναι να καθοριστεί ποιες τάξεις συγκεκριμένα και πώς συγκεκριμένα θα χτίσουν το καινούριο εποικοδόμημα» (Στο ίδιο, σ. 112).

Το 1915, διαπιστώνει δε ότι το ξέσπασμα της επανάστασης είναι εφικτό μόνο όταν είναι εμπεδωμένη στην κοινωνία μια επαναστατική κατάσταση (Λένιν, 2017, σ. 16). Όπως θα επισημάνει χαρακτηριστικά: «η επανάσταση δεν κατασκευάζεται, [...] οι επαναστάσεις αναπτύσσονται μέσα από τις αντικειμενικά [...] ώριμες κρίσεις και στροφές της ιστορίας» (Στο ίδιο, σ. 56). Διατείνεται δε, ότι η συγκυρία αυτή απαιτεί τις εξής αντικειμενικές μεταβολές: **α)** να μη μπορεί πλέον η άρχουσα τάξη να εξουσιάζει όπως παλιά και συγχρόνως η εργατική τάξη να μη θέλει να εξουσιάζεται όπως πριν, **β)** να συντελείται μια άνευ προηγουμένου επιδείνωση της εξαθλίωσης στα ήδη καταπιεσμένα στρώματα και **γ)** οι λαϊκές μάζες να κορυφώνουν την αυτοτελή τους πολιτική δράση προκειμένου να επιτελέσουν το ιστορικό τους καθήκον (Στο ίδιο, σ. 16). Ο Lenin αποδίδει στο σύνολο αυτών των αντικειμενικών μεταβολών την έννοια της «επαναστατικής κατάστασης» (Στο ίδιο, σ. 16). Ωστόσο, διευκρινίζει ότι δεν οδηγεί κάθε επαναστατική κατάσταση στην επανάσταση, παρά μόνο εκείνη της οποίας οι αντικειμενικές μεταβολές συνδέονται διαλεκτικά με τις υποκειμενικές μεταβολές, δηλαδή με την ικανότητα της επαναστατημένης τάξης να αναπτύξει μαζική και αποτελεσματική επαναστατική δράση για την ανατροπή της Κυβέρνησης (Στο ίδιο, σ. 17). Για το λόγο αυτό και στρέφεται κατά του Kautsky όταν το 1918 στη μπροσούρα του «Η δικτατορία του προλεταριάτου», αποδίδει στη δικτατορία την έννοια της «κατάστασης κυριαρχίας», υπονοώντας ότι αυτή μπορεί να εξασφαλιστεί πλειοψηφικά σε συνθήκες «δημοκρατίας», απαλείφοντας έτσι τεχνηέντως την αναγκαιότητα της επαναστατικής βίας (Λένιν, 1975β, σ. 11). Εξάλλου, όπως θα ισχυριστεί ο Ρώσος επαναστάτης, ακόμη κι αν ο Marx εκτιμούσε στα 1870-1880 πως είναι δυνατό το ειρηνικό πέρασμα στο Σοσιαλισμό σε Αγγλία και Αμερική, είναι γιατί εκείνη την περίοδο δεν είχαν ακόμη κάνει την εμφάνιση τους στις χώρες αυτές η «στρατοκρατία» και η «γραφειοκρατία», όπως συνέβαινε ήδη στη Γαλλία²² (Στο ίδιο, σ. 12).

Είναι σαφές λοιπόν, ότι ο Lenin δεν τασσόταν υπέρ της χρήσης της βίας χωρίς προϋποθέσεις, αλλά μόνο με εκείνον τον τρόπο που συνέβαλλε στην κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη. Συγχρόνως δε, διακήρυττε ότι το Κόμμα

²² Ο Marx είχε αναλύσει διεξοδικά την περίπτωση της Παρισινής Κομμούνας στο έργο του «Ο Εμφύλιος Πόλεμος Στη Γαλλία».

όφειλε να προστατεύει τους εργάτες από «τυφλές» αντιδράσεις που πυροδοτούσαν περαιτέρω την κρατική καταστολή (Lenin, 1902).

Για τον Lenin, η επαναστατική βία δεν είναι η αιτία των ταξικών συγκρούσεων αλλά το αποτέλεσμα τους (Lenin, 1986ε, σ. 148). Είναι το μέσο και όχι ο σκοπός. Μέσω αυτής καλείται να λυθεί ο γόρδιος δεσμός των αντίθετων ταξικών συμφερόντων, αστών και προλεταρίων (Lenin, 1986β, σ. 28). Με άλλα λόγια, η επαναστατική βία αποτελεί την κορύφωση μιας πολιτικής δράσης (Lenin, 1986γ, σ. 131) και για το λόγο αυτό επεσήμανε τον κίνδυνο υποβάθμισης της αξίας της επαναστατικής βίας στο όνομα του σεβασμού της αστικής νομιμότητας ή των άμεσων κατακτήσεων (Lenin, 1980β, σσ. 14 -15).

Ωστόσο, το 1915 αναγνώριζε ότι είναι αδύνατο κανείς να γνωρίζει εκ των προτέρων αν μια επαναστατική κατάσταση θα οδηγήσει τελικά στην επανάσταση (Λένιν, 2017, σ. 20) και πρότασε ως καθήκον των Σοσιαλιστών προς τις λαϊκές μάζες: **α)** την αποκάλυψη της επαναστατικής κατάστασης, **β)** την αφύπνιση της επαναστατικής συνείδησης, **γ)** την ενδυνάμωση της αποφασιστικότητας τους, **δ)** την παρώθηση τους προς την επαναστατική δράση και **ε)** την αποτελεσματική οργάνωση τους (Στο ίδιο, σ. 20). Σε σχέση με την οργάνωση δε, θα της αποδώσει το νόημα της προσαρμογής της μορφής δράσης, των μέσων και των όπλων αυτής, του τόπου δράσης και της επικοινωνίας στις ανάγκες του αγώνα, μέσα στις συνθήκες της συγκεκριμένης συγκυρίας, για την επίτευξη του κοινού σκοπού (Στο ίδιο, σ. 74). Ο ίδιος θα πει ήδη από το 1901 πως:

«η δουλειά για τη δημιουργία μιας μαχητικής οργάνωσης είναι υποχρεωτική σε οποιαδήποτε κατάσταση, όσο “ασήμαντη και ειρηνική” κι αν είναι η κατάσταση αυτή, σε περίοδο οποιασδήποτε υποχώρησης του επαναστατικού πνεύματος [...] γιατί στις στιγμές των εκρήξεων και των ξεσπασμάτων είναι πια αργά να δημιουργηθεί οργάνωση· η οργάνωση πρέπει να είναι έτοιμη για να αναπτύξει αμέσως τη δράση της» (Λένιν, 2007α, σ. 17).

Συνεπώς προς αυτό, το 1915 θα διακηρύξει ότι όταν υπάρχει επαναστατική κατάσταση, το προλεταριάτο κάθε χώρας οφείλει μεν να μην εγκαταλείπει τη δράση

εντός της αστικής νομιμότητας, αλλά συγχρόνως οφείλει να ιδρύει νέες παράνομες οργανώσεις προκειμένου να αξιοποιήσει τα *«σύνεργα του θανάτου και της καταστροφής»* ενάντια στην Κυβέρνηση του και την αστική τάξη (Λένιν, 2017, σσ. 74-77). Καλούσε λοιπόν τα Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα να *«ξεκόψουν από το δουλοπρεπή σεβασμό της νομιμότητας»*, την οποία εξάλλου πρώτα παραβιάζει η αστική τάξη, και να συγκροτήσουν παράνομες οργανώσεις για την προετοιμασία της επανάστασης (Λένιν, χ.χ., σ. 319). Εκτιμούσε δε, πως αυτή η μορφή πάλης είναι σπάνια αλλά σπουδαίας σημασίας, καθώς επηρεάζει τις κοινωνίες για δεκαετίες (Λένιν, 2017, σ. 75). Επιπλέον, από το 1905 διακήρυττε πως καθώς ο μαρξισμός διδάσκει ότι το προλεταριάτο οφείλει να συμμετέχει και στις αστικοδημοκρατικές επαναστάσεις, η επανάσταση δεν μπορεί να είναι υπόθεση μόνο *«από τα κάτω»*. Έτσι, ήταν αντίθετος σε κάθε μορφή μερικής επαναστατικής εξουσίας στο πλαίσιο μιας προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης, υποστηρίζοντας πως η επανάσταση είναι υπόθεση και *«από τα πάνω»* (Λένιν, 1975α, σσ. 37,65,80).

Ο Lenin, το 1913 αναγνώριζε στην αντικειμενική πλευρά της επαναστατικής διαδικασίας τόσο την αναγκαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ως παράγοντας καπιταλιστικών κρίσεων, όσο και την κρίση της αστικής εξουσίας. Ενώ λοιπόν θεωρούσε την επανάσταση των εργατών πάντα επίκαιρη στην εποχή του ιμπεριαλισμού, ωστόσο εκτιμούσε ότι εκείνη ήταν εφικτό να πραγματοποιηθεί μόνο στις περιόδους επαναστατικής κρίσης. Στη φάση αυτή, ο υποκειμενικός παράγοντας για την έκβαση της επαναστατικής διαδικασίας είναι ο βαθμός συσπείρωσης της πλειοψηφίας του προλεταριάτου γύρω από το επαναστατικό εργατικό Κόμμα (Lenin, 1981β, σσ. 301-303), το οποίο υποστήριζε ήδη από το 1906 ότι οφείλει να συνδυάσει το πολιτικό με το στρατιωτικό του στοιχείο, τις κομματικές και μη κομματικές ένοπλες δυνάμεις, και να καταφεύγει ακόμη και στις μορφές πάλης που κατά την περίοδο της ειρηνικής καπιταλιστικής ανάπτυξης, θεωρούνταν *«τρομοκρατικές»* (Lenin, 1987, σ. 6).

Ο Ρώσος επαναστάτης από το 1901 αντιμετώπιζε την τρομοκρατία ως μια στρατιωτική ενέργεια, η οποία αν και υπό ορισμένες συνθήκες μπορεί να είναι αναγκαία και ωφέλιμη για έναν στρατό (Λένιν, 2007α, σ. 18), δεν ισχύει το ίδιο σε συνθήκες έλλειψης κεντρικής επαναστατικής οργάνωσης (Στο ίδιο, σ. 18). Στην

περίπτωση αυτή, η τρομοκρατία αποτελεί ένα *«μέσο μεμονωμένης επίθεσης, αυτοτελές και ανεξάρτητο»*, το οποίο υπό τις συνθήκες αυτές *«ένα τέτοιο μέσο αγώνα είναι ακραίο, άσκοπο· αποσπάει την προσοχή των πιο δραστήριων αγωνιστών [...] από το καθήκον τους, αποδιοργανώνει τις επαναστατικές και όχι τις κυβερνητικές δυνάμεις»* (Στο ίδιο, σ. 18), καθώς οι δολοφονημένοι Υπουργοί αντικαθίστανται, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο και με τους επαναστάτες (Λένιν, 2007β, σ. 24). Έτσι, αν τα πιο δυναμικά στοιχεία της επανάστασης ακολουθήσουν το δρόμο της τρομοκρατίας, είναι πιθανό να αποδυναμωθούν εκείνα τα μαχητικά τμήματα που συνδέονται με τις *«σκόρπιες μάζες των δυσαρεστημένων»*. Για το λόγο αυτό, διακήρυττε ότι είναι χρέος της Σοσιαλδημοκρατίας να προφυλάξει το κίνημα από την προσκόλληση του στην τρομοκρατία (Λένιν, 2007α, σσ. 18-19), επισημαίνοντας το 1902 ότι σε αυτήν καταφεύγουν εκείνοι που δεν εμπιστεύονται την επαναστατικότητα του εργατικού κινήματος, παρακινούμενοι από τον αυθορμητισμό της *«πιο φλογερής αγανάκτησης των διανοουμένων»* (Λένιν, 2007γ, σ. 21), οι οποίοι όμως *«στάθηκαν και εξακολουθούν να στέκονται έξω από το εργατικό κίνημα»* (Λένιν, 2007β, σ. 24). Την ίδια χρονιά, διακρίνει στην τρομοκρατία ένα πάθος μιας *«παροδικής διάθεσης»*, το οποίο καταναλώνει την επαναστατική ορμή που είναι αναγκαία για την οργάνωση ένοπλων διαδηλώσεων της λαϊκής εξέγερσης (Στο ίδιο, σ. 25-26). Για το λόγο αυτό, τόσο το κάλεσμα προς την τρομοκρατία όσο και εκείνο προς τον πολιτικό μόνο χαρακτήρα της ταξικής πάλης, αποτελούν για το Lenin απλά τις δύο πλευρές του ίδιου αντιδραστικού εγχειρήματος, δηλαδή της υπονόμησης του επαναστατικού καθήκοντος του προλεταριάτου (Λένιν, 2007γ, σ. 22).

Το 1915 καταγγέλλοντας τη Β' Διεθνή, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος - με επικεφαλής το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας - συντάχθηκε με το μέρος της αστικής τάξης, ο Lenin θα τονίσει ότι οι συνειδητοποιημένοι εργάτες οφείλουν να αντιμετωπίζουν την υπόθεση του Σοσιαλισμού ως μια *«σταθερή πεποίθηση και όχι ένα βολικό κάλυμμα των μικροαστικών – συμφιλιωτικών και εθνικιστικών – αντιπολιτευτικών τάσεων»* (Λένιν, 2017, σ. 7). Έτσι, θα προσδώσει στον *«οπορτουνισμό»* την έννοια της συμμαχίας *«μιας μερίδας εργατών με την αστική τάξη ενάντια στη μάζα του προλεταριάτου»* (Στο ίδιο, σ. 60).

Για τον Lenin, ο οπορτουνισμός αναπτύχθηκε κατά την περίοδο 1889-1914 και αποτελεί επακόλουθο της υπερβολικής προσήλωσης στους αστικούς κανόνες Δικαίου (Στο ίδιο, σ. 66). Πρωτοεμφανίστηκε στα ανώτερα στρώματα της εργατικής τάξης με αντάλλαγμα «*ψίχουλα από τα κέρδη του εθνικού κεφαλαίου*». Σκοπός του δε, είναι η απομάκρυνση του προλεταριάτου από την επαναστατική προοπτική του, προτάσσοντας την ανάγκη για συνεργασία μεταξύ των τάξεων (Στο ίδιο, σ. 60).

Το 1915, εκτιμά λοιπόν ότι αν και τα εργατικά Κόμματα εκείνης της εποχής όφειλαν να ακολουθήσουν την τακτική της αστικής νομιμότητας, με την εμφάνιση της κρίσης έπρεπε να περάσουν στην παράνομη δράση (Στο ίδιο, σ. 66). Όμως, η αστική νομιμότητα μετατράπηκε τελικώς σε «*δουλοπρέπεια*» (Λένιν, χ.χ., σ. 314) και οι ηγέτες των περισσότερων Σοσιαλιστικών Κομμάτων στράφηκαν προς τον οπορτουνισμό, προδίδοντας τους επαναστατικούς σκοπούς του προλεταριάτου, υπό το φόβο της διάλυσης των νόμιμων οργανώσεων από την αστυνομία (Λένιν, 2017, σ. 71). Έτσι, τα Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα που υπέκυψαν σε αυτή την πίεση μετατράπηκαν σε εθνικοφιλελεύθερα εργατικά Κόμματα εντός της Β' Διεθνούς (Στο ίδιο, σ. 79). Όπως θα διατυπώσει χαρακτηριστικά το καλοκαίρι του 1915: «*Η προδοσία του Σοσιαλισμού σημαίνει χρεωκοπία της II (1889-1914) Διεθνούς*» (Λένιν, χ.χ., σ. 314), καταγγέλλοντας τους οπορτουνιστές ως «*πράκτορες*» της αστικής τάξης μέσα στο εργατικό κίνημα, από την οποία και αντλούν τη δύναμη τους. (Λένιν, 2017, σ. 65).

Περεταίρω, ο Ρώσος επαναστάτης το 1915 διαπιστώνει ότι μόλις η Ευρώπη μπήκε στην περίοδο των ιμπεριαλιστικών πολέμων, τα ανώτερα στρώματα της εργατικής τάξης συντάχθηκαν με την αστική τάξη των χωρών τους για την διεκδίκηση νέων προνομίων σε βάρος των άλλων εθνών. Για το Lenin, αυτή είναι η συγκυρία που γέννησε τον «*Σοσιαλσοβινισμό*», του οποίου το ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο ταυτίζεται με εκείνο του «*ώριμου*» οπορτουνισμού και συνιστά εξέλιξη του (Λένιν, 2017, σσ. 59-62; Λένιν, χ.χ., σ. 314). Αποτελεί δε, «*την παραδοχή της ιδέας*

υπεράσπισης της πατρίδας» στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο και συγχρόνως την οικονομική βάση του «Σοσιαλϊμπεραλισμού»²³ (Λένιν, 2017, σσ. 59-62).

Έτσι, το καλοκαίρι του 1915 διακρίνει μέσα στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας τις τρεις εσωτερικές τάσεις της ευρύτερης Σοσιαλδημοκρατίας: **α)** τους ομορτοουνιστές – σοβινιστές, **β)** το «κέντρο», του οποίου ηγείτο ο Kautsky και **γ)** την αριστερά. Διακηρύττει δε, ότι χειρότερη και πιο επικίνδυνη τάση από τον σοσιαλσοβινισμό είναι το καουτσικό «κέντρο» επειδή, παραφράζοντας τον Marx, επιχειρεί να αποκοιμίσει το προλεταριάτο (Λένιν, χ.χ., σσ. 330-331).

Ο Lenin, την ίδια περίοδο (1915) συμπεραίνει ότι στην πραγματικότητα τόσο η αστική τάξη όσο και οι ομορτοουνιστές, δεν επιδίωκαν τη διάσπαση των Κομμάτων της Σοσιαλδημοκρατίας, γιατί τότε οι επαναστάτες εργάτες που θα τα εγκατέλειπαν θα ήταν πλέον ανεξέλεγκτοι (Λένιν, 2017, σ. 68). Επισημαίνει λοιπόν, ότι η απαλλαγή της «ώριμης» επαναστατικής Σοσιαλδημοκρατίας από αυτό το «αστικό απόστημα» μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την εκδίωξη του ομορτοουνισμού από τα Κόμματα της, δηλαδή με τη διάσπαση (Στο ίδιο, σσ. 62,68-70), τη διάλυση των παλαιών Κομμάτων της Β' Διεθνούς και την απεμπλοκή από τους παλαιούς ηγέτες της, όσο κι αν αυτοί κατηγορούν το επαναστατικό προλεταριάτο για αναρχισμό (Στο ίδιο, σ. 73).

Για το Lenin, η Β' Διεθνής στην καλύτερη περίπτωση κατέληξε να είναι «θήμα σημειωτόν» εξαιτίας της ομορτοουνιστικής στάσης της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας (Λένιν, χ.χ., σ. 330). Κατήγγειλε την ψήφιση των πολεμικών πιστώσεων στα εθνικά κοινοβούλια από τα Κόμματα της Σοσιαλδημοκρατίας, ως αντεπαναστατική και κατήγγειλε τον Kautsky για «αποστασία» (Λένιν, 2017, σ. 16). Υπερασπιζόμενος δε το επαναστατικό ιδεώδες, το 1915 θα θριαμβολογήσει για τον 20ετή νικηφόρο αγώνα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας ενάντια στον ομορτοουνισμό (Στο ίδιο, σ. 81), ενώ την ίδια χρονιά θα διακηρύξει την ανάγκη δημιουργίας μιας νέας, μαρξικής, Διεθνούς «χωρίς τους ομορτοουνιστές και ενάντια στους ομορτοουνιστές» (Λένιν, χ.χ., σσ. 333-334). Ωστόσο, μέχρι την ίδρυση της Γ' Διεθνούς, υποστήριζε ότι ήταν αναγκαία η συνέχιση της «άκρα αντιπολίτευσης» από το

²³ Ως «Σοσιαλϊμπεραλισμός» περιγράφεται από το Lenin η ομορτοουνιστική τακτική εν καιρώ πολέμου (Λένιν, 2017, σσ. 60-61), η οποία αποσκοπεί στην αποκόμιση κέρδους από την αστική τάξη με την προώθηση της ιδέας της συνεργασίας των τάξεων (Λένιν, χ.χ., σσ. 314-315).

παράνομο Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα Ρωσίας (ΣΔΕΚΡ) μέσα στη Β' Διεθνή, μένοντας με συνέπεια ενάντια στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο (Στο ίδιο, σ. 335).

Για τον Lenin, ο πόλεμος εκτός από τη φρίκη που εξαπολύει γύρω του, αποκαλύπτει συγχρόνως και τους απονεκρωμένους θεσμούς της κοινωνίας (Λένιν, 2017, σ. 8). Θα τονίσει δε το 1915 ότι ενώ η Β' Διεθνής με την απόφαση του Συνεδρίου της Βασιλείας το 1912 κατήγγειλε ως «εγκληματικό» τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλιστικό πόλεμο του 1914-1915 (Λένιν, 2017, σσ. 12-13; Λένιν, χ.χ., σ. 313) και συγχρόνως, κινούμενη στο ίδιο πνεύμα με την απόφαση του Συνεδρίου της Στουτγάρδης, καλούσε τους Σοσιαλιστές να επωφεληθούν από την «οικονομική και πολιτική κρίση» για «να επιταχύνουν την πτώση του καπιταλισμού» (Λένιν, χ.χ., σ. 312), εντούτοις, οι G. Plekhanov και K. Kautsky συντάχθηκαν με την αστική τάξη της Ρωσίας και Γερμανίας αντίστοιχα, προβάλλοντας τον πόλεμο ως αμυντικό, προκειμένου να εξαπατήσουν το προλεταριάτο και να το πείσουν να εμπλακεί πρόθυμα σε αυτόν²⁴ (Λένιν, 2017, σσ. 12-13). Όμως, ο Lenin θα αντιπαρατεθεί σε αυτούς, επισημαίνοντας ότι ο πόλεμος δεν είναι αμυντικός αλλά ιμπεριαλιστικός²⁵ (Στο ίδιο, σσ. 26-27).

Έτσι, το 1915 θα κατηγορήσει τον Kautsky για «εκπόρνευση» του μαρξισμού (Στο ίδιο, σ. 80) και θα επισημάνει πως «δεν είναι δουλειά των σοσιαλιστών να βοηθάνε το νεότερο και ισχυρότερο ληστή (τη Γερμανία) να ληστεύει τους πιο παλιούς και πιο παραχорτασμένους ληστές», με το πρόσχημα ότι οι Σοσιαλιστές κάθε εμπόλεμης χώρας έχουν δέχοντο το δικαίωμα «να υπερασπίζονται την πατρίδα τους» (Λένιν, χ.χ.,

²⁴ Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί πως οι Σοσιαλιστές με τον όρο «αμυντικός» πόλεμος εννοούσαν πάντα έναν πόλεμο «δίκαιο» (Λένιν, χ.χ., σ. 304). Έτσι, Plekhanov και Kautsky κατά το Lenin προχώρησαν σε μια σκανδαλώδη σύγκριση του πολέμου του 1914, με εκείνους παλαιότερων περιόδων, του 1854-1855 ως το 1870-1871 και του 1867-1877, στους οποίους οι Marx και Engels απέδιδαν το χαρακτήρα των εθνικών πολέμων (Λένιν, 2017, σσ. 25-26; Λένιν, χ.χ., σ. 312). Στους πολέμους αυτούς, οι δύο Γερμανοί θεωρητικοί του Σοσιαλισμού, επισήμαιναν τον εθνικοαπελευθερωτικό τους χαρακτήρα και για αυτό στήριζαν το εθνικό μίσος ενάντια στην απολυταρχία και τη φεουδαρχία (Λένιν, 2017, σ. 26). Σε μια τέτοια συγκυρία, το προλεταριάτο, όπως ισχυρίζονταν, πρέπει να στηρίζει την επιτυχία της αστικής τάξης της χώρας που αμύνεται (Στο ίδιο, σ. 49).

²⁵ Ο Lenin υποστήριζε πως ο εν λόγω πόλεμος προέκυπτε από την κατάργηση του ελεύθερου ανταγωνισμού που επιβάλει ο μονοπωλιακός καπιταλισμός (Λένιν, 2017, σ. 35). Έτσι, τα έθνη δεν καλούνταν να πολεμήσουν για την απελευθέρωση τους, αλλά για την υποδούλωση των άλλων εθνών (Λένιν, χ.χ., σ. 307). Επομένως, ο πόλεμος αυτός δεν ήταν πατριωτικός (Λένιν, χ.χ., σ. 309).

σ. 311). Κατά αυτόν τον τρόπο, εξαπατούν το λαό επιστρατεύοντας την εθνική ιδεολογία της ιμπεριαλιστικής αστικής τάξης (Στο ίδιο, σσ. 307,311).

Ο Lenin εκτιμούσε ότι αν και το προλεταριάτο των χωρών της Ευρώπης προδόθηκε από τους ηγέτες της Β' Διεθνούς, ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος του 1914-1915 διαμόρφωνε μια επαναστατική κατάσταση. Με άλλα λόγια, μια ευκαιρία μετατροπής του πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο κάθε εμπλεκόμενης χώρας, ακολουθώντας το παράδειγμα της Παρισινής Κομμούνας (Λένιν, 2017, σ. 80; Λένιν, χ.χ., σσ. 317,333). Θεωρούσε τον εμφύλιο πόλεμο δικαιολογημένο, προοδευτικό και αναγκαίο γιατί σε αυτόν οι καταπιεσμένες μάζες στρέφονταν κατά των καταπιεστών τους (Λένιν, χ.χ., σ. 303) και παρότρυνε το προλεταριάτο κάθε εμπλεκόμενης χώρας στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο να επιδιώκει την ήττα της χώρας του προκειμένου να διευκολυνθεί η μετατροπή του σε εμφύλιο πόλεμο (Λένιν, χ.χ., σ. 319). Επεσήμανε δε πως «Ο μαρξισμός δεν είναι πασιφισμός», προκειμένου να γίνει αντιληπτό από το προλεταριάτο ότι ο πόλεμος μεταξύ των κρατών θα σταματήσει και η ειρήνη θα εμπεδωθεί μόνο με την επανάσταση και τον εμφύλιο πόλεμο σε κάθε εμπλεκόμενη χώρα. Θα πει emphaticά πως: «Ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος... παύει [...] μόνο όταν η τάξη, που διεξάγει τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο... ανατραπεί στην πράξη και όταν τη θέση της στην εξουσία την πάρει η πραγματικά επαναστατική τάξη, το προλεταριάτο» (Λένιν, 1975, σ. 55). Διαφορετικά, «η λεγόμενη δημοκρατική ειρήνη είναι μικροαστική ουτοπία» (Λένιν, χ.χ., σ. 333).

Ήδη από το 1905 διακήρυττε πως αν και δεν είναι πάντα προς το συμφέρον του προλεταριάτου η επίθεση, καθώς υπό ορισμένες προϋποθέσεις είναι προτιμότερη η τακτική της άμυνας, ωστόσο, ο επαναστατικός λόγος είναι εργαλείο σε μη επαναστατική στιγμή. Όμως, όταν αυτή είναι παρούσα απαιτείται επαναστατική δράση, διαφορετικά πρόκειται για «αγοραίο επαναστατισμό» (Λένιν, 1975α, σσ. 52,54-55).

Έτσι, η επαναστατική Σοσιαλδημοκρατία έχει καθήκον να στηρίζει την ένοπλη εξέγερση, όχι πάντα με την έννοια της «άμεσης έκκλησης» για την ανατροπή της Κυβέρνησης, αλλά ενίοτε και με την έννοια της προετοιμασίας της επανάστασης, όπως έκανε την περίοδο 1901-1902 στη Ρωσία, όταν ήταν εμφανές ότι «η ανοιχτή μαζική δράση ήταν ακόμη αυριανή υπόθεση» (Στο ίδιο, σ. 55).

Για το λόγο αυτό, το 1905 εκτιμώντας ότι οι συνθήκες στη Ρωσία είχαν κιόλας αλλάξει και το κίνημα ήταν έτοιμο για την άμεση ένοπλη επαναστατική δράση, έριξε το σύνθημα της αντεπίθεσης προς την Κυβέρνηση, η οποία, όπως ο ίδιος εκτιμούσε, είχε ήδη ξεκινήσει τον εμφύλιο πόλεμο (Στο ίδιο, σ. 56). Ωστόσο, η στόχευση της εποχής εκείνης ήταν διαφορετική. Ο Lenin τότε ακόμη εκτιμούσε ότι στη Ρωσία έπρεπε να κηρυχθεί η *«επαναστατική δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς»*, ανατρέποντας τον Τσάρο και δίνοντας στη χώρα αστικοδημοκρατική κατεύθυνση (Στο ίδιο, σσ. 40-41). Διευκρίνιζε δε πως δεν θα επρόκειτο για σοσιαλιστική δικτατορία αλλά για δημοκρατική, καθώς αυτή δεν θα μπορούσε να θίξει τις βάσεις του καπιταλισμού (Στο ίδιο, σ. 41). Στόχος της όμως ήταν ο ριζικός αναδασμός της ιδιοκτησίας της γης υπέρ των αγροτών, ο εκδημοκρατισμός της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και η μεταφορά της επαναστατικής φλόγας στην Ευρώπη (Στο ίδιο, σ. 41). Για το Lenin, η επανάσταση του 1905 ήταν ξεκάθαρα αστική και η νίκη της ήταν σημαντική για τη μελλοντική ανάπτυξη τόσο του ρωσικού προλεταριάτου όσο και ολόκληρου του παγκόσμιου επαναστατικού εργατικού κινήματος (Στο ίδιο, σσ. 41-42).

Ωστόσο, τον Απρίλη του 1917 θα μεταβάλλει την τακτική του και θα απορρίψει αναφανδόν την κοινοβουλευτική δημοκρατία, καθιστώντας αυτήν υπεύθυνη για την εμπλοκή της χώρας στον παγκόσμιο ιμπεριαλιστικό πόλεμο. Αντί αυτής δε, θα προτάξει την ανάγκη εγκαθίδρυσης της *«δημοκρατίας των Σοβιέτ των εργατών, των εργατών γης και των αγροτών βουλευτών»*, δηλαδή μιας δημοκρατίας *«από τα κάτω προς τα πάνω»* (Λένιν Β. Ι., 2012, σ. 12). Για τη μετακίνηση του από τους επαναστατικούς σκοπούς του 1905, θα πει χαρακτηριστικά:

«Η ιδιομορφία της σημερινής στιγμής στη Ρωσία βρίσκεται στο πέρασμα από το πρώτο στάδιο της επανάστασης που έδωσε την εξουσία στην αστική τάξη εξαιτίας της ανεπαρκούς συνειδητότητας και οργάνωσης του προλεταριάτου, στο δεύτερο στάδιό της που πρέπει να δώσει την εξουσία στα χέρια του προλεταριάτου και των φτωχών στρωμάτων της αγροτιάς» (Λένιν Β. Ι., 2012, σ. 10).

4.1. Συμπεράσματα

Η πολιτική σκέψη του Lenin δεν παρέμεινε στατική καθ' όλη τη διάρκεια της επαναστατικής του δράσης. Αντίθετα, εξελίχθηκε και διαμορφώθηκε σύμφωνα με τις ιστορικές συνθήκες και τις πρακτικές εμπειρίες που βίωσε ο ίδιος και το διεθνές εργατικό κίνημα. Αυτή η εξέλιξη της σκέψης του εκδηλώθηκε σε τέσσερις κεντρικούς τομείς πολιτικής θεωρίας και πράξης:

- **Μεταβολή στάσης προς την Αστική Δημοκρατία:**

Ο Lenin εμφανίζει δύο διακριτές περιόδους στην προσέγγισή του για την αστική δημοκρατία. Από το 1899 έως το 1915, υιοθετεί μια θετική εργαλειακή προσέγγιση. Κατά την περίοδο αυτή, θεωρούσε την αστική δημοκρατία ως αναγκαίο «μέσο για την πολιτική ωρίμανση του προλεταριάτου». Υποστήριζε ενεργά τη συμμετοχή των σοσιαλιστών στα αστικά κοινοβούλια και την εργαλειοποίηση των θεσμών για την προώθηση των εργατικών συμφερόντων. Το 1915, διακήρυττε ότι ο συνδυασμός μαζικής εξωκοινοβουλευτικής δραστηριότητας με την κοινοβουλευτική δράση αποτελεί επωφελή στρατηγική για την επίτευξη της σοσιαλιστικής επανάστασης.

Ωστόσο, το 1917, η στάση του υφίσταται ριζική αλλαγή. Μετά την εμπλοκή της Ρωσίας στον παγκόσμιο πόλεμο και την εμπειρία της Οκτωβριανής Επανάστασης ο Lenin, αφού πλέον οι μπολσεβίκοι είχαν καταλάβει την εξουσία, στέκεται σθεναρά απέναντι στην αστική δημοκρατία, ξεπερνώντας τη στόχευση της επανάστασης του 1905 για εκδημοκρατισμό της Ρωσίας με τη μετατροπή της σε αστικό κράτος.

- **Η στάση απέναντι στην Τρομοκρατία:**

Στο ζήτημα της τρομοκρατίας, ο Lenin εμφανίζει επίσης σημαντική μεταβολή στη στάση του. Την περίοδο 1901-1902, υιοθετεί κατηγορηματική απόρριψη της τρομοκρατίας ως επαναστατικού μέσου καθώς το επαναστατικό κίνημα

χαρακτηρίζονταν από έλλειψη κεντρικής οργάνωσης. Υπό τις συνθήκες αυτές, θεωρούσε την τρομοκρατία «ακραίο, άσκοπο» μέσο που «αποδιοργανώνει τις επαναστατικές δυνάμεις» αντί να ενισχύει την επαναστατική διαδικασία. Την χαρακτήριζε προϊόν «αυθορμητισμού» διανοουμένων που «στέκονται έξω από το εργατικό κίνημα», υπογραμμίζοντας την αποκομμένη της φύση από τις εργατικές μάζες. Το κάλεσμα δε προς την τρομοκρατία, θεωρούσε ότι αποτελεί «υπονόμευση της επανάστασης».

Από το 1906 όμως, η στάση του γίνεται πιο ευέλικτη, εμφανίζοντας περιορισμένη αποδοχή υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Αναγνώριζε ότι το επαναστατικό κόμμα μπορεί να καταφύγει σε μορφές πάλης που παλιότερα θεωρούνταν «τρομοκρατικές», όμως αυτό θα πρέπει να γίνεται αποκλειστικά εντός του πλαισίου κεντρικής επαναστατικής οργάνωσης και κατά την επαναστατική περίοδο.

- ***Η ρήξη με τη Β' Διεθνή:***

Η σχέση του Lenin με τη Β' Διεθνή αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα της εξέλιξης των πολιτικών του θέσεων. Μέχρι το 1914, παρέμεινε μέλος της Διεθνούς και προσπαθούσε να επηρεάσει την πορεία της προς μια πιο ριζοσπαστική κατεύθυνση, επιδιώκοντας τη μεταρρύθμισή της από το εσωτερικό.

Ωστόσο, το 1915 σηματοδοτεί μια ριζική ρήξη. Ο Lenin κατήγγειλε τη Β' Διεθνή ως «χρεωκοπημένη» μετά την υποστήριξη των πολεμικών πιστώσεων από τα μεγάλα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Κάλεσε σε διάσπαση και εκδίωξη των οπορτουνιστών από τα επαναστατικά κόμματα, υποστηρίζοντας τη δημιουργία μιας νέας, μαρξικής, Διεθνούς «χωρίς και ενάντια στους οπορτουνιστές».

Οι κύριες μεταβολές στη σκέψη του Lenin εντοπίζονται σε τρεις κομβικές χρονικές στιγμές. Το **1906** χαρακτηρίστηκε από την τακτική ευελιξία στα μέσα της επαναστατικής πάλης. Το **1915** αποτέλεσε το κομβικό έτος ρήξης με τη Β' Διεθνή και υιοθέτησης της απόλυτα διεθνιστικής στάσης και το **1918** σηματοδότησε μια ριζική αλλαγή στάσης προς την αστική δημοκρατία, από την εργαλειακή αποδοχή στην πλήρη απόρριψη.

Αυτές οι μεταβολές δεν αποτελούν απλές θεωρητικές αναθεωρήσεις, αλλά φαίνεται να συνδέονται άμεσα με την εμπειρία της επανάστασης του 1905, του ιμπεριαλιστικού πολέμου του 1914-1915 και της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917, γεγονότα που έδωσαν το ερέθισμα για τη μετάβαση από τη θεωρητική προσέγγιση στην πρακτική άσκηση της επαναστατικής εξουσίας. Η διαλεκτική σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης διαμόρφωσε μια δυναμική και εξελισσόμενη πολιτική σκέψη που προσαρμοζόταν στις ιστορικές συνθήκες και τις απαιτήσεις της επαναστατικής στρατηγικής.

Το στοιχείο αυτό αποκαλύπτει τη σύγκλιση της σκέψης του, στην εξέλιξη της, με εκείνη των Marx και Engels, με τη διαφορά ωστόσο ότι ο Lenin προχώρησε στην πρακτική εφαρμογή των θεωρητικών αρχών της προλεταριακής επανάστασης, ενώ οι δύο Γερμανοί στοχαστές του Σοσιαλισμού παρέμειναν κυρίως στο επίπεδο της θεωρητικής ανάλυσης. Έτσι, ο Lenin κατέστη ο πρώτος που μετέφερε τη μαρξική θεωρία από το επίπεδο της ανάλυσης στο επίπεδο της πρακτικής κατάκτησης και άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Η διαφοροποίηση αυτή δεν αποτελεί απόκλιση από τη μαρξική παράδοση, αλλά την εξέλιξή της σε ένα νέο στάδιο - από τη θεωρητική κριτική του καπιταλισμού στην πρακτική εφαρμογή του επιστημονικού Κομμουνισμού.

Είναι ενδεικτικό ότι ενώ και οι τρεις θεωρητικοί διατηρούν μια ανελαστική κριτική στάση απέναντι στον οπορτουνισμό, συγχρόνως αναπτύσσουν μια διττή προσέγγιση στα μέσα πάλης, η οποία συνδυάζει τη χρήση νόμιμων μέσων με την επαναστατική βία, ανάλογα με τις περιστάσεις και τις δυνατότητες κάθε ιστορικής στιγμής. Αυτή η στρατηγική ευελιξία αποτυπώνει την ωριμότητα της μαρξικής ανάλυσης και την απόρριψη του δογματισμού υπέρ μιας πραγματιστικής προσέγγισης του ταξικού αγώνα.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι, όπως εύστοχα έχει διατυπώσει ο George Lichtheim, ο Lenin την περίοδο μέχρι και το 1905 υπήρξε όντως συνεπής στην παράδοση της Ερφούρτης, η οποία αποδεχόταν την «ορθόδοξη» άποψη της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας, υπό την ηγεσία του Kautsky, για την ανάγκη μετάβασης στην αστική δημοκρατία, με την αιτιολόγηση ότι μόνο ο εκδημοκρατισμός θα τοποθετούσε το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα στα χέρια του προλεταριάτου (Lichtheim, 1961, π. 335). Επομένως, η κατάρρευση του Τσαρισμού έπρεπε να επιτευχθεί με μια «αστική» και όχι «προλεταριακή» επανάσταση.

Ωστόσο, η εμπειρία από την ήττα του προλεταριάτου στην επανάσταση του 1905 τον έκανε να αναθεωρήσει τη στάση του σε σχέση με την επανάσταση και την μεταρρύθμιση και από το 1909 απορρίπτει πλέον την αστική δημοκρατία. Ακολούθως, η νικηφόρα Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, η οποία ήρθε ως απάντηση στο αυταρχικό καθεστώς του Τσάρου και την εμπλοκή της χώρας στον παγκόσμιο πόλεμο, ριζοσπαστικοποίησε περεταίρω τον Lenin καθώς έθεσε νέα επίδικα και σοσιαλιστικά προτάγματα στο προλεταριακό κίνημα. Αναμφισβήτητα, η λενινική εμπειρία, με όλες τις αντιφάσεις και τις δυσκολίες της, άνοιξε νέους ορίζοντες στη μαρξική σκέψη και έθεσε νέα ερωτήματα.

Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι κατά τη γνώμη μας, για πρώτη φορά στην ιστορία των επαναστατικών προλεταριακών κινημάτων, αναδείχθηκε η αναγκαιότητα δράσης ενός ικανού, καλά οργανωμένου και αποφασισμένου Κόμματος, που θα προσανατόλιζε πολιτικά τις αυθόρμητες ριζοσπαστικοποιημένες μάζες, προκειμένου να οδηγήσει την επαναστατική τους ορμή σε νίκη. Όπως θα διευκρίνιζε δε ο ίδιος ο Lenin το 1918, μετά τη νικηφόρα σοσιαλιστική επανάσταση των Μπολσεβίκων, ο Σοσιαλισμός είναι ενάντια στην άσκηση βίας πάνω στα έθνη, δεν είναι όμως αντίθετος στην επαναστατική βία (Λένιν, 1975β, σ. 58).

Κεφάλαιο 5^ο

«Δεν είναι η αγάπη προς τη βία ή ο επαναστατικός ρομαντισμός αλλά η σκληρή ιστορική ανάγκη»²⁶.

Η Rosa Luxemburg για την πολιτική βία και τον Κοινοβουλευτισμό

Η Luxemburg το 1906 διακήρυττε ότι ο καπιταλισμός δεν αναπτύσσεται παντού ομοιόμορφα, ούτε με τον ίδιο ρυθμό. Έτσι, η επανάσταση ξεσπά εκεί όπου ο καπιταλισμός έχει ήδη ωριμάσει, ενώ συγχρόνως ωθεί και το προλεταριάτο των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών, στη δική του ωρίμανση (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2014β, σ. 100).

Αναγνωρίζει δε, ήδη από το 1899, πως η επανάσταση και η μεταρρύθμιση μέσω νόμων εντός του αστικού συστήματος, αποτελούν δύο διαφορετικές ροπές στην εξέλιξη της ταξικής κοινωνίας, οι οποίες τότε αλληλοσυμπληρώνονται και πότε αλληλοαποκλείονται (Luxemburg, 2014α, σ. 134). Απέδιδε στην επανάσταση τη σημασία της πολιτικής πράξης στη διαμόρφωση της ταξικής ιστορίας, ενώ το Σύνταγμα και η νομοθεσία εν γένει, αποτελούν «προϊόν» της επανάστασης, δηλαδή, το μέσο για την ομαλή συνέχιση της πολιτικής ζωής (Στο ίδιο, σ. 134). Επομένως, δεν αναγνώριζε στη μεταρρύθμιση κάποια αυτοτέλεια, καθώς αυτή εξαρτάται από την κινητήρια δύναμη της τελευταίας επαναστατικής διαδικασίας. Η επανάσταση όμως,

²⁶ (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003α, σ. 38).

δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως «συμπυκνωμένη μεταρρύθμιση», αλλά ούτε και η μεταρρύθμιση πρέπει να εκλαμβάνεται ως «διευρυμένη επανάσταση», αφού η διαφορά τους έγκειται στην ουσία τους και όχι στη χρονική τους διάρκεια (Στο ίδιο, σ. 134).

Για τη Luxemburg, ο στόχος είναι η αλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος, πράγμα που μπορεί να επέλθει μόνο μέσω της μετατροπής της ποσότητας σε μια νέα ποιότητα. Αυτό όμως μπορεί να το επιτύχει μόνο η επανάσταση. Επομένως, εκείνοι που επιλέγουν το δρόμο της μεταρρύθμισης μέσω των νόμων του αστικού πλαισίου, στην πραγματικότητα δεν αποζητούν την ποιοτική αλλαγή, δηλαδή την αλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος, αλλά την ποσοτική αλλαγή μέσα σε αυτό (Στο ίδιο, σσ. 134-135).

Με άλλα λόγια, ο σκοπός είναι η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο (Στο ίδιο, σ. 133), ενώ ο συνδικαλισμός και η μεταρρύθμιση είναι μόνο κάποια από τα μέσα (Στο ίδιο, σ. 98). Αν όμως κανείς θέσει τη μεταρρύθμιση ως αυτοσκοπό, διαχωρίζοντας την από την πρόθεση για κατάληψη της εξουσίας, τελικά δεν επιδιώκει την πραγμάτωση του σοσιαλισμού (Στο ίδιο, σ. 100). Εκτιμά δε, ότι στον καπιταλισμό οι ταξικές αντιθέσεις είναι ασυμφιλίωτες και οξύνονται όλο και πιο πολύ, με αποτέλεσμα η μεταρρύθμιση να αποδεικνύεται απλά ένα «κούφιο καρύδι», που θα απογοητεύσει το κίνημα και θα το καθηλώσει, γεγονός που επιβεβαιώνει και πάλι την αναγκαιότητα της επανάστασης στην προοπτική του σοσιαλισμού (Στο ίδιο, σσ. 101-102). Περαιτέρω, το 1902 καταγγέλλει τους οπορτουνιστές ότι ανακυκλώνουν την παλαιά θεωρία της «περιοδικής επανάληψης της ιστορίας», παρά το γεγονός ότι αυτή την έχει διαψεύσει η ίδια η ζωή από το 1848 κι έπειτα. Η εφαρμογή της θα εξασφάλιζε μόνο την κυριαρχία της «αχαλίνωτης αντιδραστικής βίας» των αστών (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003β, σσ. 36-37,39).

Για τη Luxemburg η δημοκρατία δεν αποτελεί ένα άμεσο στοιχείο του σοσιαλισμού, αλλά ένα ειδικό μέσο του καπιταλισμού για την ωρίμανση και διαμόρφωση των αντιθέσεων του αφού, όπως διαπιστώνει, οι δημοκρατικοί θεσμοί μετατρέπονται σε εργαλεία της κυρίαρχης τάξης, τα οποία η ίδια θυσιάζει όταν χρειαστεί, προκειμένου να διατηρήσει τα προνόμια της (Luxemburg, 2014α, σ. 96). Το 1902 δε, η εκτίμηση

της για την αστική νομιμότητα είναι ότι αυτή ενσαρκώνει τη βία της κυρίαρχης τάξης, την οποία ανάγει σε «υποχρεωτικό κανόνα» (Λούξεμπουργκ, 1999, σσ. 81-82).

Ωστόσο, ήδη από το 1899 υποστηρίζει πως η αστική δημοκρατία είναι «*αναγκαία και απαραίτητη*» (Luxemburg, 2014α, σ. 139). «*Απαραίτητη*» γιατί το προλεταριάτο μέσα σε αυτήν μπορεί να αναπτύξει τη συνείδηση του ιστορικού του ρόλου και της ταξικής του θέσης. «*Αναγκαία*», γιατί οι πολιτικές μορφές του αστικού κοινοβουλευτικού συστήματος το βοηθούν στην αναμόρφωση της κοινωνίας (Στο ίδιο, σ. 139). Με άλλα λόγια, η αστική δημοκρατία καθιστά την κατάκτηση της εξουσίας στη συνείδηση του προλεταριάτου, «*αναγκαία και δυνατή*» (Στο ίδιο, σ. 139). Έτσι, όταν ο Engels στην εισαγωγή του στο έργο του Marx «*Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία*», στην έκδοση του 1895²⁷, αναθεωρούσε την τακτική του προλεταριάτου αντιπαραθέτοντας στα οδοφράγματα τον αγώνα μέσω της νομιμότητας, για τη Luxemburg ο Γερμανός φιλόσοφος δεν αναφερόταν στο ζήτημα της κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας. Δεν αναφερόταν καν στο νικηφόρο προλεταριάτο. Αναφερόταν στο κυριαρχούμενο προλεταριάτο, δίνοντας του την κατεύθυνση για δράση μέσα στο καπιταλιστικό καθεστώς (Στο ίδιο, σ. 139). Το Δεκέμβριο του 1918 δε, κατήγγειλε τους ρεφορμιστές για καταχρηστική χρήση του εν λόγω προλόγου του Engels, προκειμένου να απομακρύνουν το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα από τα επαναστατικά του καθήκοντα, μέχρι που τελικά αυτό πέρασε στην πλευρά της αντίδρασης με την ψήφιση των πολεμικών πιστώσεων εν όψει του Α΄ Π.Π. (Λούξεμπουργκ Ρ., 2007β, σ. 57). Είναι γεγονός ότι παραμονή του πολέμου, την ίδια κοινοβουλευτική τακτική ακολούθησαν κι άλλα Κόμματα της Β΄ Διεθνούς, τα οποία αγνοώντας τις ψηφισμένες αποφάσεις της για τον αγώνα κατά του милитарισμού, εγκατέλειψαν το διεθνιστικό χαρακτήρα τους και τάχθηκαν με το μέρος της κυρίαρχης αστικής αντίληψης για την αναγκαιότητα του πολέμου.

Από την άλλη πλευρά, ενώ για τη Luxemburg η ωρίμανση των οικονομικών και πολιτικών συνθηκών είναι προϋπόθεση για την προλεταριακή κατάληψη της

²⁷ Ο Engels προχώρησε στη συγγραφή του εν λόγω προλόγου υπό την πίεση του Α. Bebel και της κοινοβουλευτικής ομάδας του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, οι οποίοι επικαλούνταν άμεσο κίνδυνο από την ανάπτυξη μιας αναρχικής παρέκκλισης μέσα στο γερμανικό προλεταριάτο κι ενώ είχαν ήδη μπει σε εφαρμογή οι πρώτοι αντισοσιαλιστικοί νόμοι στη Γερμανία (Κάουτσκι, 2019α, σ. 56),

εξουσίας, εν τούτοις το 1899 διαφοροποιείται από την τακτική του Μπλανκί, που ήθελε την πραξικοπηματική κατάληψη της από μια «αποφασισμένη μειοψηφία». Αντί αυτής, αντιπαραθέτει τη μεγάλη και ταξικά συνειδητοποιημένη μάζα του προλεταριάτου, του οποίου η εμφάνιση είναι οικονομικά και πολιτικά «νομιμοποιημένη» (Luxemburg, 2014α, σσ. 141-142), αλλά συγχρόνως αναγνωρίζει πως το μεγάλο πρόβλημα του εργατικού κινήματος ήταν ότι δεν ήταν ακόμη Σοσιαλδημοκρατικό, καθώς διαμορφωνόταν «μέρα με τη μέρα» ως τέτοιο, μεταξύ αναρχισμού και ομορτισμού. Όμως, δεχόταν ότι και τα δύο αυτά στοιχεία είναι «συνθετικά» του σοσιαλδημοκρατικού «προτσές» (Στο ίδιο, σ. 153-156).

Απέναντι δε, στις επιφυλάξεις του Eduard Bernstein περί «πρόωρης» προλεταριακής εξουσίας, η Luxemburg διατύπωσε τη θέση ότι κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να συμβεί, καθώς καμία επανάσταση δεν είναι ποτέ «πρόωρη». Η ανατροπή του καπιταλισμού είναι αδιανόητη «μεμιάς». Αυτή είναι για τη Luxemburg, μια «μπλανκίστικη» αντίληψη (Στο ίδιο, σ. 142). Αντιθέτως, η σοσιαλιστική επανάσταση, απαιτεί επίμονο και μακρόχρονο αγώνα. Ίσως η πρώτη φάση να φαντάζει ως «πρόωρη», ωστόσο είναι σημαντική για τη διαμόρφωση των πολιτικών όρων της τελικής νίκης (Στο ίδιο, σ. 142). Έτσι, πίσω από τον «φόβο» του Bernstein, διέκρινε την πρόθεση του για αποτροπή του προλεταριάτου από την ταξική πάλη (Στο ίδιο, σ. 143). Συμπέρασμα στο οποίο κατέληγε εξάλλου και κατά την εξέταση της «θεωρίας προσαρμογής του καπιταλισμού» του Bernstein με την ταυτόχρονη απόρριψη της μαρξικής «θεωρίας κατάρρευσης» της αστικής κοινωνίας (Στο ίδιο, σσ. 64-68).

Περαιτέρω, το 1914 κατά την εκφώνηση της απολογίας της ενώπιον των δικαστών της θα υποστηρίξει ότι η επαναστατική βία αποτελεί έκφραση της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων (Luxeburg, 2007α, σ. 16). Ωστόσο, από το 1902 είχε ήδη διατυπώσει τη θέση ότι η γενική απεργία και τα οδοφράγματα δεν μπορούν να αποτελέσουν τα μοναδικά μέσα ταξικής πάλης, όπως ούτε και η κοινοβουλευτική δράση (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003α, σ. 38). Την ίδια περίοδο δε εκτιμούσε ότι το ξέσπασμα της σοσιαλιστικής επανάστασης θα σημάνουν τρεις συνέπειες της ανάπτυξης του καπιταλισμού, ήτοι: **α)** η αυξανόμενη αναρχία της καπιταλιστικής οικονομίας, **β)** η αυξανόμενη κοινωνικοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας και **γ)** η

αυξανόμενη δύναμη του ταξικά συνειδητοποιημένου προλεταριάτου (Luxemburg, 2014α, σσ. 65-66).

Η Luxemburg παραμένει σταθερή στη θέση ότι θεμελιώδους σημασίας στην επαναστατική διαδικασία είναι η μαζική απεργία. Καθώς θεωρεί ότι οι επαναστάσεις είναι αυθόρμητα κοινωνικά φαινόμενα που δεν χειραγωγούνται από Κόμματα και «αρχηγούς» (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003β, σσ. 30-31), διαπιστώνει ότι και η απεργία προκύπτει μόνο από την ίδια την ιστορική αναγκαιότητα. Είναι ένα ιστορικό και αναπόφευκτο φαινόμενο, μια μορφή της επανάστασης (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2014β, σσ. 24-25,60). Η απεργία αποτελεί την εξωτερική μορφή - ένδειξη - της ταξικής πάλης που νοηματοδοτεί τη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία, ενώ συγχρόνως αντανakλά στο εσωτερικό της τη φάση της πολιτικής και οικονομικής πάλης. Για το λόγο αυτό, η μαζική απεργία είναι ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο φαινόμενο (Στο ίδιο, σ. 24-25,59,61). Είναι «μέθοδος» δράσης του προλεταριάτου κατά την επανάσταση και όχι «μέσο» για την αποτελεσματικότητα της δράσης του (Στο ίδιο, σ. 60). Έτσι, οι διάφορες πολιτικές μαζικές απεργίες ανά τον κόσμο, στις διάφορες χρονικές περιόδους, διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ως προς τη μορφή και το χαρακτήρα τους, μεταβαλλόμενες ανάλογα με την ιστορική εξέλιξη της πολιτικής ή επαναστατικής συγκυρίας (Στο ίδιο, σσ. 28-29).

Η Luxemburg διακρίνει τις απεργίες σε «καθαρά» πολιτικές («συμβολικής διαμαρτυρίας») και σε «μαχητικές». Οι πρώτες χαρακτηρίζονται από ύψιστη κομματική πειθαρχία, πολιτικό στοχασμό και συνειδητή κατεύθυνση και αποτελούν την πιο ώριμη μορφή μαζικής απεργίας (Στο ίδιο, σ. 62). Αν και είναι μικρότερες σε έκταση από τις «μαχητικές», διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο στη φάση της διαμόρφωσης του κινήματος, ενώ οι δεύτερες στην εξέλιξη του (Στο ίδιο, σ. 62). Όπως διατείνεται, το α' στάδιο της απεργίας είναι ο οικονομικός αγώνας, ο οποίος τροφοδοτεί το β' στάδιο, που είναι ο πολιτικός αγώνας. Εν συνεχεία, ο πολιτικός αγώνας τροφοδοτεί εκ νέου τον οικονομικό και ούτω καθεξής. Έτσι, με τον τρόπο αυτό εξελίσσεται η επαναστατική διαδικασία (Στο ίδιο, σ. 65). Την ακολουθία όμως αυτή εκδηλώνει μόνο ένα μέρος του κινήματος. Μόνο οι μαζικές «καθαρές» πολιτικές απεργίες, μόλις φτάσουν στην κορύφωση τους, διαιρούνται σε ένα πλήθος μικρότερων οικονομικών απεργιών (Στο ίδιο, σ. 65). Έτσι, όσο η επαναστατική

διαδικασία εξελίσσεται, οι «καθαρές» απεργίες χάνουν το νόημα τους, ενώ ενισχύονται οι «μαχητικές», καθώς σε αυτές διακρίνεται πια ξεκάθαρα η ενότητα του οικονομικού και πολιτικού στοιχείου του ταξικού αγώνα (Στο ίδιο, σσ. 62-63)²⁸.

Επομένως, αυτό που έχει σημασία για το προλεταριακό κίνημα, είναι η ταχύτητα με την οποία η απεργία που αρχικά επικεντρώνεται στον οικονομικό αγώνα θα στραφεί κατόπιν στον πολιτικό (Στο ίδιο, σσ. 64-65). Είναι η επανάσταση που γεννά τη μαζική απεργία και όχι το αντίθετο. Η επανάσταση διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για το πέρασμα από τον οικονομικό αγώνα στον πολιτικό και κατόπιν ξανά στον οικονομικό. Η εκδήλωση αυτή της προλεταριακής ταξικής πάλης εκφράζεται / εξωτερικεύεται με τη μαζική απεργία (Στο ίδιο, σ. 68). Από αυτά συνάγεται το συμπέρασμα ότι μιλώντας για μαζική απεργία, αυτή αντανakλά μια ολόκληρη ιστορική περίοδο ταξικών αγώνων και όχι κάποιο ιστορικό στιγμιότυπο. Με άλλα λόγια, μαζική απεργία και επανάσταση ταυτίζονται χρονικά (Στο ίδιο, σ. 68).

Παρατηρεί λοιπόν, ότι στην επανάσταση του 1905 στη Ρωσία, η μαζική απεργία του Οκτωβρίου (δεύτερη μαζική απεργία), διακρίνονταν από εκείνη του Ιανουαρίου (πρώτη μαζική απεργία), καθώς το προλεταριάτο ήταν πια περισσότερο πολιτικά συνειδητοποιημένο. Όπως θα ισχυριστεί, αυτό είναι πρόδηλο από τον τυχαίο και όχι τόσο σημαντικό λόγο για τον οποίο οι εργάτες ξεσηκώθηκαν κατά του Τσάρου (Στο ίδιο, σ. 56). Εν συνεχεία, η απεργία του Δεκεμβρίου (τρίτη μαζική απεργία) μετατράπηκε σε ανοιχτή ένοπλη εξέγερση, σε οδομαχίες και οδοφράγματα αλλά ηττήθηκε από τις δυνάμεις της αντίδρασης (Στο ίδιο, σ. 57). Το αυθόρμητο των μαζικών απεργιών και της επανάστασης αποδεικνύεται τελικά από την ανεπιτυχή προσπάθεια της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας να προπαγανδίσει και να οργανώσει μια τέταρτη μαζική απεργία το 1906, καθώς φαίνεται ότι για το προλεταριάτο αυτή δεν είχε πλέον τίποτα να προσφέρει, ενώ βρισκόταν στη φάση της «ωρίμανσης» για το πέρασμα στην ένοπλη πάλη (Στο ίδιο, σ. 58).

²⁸ Από την επισήμανση αυτή η Γερμανίδα διανοούμενη διατείνεται ότι διαψεύδεται η αντίληψη ότι η «καθαρά» πολιτική μαζική απεργία δεν ταυτίζεται με τη συνδικαλιστική οικονομική απεργία (Λούξεμπουργκ Ρ., 2014β, σ. 64).

Ωστόσο, επειδή κατά την επαναστατική περίοδο λαμβάνει χώρα η αλληλεπίδραση πληθώρας πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, ψυχολογικών και άλλων παραγόντων, τοπικών και περιφερειακών, ειδικών και γενικών, σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, δεν είναι εφικτό να υπολογίσει ή να εκτιμήσει κανείς ποιά πρωτοβουλία θα ήταν ωφέλιμη για να δώσει ώθηση στην επαναστατική διαδικασία (Στο ίδιο, σ. 70). Για το λόγο αυτό, τα Κόμματα μπορούν μόνο μικρές «καθαρές» πολιτικές απεργίες να οργανώσουν και όχι μαζικές. Θα ήταν όμως ωφέλιμο να προσαρμόζονται το ταχύτερο δυνατό και με τον καλύτερο τρόπο στις διαθέσεις των μαζών, όπως αυτές διαμορφώνονται κάθε φορά (Στο ίδιο, σ. 70). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η Σοσιαλδημοκρατία πρέπει να παραιτείται από την προσπάθεια της πολιτικής καθοδήγησης των μαζικών απεργιών. Αντιθέτως, πάντα διακήρυττε ότι ύψιστο καθήκον της είναι να αναλαμβάνει την πολιτική διεύθυνση, να δίνει το πολιτικό σύνθημα, να προσανατολίζει και να καθορίζει την τακτική της πολιτικής πάλης κατά τρόπο που κινητοποιεί ολόκληρο το προλεταριάτο (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2014β, σ. 72; Λούξεμπουργκ Ρ. , 2011, σσ. 169-170). Η δράση της δε, οφείλει να ξεπερνά σε θάρρος, αποφασιστικότητα και δυναμισμό το επίπεδο του συσχετισμού των δυνάμεων της ταξικής πάλης, δημιουργώντας στις προλεταριακές μάζες αισθήματα ασφάλειας και αυτοπεποίθησης για τη συνέχιση ενός αγώνα με προοπτική. Η τακτική αυτή γεννά τις αυθόρμητες μαζικές απεργίες που ξεσπούν πάντα με την πρώτη ευκαιρία (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2014β, σ. 72; Λούξεμπουργκ Ρ. , 2011, σσ. 169-170). Με άλλα λόγια, για τη Luxemburg, η μαχητικότητα και η δράση αποτελούν τον «εσωτερικό νόμο» της επανάστασης (Λούξεμπουργκ Ρ. , χ.χ., σ. 73) και ο ρόλος της Σοσιαλδημοκρατίας είναι να την υπηρετεί (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003α, σ. 31).

Όμως, για να συντελεσθεί η μαζική πολιτική απεργία, δηλαδή η επανάσταση, απαιτείται η συνεργασία Συνδικάτων και Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, καθώς η μεταξύ τους διαφοροποίηση, που επιβάλλεται από τις συνθήκες του ήπιου ταξικού ανταγωνισμού στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού, παύει πλέον να υπάρχει αφού ο πολιτικός αγώνας ταυτίζεται τώρα με τον οικονομικό. Έτσι κι αλλιώς το κίνημα θα συνεχίσει την πορεία του, είτε με τα Συνδικάτα και τα Κόμματα είτε χωρίς αυτά (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2014β, σσ. 101-102). Εξάλλου, όπως θα ισχυριστεί η Luxemburg,

από την πρώτη κιόλας εξέγερση των εργατών, το 1831 στη Λυών (Λούξεμπουργκ Ρ. , χ.χ., σ. 74), αποδεικνύεται ότι η ταξική πάλη προϋπήρχε της Σοσιαλδημοκρατίας και δεν είναι δική της επινόηση (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2011, σ. 133).

Σε σχέση με την ήπια ταξική πάλη που εκφράζεται με τον κοινοβουλευτικό αγώνα, η Rosa Luxemburg το 1902, έβλεπε σε αυτόν τη συγκεκαλυμμένη βία της κυρίαρχης πολιτικής τάξης, ενώ ως απόδειξη του ισχυρισμού της επικαλούνταν τη στρατιωτική οργάνωση του αστικού Κράτους (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003α, σσ. 31-33). Για το λόγο αυτό, διακήρυττε ότι υπό αυτές τις συνθήκες το προλεταριάτο δεν μπορεί να αποκλείσει τη βία ως μέσο για τον δικό του αγώνα πολιτικής κυριαρχίας. Έτσι, υποστήριζε ότι η εργατική τάξη με τον κοινοβουλευτικό αγώνα θα κατακτήσει μεν την πολιτική εξουσία αλλά θα τη θεμελιώσει με την άσκηση της δικής της βίας (Στο ίδιο, σ. 33), την οποία θα αντιπαραθέσει στη βία της αντεπανάστασης (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1982, σ. 34), αφού «*Η πάλη για το Σοσιαλισμό είναι ο πιο βίαιος εμφύλιος πόλεμος*» (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1982, σ. 34).

Διακρίνει τη βία δε, σε «*εμφανή*» και «*υπόκωφη*», δηλαδή σε επιθετική και αμυντική. Η «*εμφανής*» αφορά τη νικηφόρα επαναστατική βία την ύστατη στιγμή της κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας, ενώ η «*υπόκωφη*» τον επιτυχημένο κοινοβουλευτικό αγώνα του προλεταριάτου για την υπεράσπιση των κοινοβουλευτικών δικαιωμάτων του (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003α, σ. 34). Καθώς εκτιμά ότι η αστική νομιμότητα διαμορφώνεται συνεχώς από το συσχετισμό δυνάμεων των τάξεων, υποστηρίζει ότι τα Σοσιαλιστικά Κόμματα θα πρέπει να είναι πάντα έτοιμα για βίαιες συγκρούσεις με τους αστούς (Στο ίδιο, σσ. 34,38), έχοντας πάντα κατά νου πως «*η πάλη για το σοσιαλισμό είναι ο πιο βίαιος εμφύλιος πόλεμος*» (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1982, σ. 34).

Ωστόσο, την ίδια περίοδο (1902) συντάσσεται με τη Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία υπό την καθοδήγηση του Kautsky και δεν αποκλείει τη δυνατότητα του ειρηνικού περάσματος στο Σοσιαλισμό μέσω του κοινοβουλευτισμού, επισημαίνοντας όμως και πάλι ότι αυτό προϋποθέτει ότι η βία του προλεταριάτου, «*εμφανής*» ή «*υπόκωφη*», θα πρέπει να είναι πάντοτε παρούσα (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003α, σσ. 37,38), διαφορετικά η αστική τάξη θα εξαφανίσει κάθε στοιχείο νομιμότητας και κοινοβουλευτισμού (Στο ίδιο, σ. 34) όταν νοιώσει την απειλή απώλειας της

κυριαρχίας της. Το 1906 δε, θα πει χαρακτηριστικά ότι ο πιο σημαντικός πολιτικός κίνδυνος για το γερμανικό προλεταριάτο είναι ένα πραξικόπημα της αντιδραστικής αστικής τάξης, με το οποίο θα επιχειρούσε την κατάργηση της καθολικής ψηφοφορίας (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2014β, σ. 97). Έτσι, θα παραμείνει αμετακίνητη στη θέση που είχε διατυπώσει και το 1902 ότι η καταφυγή στη βίαιη προλεταριακή επανάσταση πρέπει να θεωρείται ως δεδομένη αλλά έσχατη λύση, με την προϋπόθεση μάλιστα ότι η επιτυχία αυτής θα είναι αν όχι εγγυημένη, τουλάχιστον πολύ πιθανή (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2003α, σσ. 36,39).

Με τα δικά της λόγια:

«η βία είναι και μένει το ύστατο μέσο της εργατικής πάλης, ο υπέρτατος νόμος της πάλης των τάξεων, άλλοτε λανθάνων, άλλοτε εμφανής. Αν με την κοινοβουλευτική μας δράση και με όλη μας τη δραστηριότητα «επαναστατούμε» τα μυαλά, αυτό το κάνουμε για να κατέβει, όταν χρειαστεί, η επανάσταση από τα κεφάλια στις γροθιές. Δεν είναι η αγάπη προς τη βία ή ο επαναστατικός ρομαντισμός αλλά η σκληρή ιστορική ανάγκη» (Στο ίδιο, σ. 38).

Ωστόσο, το 1904 θα επικρίνει τους Ρώσους Σοσιαλιστές διανοούμενους για οπορτουνιστική βία και πολιτική αδράνεια (Luxeburg, 1990, σ. 55) αλλά και τον Lenin για μετάθεση των δύο αρχών του μπλανκισμού στο Σοσιαλιστικό κίνημα, δηλαδή: *i)* την τυφλή υποταγή του προλεταριάτου προς το Κόμμα και *ii)* το σαφή διαχωρισμό του πολιτικού κέντρου από τις προλεταριακές μάζες (Στο ίδιο, σ. 42). Επί τούτου, θα επιχειρηματολογήσει πως από τη φύση του το Κόμμα της Σοσιαλδημοκρατίας οφείλει να έχει διαφορετικό «συγκεντρωτισμό» από εκείνον των μπλανκιστών, καθώς στην πραγματικότητα το Κόμμα δεν εμπλέκεται με την οργάνωση της εργατικής τάξης (Στο ίδιο, σ. 43). Έτσι, στη Σοσιαλδημοκρατία ο συγκεντρωτισμός πρέπει να είναι απλά μια «τάση» ανάλογη με το βαθμό της πολιτικής διαπαιδαγώγησης και ανάπτυξης του προλεταριάτου και όχι μια απόλυτη έννοια (Στο ίδιο, σ. 45). Με άλλα λόγια, διαφωνούσε με το «Κόμμα νέου τύπου» λόγω του συγκεντρωτικού του χαρακτήρα και του διαχωρισμού συνειδητής πρωτοπορίας και αυθόρμητου κινήματος (Αντωνοπούλου, 1989, σσ. 13-16) και κατηγορούσε το Lenin ότι με τον «υπερσυγκεντρωτισμό» αυτό επιδίωκε τον έλεγχο του Κόμματος και τον περιορισμό

του κινήματος (Luxemburg, 1990, σσ. 48-49). Επιπλέον, με την καταχρηστική χρήση της έννοιας «πειθαρχία», θεωρούσε ότι ο Lenin προξενούσε πλάνη στο προλεταριάτο, καθώς μετέφερε στο Κόμμα την πρακτική των εργοστασίων και του αστικού κράτους εν γένει, ενώ το ζητούμενο για τη Luxemburg ήταν η έννοια της «αυτοπειθαρχίας» που έπρεπε να αναπτύξουν οι εργάτες για να πραγματοποιηθεί ο αυθόρμητος συντονισμός της συνειδητής πολιτικής τους δράσης (Στο ίδιο, σ. 44). Όμως, με τη συντηρητικοποίηση των οργάνων του Κόμματος, η Σοσιαλδημοκρατία μετατρέπονταν από Κόμμα προοδευτικό, σε Κόμμα «νυχτοφύλακα» (Στο ίδιο, σσ. 48-49).

Από την άλλη πλευρά, την ίδια περίοδο, ασκούσε την ίδια κριτική περί συντηρητισμού και στο Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, καθώς εκτιμούσε ότι αυτό είχε προσαρμοστεί σε τέτοιο βαθμό στον κοινοβουλευτικό αγώνα που είχε απομακρυνθεί από τα επαναστατικά του καθήκοντα (Στο ίδιο, σ. 48)²⁹. Έτσι, συνεπεία αυτού, από το 1909 θα σταθεί απέναντι στον Kautsky για το καθαρά κοινοβουλευτικό πνεύμα της «στρατηγικής της φθοράς» (Λεβί, 2019, σ. 18), ενώ το 1916 θα επικρίνει τόσο τον ίδιο όσο και το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα εν γένει, για την αποκήρυξη της ταξικής πάλης εν καιρώ πολέμου και τη ψήφιση των πολεμικών πιστώσεων εν όψει του Α΄ Π.Π. (Λούξεμπουργκ Ρ. , σ. 23; Λούξεμπουργκ Ρ. , 2011, σ. 132). Κατάγγειλε δε αυτούς για απομάκρυνση τους από τη μαρξική επιστημονική θεωρία και την επανάσταση (Λούξεμπουργκ Ρ. , σ. 17; Λούξεμπουργκ Ρ. , 2007β, σ. 58), για συναίνεση στην επιβολή του στρατιωτικού Νόμου στη χώρα (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2011, σ. 136) και για δράση αντίθετη προς τις αποφάσεις της Β΄ Διεθνούς.

Η Γερμανίδα πολιτικός και θεωρητικός, υποστήριζε ότι τόσο το εθνικό όσο και το ταξικό συμφέρον του προλεταριάτου κάθε χώρας ταυτίζονται και είναι το ίδιο τόσο στον πόλεμο όσο και στην ειρήνη (Στο ίδιο, σσ. 142, 168). Έτσι, ενώ η Α΄ Διεθνής αντιπαρατίθονταν στο μιλιταρισμό με την απεργία (Luxemburg, 2007α, σ. 35), η Β΄ Διεθνής, ως μόνη πατρίδα του προλεταριάτου, είχε αποφασίσει να αντιπαρατεθεί

²⁹ Ωστόσο, ενώ θεωρούσε ότι η εφαρμογή του συγκεντρωτισμού σε χώρες με ελλιπή πολιτική ωρίμανση, όπως η Ρωσία, απειλούσε την εργατική αυτονομία υποτάσσοντας το προλεταριάτο στην καθοδήγηση της διανοήσης, και άρα καθιστώντας το δέσμιο της αστικής συναίνεσης, δεχόταν την εφαρμογή του σε χώρες όπως η Γερμανία, με αυξημένη πολιτική ωρίμανση, υπό την προϋπόθεση ότι οι εργάτες θα κατείχαν την πλειοψηφία μεταξύ των μελών του εργατικού Κόμματος (Luxemburg, 1990, σσ. 60-61).

στον ιμπεριαλισμό με την προώθηση της διεθνιστικής αλληλεγγύης, για την επίσπευση της ειρήνης και την διεξαγωγή εμφυλίου πολέμου στις εμπόλεμες χώρες, για την επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2011, σσ. 50,142; Λούξεμπουργκ Ρ. , σ. 27; Λούξεμπουργκ Ρ. , σ. 67).

Στο σημείο αυτό κρίνεται σημαντικό για την εμπέδωση της οπτικής της Luxemburg να επισημανθεί και η κριτική που άσκησε το 1918 στην Επανάσταση των Μπολσεβίκων, καθώς δε δίστασε να διατυπώσει τις ανησυχίες για την εξέλιξη της δικτατορίας του προλεταριάτου³⁰. Για αυτήν, η τρομοκρατία, η καταστολή, τα διατάγματα και ο αυταρχισμός εμποδίζουν την πνευματική εξύψωση που οραματίζεται η σοσιαλιστική προοπτική (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1980, σ. 72). Θεωρούσε λοιπόν ότι μια δικτατορία λίγων πολιτικών με «γιακωβίνικη κυριαρχία» απειλεί την επανάσταση και όσο παρατείνεται το καθεστώς αυτό, η αυθαιρεσία και η διαφθορά αυξάνονται (Στο ίδιο, σσ. 72-75). Ως μόνο τρόπο για να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση, θεωρούσε την εφαρμογή περισσότερης δημοκρατίας, με την παραχώρηση απεριόριστης πολιτικής ελευθερίας, τη διενέργεια γενικών εκλογών και την εγγύηση της ελευθεροτυπίας και των συναθροίσεων (Στο ίδιο, σσ. 72-75). Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι με την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το επαναστατημένο προλεταριάτο η Luxemburg διακήρυττε ότι η Σοσιαλιστική Δημοκρατία θα εγκαθιδρυθεί πολιτικά όχι με τη διάλυση αλλά την κατάργηση του κοινοβουλίου³¹ (και των δημοτικών αρχών) και την προκήρυξη ελεύθερων εκλογών για την ανάδειξη αντιπροσώπων από τα συμβούλια εργατών και στρατιωτών. Οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι δε, θα τελούν υπό την αίρεση της ανάκλησής τους ανά πάσα στιγμή (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1982, σσ. 35-36,38). Εν συνεχεία από αυτούς θα εκλέγονταν ένα Κεντρικό Συμβούλιο των Συμβουλίων, το οποίο θα αναδείκνυε μια Εκτελεστική Επιτροπή ως ανώτατο όργανο εξουσίας και η οποία θα συνεδρίαζε κάθε τρεις μήνες για την επανεκλογή των μελών της, προκειμένου να διασφαλίζεται η εξουσία του λαού πάνω στο όργανο (Στο ίδιο, σ. 36-37). Όπως διατύπωνε εμφατικά το 1918:

³⁰ Κατά την αντίληψη μας, η «δικτατορία του προλεταριάτου» αποτελεί κι αυτή, δίχως άλλο, μια «κατάσταση εξαίρεσης».

³¹ Για τη Luxemburg δεν υπάρχει δημοκρατία στον κοινοβουλευτισμό γιατί δεν υπάρχει ισότητα μεταξύ εργατών και καπιταλιστών (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1982, σ. 35).

«Η πραγματική διαλεκτική της επανάστασης αντιστρέφει το αξίωμα του κοινοβουλευτικού τυφλοπόντικα. Δεν οδηγούμεστε από την πλειοψηφία στην επαναστατική τακτική, αλλά η επαναστατική τακτική μας οδηγεί στην πλειοψηφία»
(Λούξεμπουργκ Ρ. , 1980, σ. 37).

Επομένως, για τη Γερμανίδα πολιτικό και στοχαστή, το καθήκον του προλεταριάτου, αφού πάρει την εξουσία, είναι να εγκαθιδρύσει τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία κι όχι με το πρόσχημα της καταστροφής της αστικής δημοκρατίας να καταλύσει κάθε είδους δημοκρατίας (Στο ίδιο, σ. 78). Είναι καθήκον του να ασκήσει δικτατορία της τάξης κι όχι του Κόμματος ή μιας φράξιας. Μια δικτατορία μέσα στην πλατιά δημοκρατία για την προετοιμασία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού του Κράτους, η οποία θα υποτάσσεται στον έλεγχο του κινήματος ως προϊόν της πολιτικής χειραφέτησης των μαζών (Στο ίδιο, σσ. 77-79). Με άλλα λόγια, η Luxemburg διαφωνούσε με τη δικτατορία μιας «χούφτας ανθρώπων», κατά το αστικό πρότυπο, με την οποία συντάσσονταν οι Lenin και Trotsky, καθώς αυτή στέκεται αντιπαραθετικά στη δημοκρατία (Στο ίδιο, σσ. 76-77).

Σε σχέση δε, με τη Σοσιαλιστική Επανάσταση του 1918 στη Γερμανία θα αποδώσει τα αίτια της ήττας: *i) στην ανωριμότητα του στρατεύματος, ii) στην ατολμία των ηγετών της Σοσιαλδημοκρατίας, iii) στην αδυναμία σύναψης συμμαχίας με τους αγρότες και iv) στην παραχώρηση της πρωτοβουλίας για την τελική αναμέτρηση στις δυνάμεις της αντεπανάστασης* (Λούξεμπουργκ Ρ. , χ.χ., σσ. 71-77).

Έχοντας λοιπόν το προλεταριάτο εξασφαλίσει τη συναίνεση των αγροτών όταν καταλάβει επαναστατικά την εξουσία³², πρέπει να συντρίψει τους μηχανισμούς του αστικού κράτους και να τους αντικαταστήσει με τα συμβούλια των εργατών, αγροτών και στρατιωτών (Λούξεμπουργκ Ρ. , 2007β, σσ. 86-88). Όπως θα δηλώσει emphaticά το Δεκέμβριο του 1918:

«αυτή είναι η “δικτατορία του προλεταριάτου” που είναι συγχρόνως η αληθινή δημοκρατία [...] εκεί που οι προλεταριακές

³² Η Luxemburg ακολουθώντας, τη μαρξική ανάλυση, υποστήριζε κι αυτή ότι το προλεταριάτο πρέπει να προσεταιριστεί τους αγρότες και εν γένει τα μικροαστικά στρώματα, προκειμένου αυτά να μην ταχθούν με την πλευρά της αντεπανάστασης (Κάουτσκι, 2019α, σ. 86).

μάζες, εκατομμύρια άτομα, παίρνουν οι ίδιες μέσα στα ροζιασμένα χέρια τους το σφυρί της εξουσίας και το κατεβάζουν στον αυχένα της κυρίαρχης τάξης. Ναι! Εκεί μόνο υπάρχει αληθινή δημοκρατία. Τα άλλα όλα είναι εξαπάτηση του λαού» (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1982, σσ. 34-35).

5.1. Συμπεράσματα:

Η πολιτική και θεωρητική εξελικτική πορεία της Rosa Luxemburg χαρακτηρίζεται από συνεχείς αναπροσαρμογές, κριτικές επαναξιολογήσεις και τελικά από μια καινοτόμο διαλεκτική σύνθεση που επιχείρησε να συνδυάσει την επαναστατική δράση με τη δημοκρατική εφαρμογή της «δικτατορίας του προλεταριάτου». Η εξέλιξη της σκέψης της είναι δυνατό να κατανεμηθεί σε τέσσερις ιστορικές περιόδους:

- ***Η Θεμελίωση των Πρώτων Αρχών (1899-1904):***

Η πρώτη περίοδος της σκέψης της Luxemburg χαρακτηρίζεται από τη θεμελίωση βασικών θεωρητικών αρχών που θα παρέμειναν σταθερές καθ' όλη τη διάρκεια της πολιτικής της πορείας. Το 1899 διατύπωσε με σαφήνεια τη διάκριση μεταξύ επανάστασης και μεταρρύθμισης, θέτοντας τις βάσεις για μια θεωρία που αναγνώριζε στην επανάσταση την κύρια πολιτική πράξη διαμόρφωσης της ιστορίας της ταξικής κοινωνίας. Σύμφωνα με την αντίληψή της, η μεταρρύθμιση δεν αποτελούσε αυτοτελή διαδικασία, αλλά «προϊόν» της επανάστασης, χωρίς όμως να έχει τη δυνατότητα να επιφέρει την ποιοτική αλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος.

Παράλληλα, η Γερμανίδα στοχαστής αναγνώριζε την αστική δημοκρατία ως «αναγκαία και απαραίτητη», όχι ως άμεσο στοιχείο του σοσιαλισμού, αλλά ως ειδικό μέσο ωρίμανσης των καπιταλιστικών αντιθέσεων. Αυτή η διττή αντίληψη θα παρέμενε κεντρική καθ' όλη τη διάρκεια της θεωρητικής της εξέλιξης.

Η στάση της απέναντι στη βία κατά την περίοδο αυτή χαρακτηριζόταν από μια σχετική μετριοπάθεια. Το 1902 διέκρινε την «εμφανή» (επιθετική) από την «υπόκωφη» (αμυντική) βία και αποδέχτηκε τη δυνατότητα ειρηνικού περάσματος στο σοσιαλισμό μέσω του κοινοβουλευτισμού. Ωστόσο, έθετε ως απαραίτητη προϋπόθεση την παρουσία προλεταριακής βίας, είτε εμφανούς είτε υπόκωφης, ως εγγύηση για τη διατήρηση της δημοκρατικής νομιμότητας.

- ***Η Κριτική Επαναξιολόγηση (1904-1909):***

Η δεύτερη περίοδος της πολιτικής εξέλιξης της Luxemburg σημαδεύτηκε από δύο καθοριστικές εμπειρίες: την κριτική απέναντι στις λενινιστικές αντιλήψεις και την άμεση παρατήρηση της Ρωσικής Επανάστασης του 1905. Το 1904 άσκησε οξεία κριτική στον Lenin, καταγγέλλοντάς τον για μετάθεση των αρχών του μπλανκισμού στο σοσιαλιστικό κίνημα. Αντιτάχθηκε στην τυφλή υποταγή του προλεταριάτου προς το Κόμμα και απέρριψε το «*Κόμμα νέου τύπου*» που πρότεινε ο Lenin λόγω του «*υπερσυγκεντρωτικού*» του χαρακτήρα (Luxemburg, 1990, σσ. 48-49).

Η εμπειρία της Ρωσικής Επανάστασης του 1905 αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα για τη θεωρητική ωρίμανση της Luxemburg. Το 1906 διακήρυξε την ανομοιόμορφη ανάπτυξη του καπιταλισμού και θεωρητικοποίησε τη μαζική απεργία ως κεντρικό εργαλείο επαναστατικής μεταβολής. Αναγνώρισε τον αυθόρμητο χαρακτήρα των επαναστάσεων, υποστηρίζοντας ότι αυτές δεν χειραγωγούνται από Κόμματα και αρχηγούς, αλλά προκύπτουν από την ιστορική αναγκαιότητα.

- ***Η Ριζοσπαστικοποίηση (1909-1916):***

Η τρίτη περίοδος χαρακτηρίστηκε από την προοδευτική ριζοσπαστικοποίηση των θέσεων της Luxemburg και την οριστική ρήξη της με τον μεταρρυθμιστικό σοσιαλισμό. Το 1909 στάθηκε απέναντι στον Kautsky, επικρίνοντας τη «*στρατηγική της φθοράς*» και το καθαρά κοινοβουλευτικό πνεύμα που είχε κυριαρχήσει στο Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD). Η κριτική της εστιαζόταν στη συντηρητικοποίηση του Κόμματος και στην απομάκρυνσή του από τα επαναστατικά καθήκοντα.

Το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το 1914 σήμανε το τέλος μιας ολόκληρης εποχής και την επιστροφή στις αρχικές επαναστατικές θέσεις. Η Luxemburg καταγγέλλει τον Kautsky και το SPD για την αποκήρυξη της ταξικής πάλης εν καιρώ πολέμου, την ψήφιση των πολεμικών πιστώσεων και

την απομάκρυνση από τη μαρξική θεωρία. Επιβεβαιώνει την διεθνιστική αλληλεγγύη ως τη μόνη πατρίδα του προλεταριάτου, υποστηρίζοντας ότι τόσο το εθνικό όσο και το ταξικό συμφέρον του προλεταριάτου κάθε χώρας ταυτίζονται και παραμένουν τα ίδια τόσο στον πόλεμο όσο και στην ειρήνη.

- ***Η Τελική Ωρίμανση και η Διαλεκτική Σύνθεση (1916 - 1919):***

Η τελευταία περίοδος της ζωής της Luxemburg χαρακτηρίζεται από μια σημαντική διαφοροποίηση που αποκαλύπτει την ωριμότητα της σκέψης της. Παρά την επαναστατική της στάση, δεν δίστασε να διατυπώσει ανησυχίες για την εξέλιξη της «δικτατορίας του προλεταριάτου» στη Ρωσία, ασκώντας δριμύ κριτική σε Lenin και Trotsky. (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1980, σ. 73). Επέκρινε την τρομοκρατία και τον αυταρχισμό, τη δικτατορία λίγων πολιτικών με «γιακωβίνικη κυριαρχία» και την απειλή κατά της επανάστασης που ενέχει η παράταση ενός τέτοιου καθεστώτος, ενώ καλούσε σε μια εφαρμογή της «δικτατορίας του προλεταριάτου» στη βάση μιας πλατιάς και ανεμπόδιστης δημοκρατίας που δεν θα χειραγωγείται από κανένα Κόμμα αλλά θα ελέγχεται απευθείας από το λαό, μέσω ελεύθερων γενικών εκλογών. Πρότεινε τη δημιουργία συμβουλίων εργατών, αγροτών και στρατιωτών με δυνατότητα ανάκλησης των εκπροσώπων τους, θεμελιώνοντας έτσι ένα μοντέλο λαϊκής κυριαρχίας.

Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι η ήττα της Ρωσίας στον πόλεμο με την Ιαπωνία το 1905, προκάλεσε την εκδήλωση αυθόρμητων μαζικών απεργιών, τις οποίες η πίεση του αυταρχικού τσαρικού καθεστώτος για καταστολή τις μετέτρεψε σε ένοπλη εξέγερση, αποδεικνύοντας στην πράξη ότι σε περιόδους κρίσης, ελλείψει δημοκρατικού μέσου, η τακτική της επαναστατικής βίας εμφανίζεται ως αναγκαία συνθήκη για τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Ωστόσο, για τη Luxemburg αν και ήταν αναγκαία η ύπαρξη ενός οργανωτικά ικανού και αποφασισμένου Κόμματος για την πολιτική καθοδήγηση των επαναστατημένων

μαζών στον αγώνα για την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, κατόπιν η λαϊκή κυριαρχία θα έβρισκε εφαρμογή μέσα μια διαλεκτική σύνθεση που θα συνδύαζε φαινομενικά αντιφατικά στοιχεία, όπως η επαναστατική βία και η δημοκρατική διαδικασία, η «δικτατορία του προλεταριάτου» και η πλατιά δημοκρατία, η κεντρική οργάνωση και μαζική συμμετοχή.

Στην πραγματικότητα η Luxemburg, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Α. Στίνας, υπέδειξε ως μοντέλο διακυβέρνησης της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας τον τρόπο οργάνωσης της κεντρικής εξουσίας της Παρισινής Κομμούνας του 1871 (Στίνας, 1980, σσ. 98-99), με τη διάλυση της αστικής γραφειοκρατίας, την κατάργηση του κοινοβουλευτισμού και την προκήρυξη ελεύθερων γενικών εκλογών στα Συμβούλια των Εργατών για την ανάδειξη ανακλητών αντιπροσώπων και υπαλλήλων. Ωστόσο, ενσωμάτωσε στην πρόταση της και ορισμένες δικές της εκτιμήσεις καθώς και τη διαπίστωση του Marx για το λάθος των κομμουνάρων να μην απαλλοτριώσουν το τραπεζικό κεφάλαιο (Λούξεμπουργκ Ρ. , 1982, σσ. 35-38). Κατά τη γνώμη μας, το μοντέλο διακυβέρνησης που προτείνει η Luxemburg αφορά μια μορφή Ριζοσπαστικής Δημοκρατίας κατά την εφαρμογή της «δικτατορίας του προλεταριάτου», η οποία βρίσκεται ένα βήμα πριν την Άμεση Δημοκρατία, αλλά που καμία σχέση δεν έχει με την αντιπροσωπευτική Δημοκρατία και τον Κοινοβουλευτισμό (Heywood, 2014, pp. 114, 251).

Αυτή η σύνθεση αποτελεί την κυριότερη θεωρητική παρακαταθήκη της, καθώς επιχειρεί να υπερβεί τις κλασικές αντιθέσεις του σοσιαλιστικού κινήματος παραμένοντας ωστόσο πάντα συνεπής στις διδαχές τόσο των Marx και Engels, όσο και στα διδάγματα της επαναστατικής ιστορικής εμπειρίας, κρατώντας σαφείς αποστάσεις τόσο από τον δογματισμό όσο και από τον οπορτουνισμό.

Κεφάλαιο 6ο - Συμπεράσματα

Η μελέτη της περιόδου 1848-1914 μέσα από τη σκέψη των Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky, Vladimir I. Lenin και Rosa Luxemburg, αποκαλύπτει μια θεμελιώδη διαλεκτική τάση στο διεθνές Σοσιαλιστικό Κίνημα: *τη συνεχή διαπάλη μεταξύ επαναστατικής βίας και κοινοβουλευτικού δρόμου ως μέσων επίτευξης του σοσιαλισμού*. Αυτή η αντιπαράθεση ξεκινώντας από το χώρο της θεωρίας, διαμόρφωσε ουσιαστικά την πολιτική πρακτική, την οργανωτική δομή και την ιδεολογική φυσιολογία των σοσιαλιστικών κομμάτων σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Οι **Marx και Engels**, ως θεμελιωτές του επιστημονικού κομμουνισμού, διατήρησαν μια ευέλικτη προσέγγιση στο ζήτημα αυτό. Ενώ αναγνώριζαν την επαναστατική βία ως κινητήρια δύναμη της ιστορίας, συγχρόνως υπερασπίστηκαν τον κοινοβουλευτικό αγώνα ως αναγκαίο μέσο για την πολιτική ωρίμανση του προλεταριάτου. Η διακήρυξή του Marx προς τις κυβερνήσεις *«θα κινηθούμε εναντίον σας με ειρηνικό τρόπο όπου είναι δυνατόν, και με όπλα αν καταστεί αναγκαίο»* συνοψίζει αυτή τη διαλεκτική προσέγγιση. Παράλληλα όμως διακήρυτταν emphaticά ότι ο αγώνας για το Σοσιαλισμό δεν μπορεί παρά να εδράζεται στη διεθνιστική αλληλεγγύη της εργατικής τάξης.

Η εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας του 1871 αποτέλεσε καθοριστικό σημείο καμπής στη σκέψη των δύο θεωρητικών. Η εμβάθυνση στην κατανόηση της κρατικής καταστολής τους οδήγησε στην αναγνώριση της αναγκαιότητας *«τσακίσματος»* του αστικού κρατικού μηχανισμού και στη διαπίστωση του ρόλου της διεθνούς αστικής συνεργασίας κατά του προλεταριάτου.

Από την άλλη πλευρά, ο **Karl Kautsky**, αρχικά υπερασπιστής της επαναστατικής φύσης του Σοσιαλιστικού Κινήματος, εξελίχθηκε προοδευτικά προς μια μεταρρυθμιστική κατεύθυνση. Από την περίοδο της ορθοδοξίας (1891-1901), όπου υπερασπιζόταν την επαναστατική φύση της Σοσιαλδημοκρατίας, εξελίχθηκε σταδιακά προς μια στρατηγική αναμονής που συνοψίζεται στη διατύπωσή του ότι *«η Σοσιαλδημοκρατία είναι ένα επαναστατικό Κόμμα, όχι όμως ένα Κόμμα που κάνει επαναστάσεις»*.

Η καθοριστική στιγμή ήρθε το 1914, όταν αποκήρυξε την ταξική πάλη εν καιρώ πολέμου και με τη σιωπηρή στήριξη του το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, του οποίου ηγείτο, ψήφισε τις πολεμικές πιστώσεις. Σύμφωνα δε με τις κατηγορίες των πολιτικών του αντιπάλων μέσα στη Β' Διεθνή, η εξέλιξη αυτή σφράγισε την οριστική εγκατάλειψη του διεθνισμού. Ειδικότερα, κατηγορήθηκε για υπερβολική προσκόλληση στην αστική νομιμότητα και συντηρικοποίηση, την οποία επέφερε η κοινοβουλευτική ενσωμάτωση, με αποτέλεσμα τη στροφή προς τον σοσιαλσωβινισμό. Με άλλα λόγια, κατηγορήθηκε για μια σταδιακή αλλά ριζική απόκλιση από τις βασικές αρχές του μαρξισμού.

Αντίθετα, ο **Vladimir Lenin** διατήρησε και εμβάθυνε την επαναστατική παράδοση του μαρξισμού καθώς διαδραμάτισε μοναδικό ρόλο ως ο πρώτος που μετέφερε τη μαρξική θεωρία από το επίπεδο της ανάλυσης στο επίπεδο της πρακτικής κατάκτησης και άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Η εξέλιξη της σκέψης του εκδηλώθηκε σε τρεις κομβικές χρονικές στιγμές: το 1906 με την τακτική ευελιξία στα μέσα της επαναστατικής πάλης, το 1915 με τη ριζική ρήξη με τη Β' Διεθνή και το 1918 με την πλήρη απόρριψη της αστικής δημοκρατίας.

Η θεωρία του για την *«επαναστατική κατάσταση»* και την αναγκαιότητα του συνδυασμού νόμιμων και παράνομων μορφών αγώνα αποτέλεσε ουσιώδη συνεισφορά στη μαρξική στρατηγική. Το 1915 δε, με την ψήφιση των πολεμικών πιστώσεων από τα περισσότερα Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα της Β' Διεθνούς και την αποκήρυξη της ταξικής πάλης εν καιρώ πολέμου, κατήγγειλε τον Kautsky για *«αποστασία»* και *«εκπόρνευση»* του μαρξισμού. Περαιτέρω, η πρόβλεψή του Lenin για τον ομορτισμό και τη μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο επιβεβαιώθηκαν στην πράξη λίγο αργότερα, με τη νικηφόρα Επανάσταση του Οκτωβρίου του 1917.

Η **Rosa Luxemburg**, από την πλευρά της, ανέπτυξε μια διαλεκτική σύνθεση επαναστατικής θεωρίας και δημοκρατικής πρακτικής. Η κριτική της προς τους Μπολσεβίκους για τον τρόπο εφαρμογής της *«δικτατορίας του προλεταριάτου»* με την Επανάσταση του 1917, υπογράμμισε τη σημασία των δημοκρατικών ελευθεριών στο πλαίσιο της προλεταριακής εξουσίας. Κατά τη γνώμη μας, το μοντέλο διακυβέρνησης που προτείνει η ίδια αφορά μια μορφή Ριζοσπαστικής Δημοκρατίας

κατά την εφαρμογή της «δικτατορίας του προλεταριάτου», η οποία βρίσκεται ένα βήμα πριν την Άμεση Δημοκρατία, αλλά που καμία σχέση δεν έχει με την αντιπροσωπευτική Δημοκρατία και τον Κοινοβουλευτισμό (Heywood, 2014, pp. 114, 251).

Επιπλέον, η θεωρία της για τη μαζική απεργία ως μορφή επανάστασης και η έμφαση της στο αυθόρμητο στοιχείο του εργατικού κινήματος, το οποίο δεν πρέπει να χειραγωγείται από κάποιο Κόμμα αλλά μόνο να καθοδηγείται πολιτικά, συμπλήρωσαν το θεωρητικό οικοδόμημα του επαναστατικού μαρξισμού. Περαιτέρω, η κριτική της τόσο προς τον ρεβιζιονισμό του Bernstein όσο και προς τον υπερσυγκεντρωτισμό του Lenin αντανakλά την προσπάθειά της να διατηρήσει την ισορροπία μεταξύ οργάνωσης και αυθορμητικότητας.

Λαμβάνοντας κανείς υπόψη όλα τα ανωτέρω, μπορεί να υποστηρίξει ότι η εμπειρία της περιόδου αποδεικνύει ότι ο κοινοβουλευτικός δρόμος, παρά τις αρχικές προσδοκίες, δεν αποτέλεσε εγγύηση για την ειρηνική μετάβαση στο σοσιαλισμό. Αντίθετα, όσο περισσότερο τα σοσιαλιστικά κόμματα ενσωματώνονταν στους αστικούς θεσμούς, τόσο περισσότερο απομακρύνονταν από τους σοσιαλιστικούς τους στόχους. Η «κοινοβουλευτική παγίδα» οδήγησε στη σταδιακή μεταμόρφωση πολλών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε μεταρρυθμιστικές οργανώσεις εντός του καπιταλιστικού συστήματος. Η κρίση του 1914 δε, αποκάλυψε δραματικά αυτές τις αντιφάσεις. Τα κόμματα που είχαν αφοσιωθεί στον κοινοβουλευτικό αγώνα στάθηκαν ανήμπορα να αντισταθούν στη φρενίτιδα του εθνικισμού και τάχθηκαν με την πλευρά των αστικών κυβερνήσεων των χωρών τους. Έτσι, η διάλυση της Β' Διεθνούς αποτέλεσε την πιο παραστατική έκφραση αυτής της κρίσης.

Έτι περαιτέρω, η μελέτη υπογραμμίζει τη σημασία των ιστορικών συνθηκών στη διαμόρφωση των στρατηγικών επιλογών του σοσιαλιστικού κινήματος. Η οικονομική ανάπτυξη της περιόδου 1850-1870, η διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος, η εμφάνιση του ιμπεριαλισμού και τέλος ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες που επηρέασαν την εξέλιξη του κινήματος. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν δε η διαπίστωση ότι οι περίοδοι κρίσης και πολέμου έφερναν στο προσκήνιο την αναγκαιότητα της επαναστατικής βίας, ενώ οι περίοδοι σχετικής σταθερότητας ευνοούσαν τις μεταρρυθμιστικές τάσεις. Αυτή η διαλεκτική σχέση

μεταξύ αντικειμενικών συνθηκών και υποκειμενικών επιλογών αποδείχτηκε καθοριστική για την εξέλιξη του κινήματος. Ωστόσο, αν και η καταφυγή στην ατομική τρομοκρατία είχε εξ αρχής απορριφθεί από το Σοσιαλιστικό Κίνημα, διότι το εξέθετε στον κίνδυνο της βίαιης καταστολής, πολύ περισσότερο δε σε περιόδους που θα μπορούσε ειρηνικά να αναπτυχθεί, ο Lenin το 1906, αναλύοντας την εμπειρία της επανάστασης του 1905, θα υποστηρίξει ότι το επαναστατικό κόμμα μπορεί να καταφύγει τελικά και σε αυτή τη μορφή πάλης μόνο κατά την επαναστατική περίοδο και με την προϋπόθεση ότι υφίσταται κεντρική επαναστατική οργάνωση.

Όμως, τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτήν τη μελέτη φαίνεται ότι διατηρούν την επικαιρότητά τους και για το σύγχρονο Σοσιαλιστικό Κίνημα. Η εμπειρία της περιόδου 1848-1914 αποδεικνύει ότι *η διλημματική αντιπαράθεση μεταξύ επανάστασης και μεταρρύθμισης είναι εσφαλμένη. Αντίθετα, απαιτείται μια διαλεκτική προσέγγιση που θα συνδυάζει τα στοιχεία και των δύο στρατηγικών ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες.*

Από τη μια πλευρά, η εμμονή στον κοινοβουλευτικό δρόμο χωρίς την προετοιμασία για επαναστατικές καταστάσεις οδηγεί στον οπορτουνισμό και την ενσωμάτωση στο σύστημα. Από την άλλη πλευρά, η απόλυτη προσήλωση στην επαναστατική βία χωρίς την αξιοποίηση των κοινοβουλευτικών δυνατοτήτων οδηγεί στην απομόνωση και τη νίκη της αστικής αντίδρασης.

Η διαπίστωση ότι η αστική δημοκρατία, παρά τις προοδευτικές της πτυχές, παραμένει ένα σύστημα ταξικής κυριαρχίας, διατηρεί την επικαιρότητά της. Η τάση της αστικής τάξης να καταφεύγει σε αυταρχικές λύσεις όταν απειλείται η κυριαρχία της - όπως αποδείχτηκε αρχικά με τους αντισοσιαλιστικούς νόμους του Bismarck κι εν συνέχεια με την άνοδο του φασισμού - επιβεβαιώνει τις προβλέψεις των επαναστατών μαρξιστών της περιόδου που μελετήσαμε.

Επιπλέον, η σημασία του διεθνισμού, όπως αναδείχτηκε από την κατάρρευση της Β' Διεθνούς, παραμένει κεντρική για κάθε σοσιαλιστική στρατηγική. Η εμπειρία έδειξε ότι ο εθνικός περιορισμός του Σοσιαλιστικού Κινήματος οδηγεί αναπόφευκτα στον εκφυλισμό και την προσαρμογή του στα συμφέροντα της εγχώριας αστικής τάξης. Έτσι, ως πραγματική πρόκληση για κάθε επαναστατικό κίνημα προβάλλει η ανάπτυξη

μιας στρατηγικής που συνδυάζει την τακτική ευελιξία με τη στρατηγική σταθερότητα, αξιοποιεί τους δημοκρατικούς θεσμούς χωρίς να περιορίζεται σε αυτούς, διατηρεί την επαναστατική προοπτική παρά τις κοινοβουλευτικές κατακτήσεις και συνδέει τον εθνικό αγώνα με τη διεθνιστική αλληλεγγύη.

Εν κατακλείδι, η περίοδος 1848-1914 αποτέλεσε μια κρίσιμη φάση διαμόρφωσης του σύγχρονου Σοσιαλιστικού Κινήματος. Οι θεωρητικές αντιπαραθέσεις και οι πρακτικές εμπειρίες αυτής της περιόδου συνεχίζουν να διαφωτίζουν τους σύγχρονους αγώνες για κοινωνική χειραφέτηση και σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

Πηγές

Βικιπαίδεια. (2023, Σεπτέμβριος 4). *Βικιπαίδεια - Η Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια*.
Ανάκτηση Ιούλιος 29, 2025, από Ναρόντικοι:
<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9D%CE%B1%CF%81%CF%8C%CE%BD%CF%84%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B9>

Πετρόπουλος, Γ. (2001, Ιουλίου 15). *Η ίδρυση της Β' Διεθνούς*. Ανάκτηση Ιούλιος 29, 2025, από Ριζοσπάστης: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=873908>

Βιβλιογραφία

- Bensaid, D. (2015). Η επαναστατική στρατηγική σήμερα. Αθήνα: Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη.
- Bernstein, E. (1996). Οι προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Engels, F. (1974). Ο Ρόλος της Βίας στην Ιστορία. *(Γράφτηκε μεταξύ Δεκέμβρη του 1887 και Μάρτη του 1888. Πρώτη δημοσίευση στο "Die Neue Zeit" στη Στουγάρδη, Χρόνος XIV 1895 - 1896, Τόμος α', σελ. 677 επ.)*. Αθήνα: Μπάυρον.
- Engels, F. (1979α). Για Την Πολιτική Δράση Της Εργατικής Τάξης. *(Ομιλία στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου της Διεθνούς Ένωσης Εργατών στις 21-09-1871)*. Στο K. Marx, & F. Engels, *Για Τον Αναρχισμό* (σσ. 265-266). Αθήνα: ΚΑΖΑΝΤΖΑ.
- Engels, F. (2004). Από Μια Επιστολή Του Ένγκελς Στον Κάουτσκι Στις 29 Ιουνίου 1891. Στο K. Marx, & F. Engels, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σ. 94). Αθήνα: Κοροντζή.
- Engels, F. (2004α). Επιστολή Στον Αύγουστο Μπέμπελ Της 12ης Οκτωβρίου 1875. Στο F. Engels, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 83-86). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Engels, F. (2004β). Κριτική Του Σχεδίου Του Σοσιαλδημοκρατικού Προγράμματος Του 1891. Στο K. Marx, & F. Engels, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 95-116). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Engels, F. (2004γ). Προκαταρκτικές Παρατηρήσεις του Φρίντριχ Ένγκελς. Στο K. Marx, & F. Engels, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 19-21). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Engels, F. (2004δ). Επιστολή Στον Αύγουστο Μπέμπελ της 28ης Μαρτίου 1875. Στο K. Marx, & F. Engels, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 69-81). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Engels, F. (2010). Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική. Αθήνα: 2010.
- Engels, F. (2020α). Για Την 20η Επέτειο της Παρισινής Κομμούνας. *(Εισαγωγή του Ένγκελς στην μπροσούρα του Μαρξ "Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία", Μάρτης 1891)*. Στο Χ. Κεφαλής, *Φρίντριχ Ένγκελς - Διαλεκτά Κείμενα* (σσ. 289-299). Αθήνα: Τόπος.

- Engels, F. (2020β). Παράρτημα : Εισαγωγή του Φρίντριχ Ένγκελς στην έκδοση του 1895. Στο Κ. Marx, *Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Engels, F. (2020γ). Επιστολή στον Κόνραντ Σμιτ (27/10/1890). Στο F. Engels, *Διαλεκτά Έργα* (Χ. Κεφαλής, Μεταφρ.). Αθήνα: Τόπος.
- Engels, F. (2020δ). Ομιλίες Στο Έλμπερφελντ. Στο Χ. Κεφαλής, *Φρίντριχ Ένγκελς - Διαλεκτά Κείμενα* (σσ. 233-251). Αθήνα: Τόπος.
- FOSTER, W. (1960). Ιστορία των τριών διεθνών. Αθήνα: Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις.
- Heywood, A. (2014). *Εισαγωγή στην Πολιτική*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Hobsbawm, E. (2000). Η Εποχή Των Αυτοκρατοριών 1875 - 1914. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Hobsbawm, E. (2003). Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848 - 1875. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Kautsky, K. (1906). *Revolutions, Past and Present*. Ανάκτηση Ιούλιος 14, 2025, από <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1906/xx/revolutions.htm>
- Kautsky, K. (1912, November 2). *War and Revolution*. Ανάκτηση Ιούλιος 12, 2025, από <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1912/11/war-revolution.htm>
- Kautsky, K. (1914a, September 11). *Ultra-imperialism*. Ανάκτηση Ιούλιος 12, 2025, από <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/ultra-imp.htm>
- Kautsky, K. (1914b, Oktomber 1). *Preparations for Peace*. Ανάκτηση Ιούλιος 12, 2025, από <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/10/peace.htm>
- Kautsky, K. (1917, November 4). *The Russian Revolution*. Ανάκτηση Ιούλιος 12, 2025, από <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1917/11/russian.htm>
- Kautsky, K. (1934). *Marxism and Bolshevism*. Ανάκτηση Ιούλιος 12, 2025, από <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1934/bolshevism/ch04.htm>
- Kautsky, K. (2019). *Ο Δρόμος προς την Εξουσία*. Περιστέρι: Αργοναύτης.
- Kautsky, K. (2020). *Karl Kautsky on Democracy and Republicanism*. (B. Lewis, Επιμ.) Leiden: Brill.

- Lenin, V. (1902, Δεκέμβριος 01). ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 19, 2025, από Νέα Γεγονότα και Παλιά Ζητήματα. (Δμοσιεύτηκε στην εφ. "Iskra" στις 1/12/ 1902, Αρ. 29).: <https://marxismos.com/qg-24/>
- Lenin, V. (1980α). Άπαντα (Τόμ. 13). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1980β). Άπαντα (Τόμ. 5). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1981α). Άπαντα (Τόμ. 24). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1981β). Άπαντα. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1982). Άπαντα (Τόμ. 39). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1984). Τι είναι οι «φίλοι του λαού» και πως πολεμούν τους σοσιαλδημοκράτες. (Εκδόθηκε πρώτη φορά το 1894). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1985). Άπαντα (Τόμ. 19). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1986α). Άπαντα (Τόμ. 4). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1986β). Άπαντα (Τόμ. 32). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1986γ). Άπαντα (Τόμ. 16). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1986δ). Άπαντα (Τόμ. 31). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1986ε). Άπαντα (Τόμ. 32). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lenin, V. (1987). Άπαντα. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lichtheim, G. (1961). Part Five - Marxian Socialism, 1871-1918: Lenin. Στο *Marxism: an historical and critical study* (σσ. 325-354). Ανάκτηση από <https://dokumen.pub/qdownload/marxism-an-historical-and-critical-study.html>
- Luxeburg, R. (1990). Συγκεντρωτισμός και Δημοκρατία (ή Οργανωτικά Ζητήματα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας). (Δημοσιεύτηκε στην εφ. "Iskra" και στη "Neue Zeit" το 1904). Στο R. Luxeburg, *Σοσιαλισμός και δημοκρατία*. (σσ. 35-64). Αθήνα: Κοροντζή.
- Luxeburg, R. (2007α). Και Τώρα... Καταδικάστε Με. (Εκφωνήθηκε στις 20 Φλεβάρη του 1914). Στο R. Luxeburg, *Και Τώρα... Καταδικάστε Με*. Αθήνα: Κοροντζή.
- Luxemburg, R. (2014α). Κοινωνική μεταρρύθμιση ή επανάσταση. (Δημοσιεύτηκε πρώτη φορά τον Απρίλη του 1899). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

- Marx, K. (1871, September 20-21). Political action and the working class. Ανάκτηση Απριλίου 12, 2025, από Marxists Internet Archives:
<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/09/politics-speech.htm>
- Marx, K. (1968). *Das Kapital (Πρώτη έκδοση το 1867)*. Στο *Marx-Engels Werke* (Τόμ. 23). Berlin (Ost): Dietz .
- Marx, K. (1976). Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Marx, K. (1976). Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. (Δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1852 στο πρώτο τεύχος του περιοδικού "Die Revolution" του I. Βάυντεμάγιερ στη Νέα Υόρκη). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Marx, K. (2004η). Σχόλια Για Το Πρόγραμμα του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος του 1875. Στο K. Marx, & F. Engels, *Κριτική των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 27-65). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Marx, K. (2004στ). Επιστολή Του Μαρξ στον Μπρακέ Συνοδεύουσα Το Χειρόγραφο Της Κριτικής. Στο K. Marx, & F. Engels, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 23-26). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Marx, K. (2011). Οι Συνωμότες. (Γράφτηκε στο Παρίσι το Μάρτιο-Απρίλιο του 1850 και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1850 στο περιοδικό "Νέα αφημερίδα του Ρήνου, πολιτικο-οικονομική Επιθεώρηση, τεύχος 4). Αθήνα: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ.
- Marx, K. (2014β). Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία. (Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στις 30 Μάη του 1871). Θεμέλιο.
- Marx, K. (2019). Για το Εβραϊκό Ζήτημα. (Δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το Φεβρουάριο του 1844 στη Γερμανο-Γαλλική Επετηρίδα). Στο K. Marx, *Κείμενα Από τη Δεκαετία του 1840*. Αθήνα: GUTENBERG.
- Marx, K. (2019). Κριτικές σημειώσεις στο περιθώριο για το άρθρο "Ο βασιλιάς της Πρωσίας και η κοινωνική μεταρρύθμιση. Από Έναν Πρώσο" (ΕΜΠΡΟΣ!, ΤΕΥΧΟΣ 60) (1844). Στο K. Marx, & Θ. Γκιούρας (Επιμ.), *Κείμενα Από τη Δεκαετία του 1840* (Θ. Γκιούρας, Μεταφρ.). Αθήνα: ΚΨΜ.
- Marx, K. (2020ε). Οι Ταξικοί Αγώνες Στη Γαλλία 1848 έως 1850. (Γράφτηκε και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1850 στο περιοδικό "Νέα Εφημερίδα του Ρήνου - Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση). Αθήνα: Θεμέλιο.

- Marx, K., & Engels, F. (1979β). Αποφάσεις Της Συνδιάσκεψης Του Λονδίνου Της Διεθνούς Ένωσης Εργατών (17 Οκτωβρίου 1871). Στο K. Marx, & F. Engels, *Για τον Αναρχισμό* (σσ. 267-268). Αθήνα: ΚΑΖΑΝΤΑ.
- Marx, K., & Engels, F. (1997). Η Γερμανική Ιδεολογία. *(Γράφτηκε το 1845 - 1846 και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1932 από Soviet Union's Marx–Engels–Lenin Institute)*. (Τόμ. 1). Αθήνα: Gutenberg.
- Marx, K., & Engels, F. (2020στ). Προσφώνηση της Κεντρικής Επιτροπής στην Ένωση Των Κομμουνιστών. *(Γράφτηκε το Μάρτη του 1850 και διανεμήθηκε σε χειρόγραφα αντίτυπα το Μάη του 1850)*. Στο Χ. Κεφαλής, *Φρίντριχ Ένγκελς - Διαλεκτά Κείμενα* (σσ. 268-277). Αθήνα: Τόπος.
- Marx, K., & Friedrich, E. (1989). Η Γερμανική Ιδεολογία. *(Γράφτηκε το 1845 - 1846 και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1932 από Soviet Union's Marx–Engels–Lenin Institute)*. (Τόμ. 2). Αθήνα: GUTENBERG.
- Schorske, C. (1955). *German Social Democracy 1905 - 1917: The Development of the Great Schism*. Harvard: Harvard University Press.
- Άμπεντροτ, Β. (1976). Κοινωνική Ιστορία του Ευρωπαϊκού Εργατικού Κινήματος. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Αντωνοπούλου, Σ. (1989). Η πολιτική και οικονομική σκέψη της Ρόζας Λούξεμπουργκ. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Δημητράκος, Δ. (1976). *Πολιτική Εξουσία και Επανάσταση*. Αθήνα: Εξάντας.
- Εισαγωγικό Σημείωμα. (2004ε). Στο K. Marx, & E. Friedrich, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 11-16). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Ένγκελς, Φ. (2017). Για Την Ιστορία Της Ένωσης Των Κομμουνιστών. *(Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1885 στο "Σοσιαλδημοκράτη")*. Προλετκουλτ.
- Κάουτσκι, Κ. (1985). Κοινωνική Μεταρρύθμιση και Κοινωνική Επανάσταση. *(Εκδόθηκε πρώτη φορά το 1902 στο Βερολίνο)*. Στο Κ. Κάουτσκι, & Η. Α. Κατσούλης (Επιμ.), *Η Κοινωνική Επανάσταση* (σσ. 49-138). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κάουτσκι, Κ. (1985α). Την Επομένη Της Κοινωνικής Επανάστασης. *[(Εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Vorwärts στο Βερολίνο το 1902 και αποτελούσε το δεύτερο μέρος του*

- βιβλίου *"Die Soziale Revolution" (Η Κοινωνική Επανάσταση)*]. Στο Κ. Κάουτσκι, *Η Κοινωνική Επανάσταση* (σσ. 140-206). Αθήνα: Παπαζήση.
- Κάουτσκι, Κ. (2019α). Ο Δρόμος Προς Την Εξουσία. *(Γράφτηκε και εκδόθηκε πρώτη φορά το 1909 στη Γερμανία από τον εκδοτικό οίκο Bloch)*. Περιστέρι: Αργοναύτης.
- Κατσούλης, Η. (1985β). Καουτσκιανισμός - Η "Συνεκτική Ιδεολογία" του Εργατικού Κινήματος Πριν Από Τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο Κ. Κάουτσκι, *Η Κοινωνική Επανάσταση* (σσ. 9-48). Αθήνα: Παπαζήση.
- Κεφαλής, Χ. (2020ζ). Ο Ένγκελς Και Ο Ρεφορμισμός Στη Β' Διεθνή. Στο Χ. Κεφαλής, *Φρίντριχ Ένγκελς - Διαλεκτά Κείμενα* (σσ. 80-92). Αθήνα: Τόπος.
- Λεβί, Μ. (2019). Ρόζα Λούξεμπουργκ (1919-2019) Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα, διεθνισμός ή εθνικισμός. Αθήνα : Νήσος - Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.
- Λένιν, Β. (1964). Ο Αριστερισμός - Παιδική Αρρώστια Του Κομμουνισμού. *(Πρώτη ρωσική έκδοση 1920 στην Πετρούπολη)*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Λένιν, Β. (1975). Η Προλεταριακή Επανάσταση Και Ο Αποστάτης Κάουτσκι. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. (1975α). Δύο Τακτικές Της Σοσιαλδημοκρατίας Στη Δημοκρατική Επανάσταση. *(Γράφτηκε και δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1905 στη Γενεύη)*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. (1975β). Η Προλεταριακή Επανάσταση Και Ο Αποστάτης Κάουτσκι. *(Γράφτηκε και εκδόθηκε πρώτη φορά το 1918 στη Ρωσία)*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. (2007α). Από Πού Ν' Αρχίσουμε. *(Γράφτηκε και δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1901)*. Στο Β. Λένιν, Ρ. Λούξεμπουργκ, & Λ. Τρότσκι, *Για Την Ατομική Τρομοκρατία, Τη Βία Και Την Επανάσταση* (σσ. 15-19). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗΣ.
- Λένιν, Β. (2007β). Επαναστατικός Ρομαντισμός. Στο Β. Λένιν, Ρ. Λούξεμπουργκ, & Λ. Τρότσκι, *Για Την Ατομική Τρομοκρατία, Τη Βία Και Την Επανάσταση* (σσ. 23-26). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗΣ.
- Λένιν, Β. (2007γ). Τί Το Κοινό Υπάρχει Ανάμεσα Στον Οικονομισμό Και Στην Τρομοκρατική Τακτική. *(Δημοσιεύτηκε το 1902 στην εφημερίδα "Ισκρα")*. Στο Β. Λένιν, Ρ. Λούξεμπουργκ, & Λ. Τρότσκι, *Για Την Ατομική Τρομοκρατία, Τη Βία Και Την Επανάσταση* (σσ. 21-22). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗΣ.

- Λένιν, Β. (2017). Η Χρεοκοπία Της Δεύτερης Διεθνούς. *(Γράφτηκε και Δημοσιεύτηκε το 1915 στη Γενεύη)*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. Ι. (2012). Οι Θέσεις Του Απρίλη. *(Γράφτηκε: στις αρχές του Απρίλη 1917 και δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στις 7 Απρίλη 1917, Πράβντα, Νο 26)*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. (χ.χ.). Σοσιαλισμός Και Πόλεμος. *(Γράφτηκε και δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1915 στη Γενεύη από την εφημερίδα "Σοσιαλδημοκράτης")*. Αθήνα: Εκδόσεις Του Λαού.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (1980). Ρωσική Επανάσταση. *(Γράφτηκε την άνοιξη του 1918 και δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1922 από τον Paul Levi)*. Αθήνα: Ύψιλον / Βιβλία.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (1982). Τί ζητάει ο Σπάρτακος. *(Γράφτηκε το Δεκέμβρη του 1918)*. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, *Τί ζητάει ο Σπάρτακος - Γράμματα απ' τη Φυλακή* (σσ. 27-41). Αθήνα: Ύψιλον.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (2003α). Βία και Νομιμότητα. *(Γράφτηκε το Μάη του 1902)*. Στο Β. Ι. Λένιν, Ρ. Λούξεμπουργκ, & Λ. Τρότσκυ, *Για την ατομική τρομοκρατία, τη βία και την επανάσταση* (σσ. 29-39). Αθήνα: Κοροντζή.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (2003β). Βία και Νομιμότητα. *(Γράφτηκε το Μάη του 1902)*. Στο Β. Λένιν, Ρ. Λούξεμπουργκ, & Λ. Τρότσκυ, *Για την ατομική τρομοκρατία, τη βία και την επανάσταση* (σσ. 29-39). Αθήνα: Κοροντζή.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (2007β). Το πρόγραμμα μας και η πολιτική κατάσταση. *(Γράφτηκε το Δεκέμβρη του 1918)*. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, *Και τώρα καταδικάστε με* (σσ. 23-43). Αθήνα: Κοροντζή.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (2011). (Μπροσούρα του Γιούνιους) Η Κρίση Της Σοσιαλδημοκρατίας. *(Γράφτηκε τον Ιανουάριο του 1916)*. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, *Μπροσούρα του Γιούνιους* (σσ. 29-190). Αθήνα: Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (2014β). Μαζική Απεργία, Κόμμα, Συνδικάτα. *(Γράφτηκε το 1906)*. Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (χ.χ.). Η Εργατική Τάξη και ο Πόλεμος. *(Δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1916 στην Ελβετία)*. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, *Η Εργατική Τάξη και ο Πόλεμος* (σσ. 7-41). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.

- Λούξεμπουργκ, Ρ. (χ.χ.). Καθήκοντα της Διεθνούς Σοσιαλδημοκρατίας. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, *Η Εργατική Τάξη και ο Πόλεμος* (σσ. 61-67). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (χ.χ.). "Τάξη Επικρατεί Στο Βερολίνο". *(Γράφτηκε στις 14 Γενάρη του 1919)*. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, *Η Εργατική Τάξη και ο Πόλεμος* (σσ. 69-77). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Λούξεμπουργκ, Ρ. (1999). Η Βία Έσχατο Μέσο της Εργατικής Πάλης. *(Γράφτηκε το Μάη του 1902)*. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, & Φ. Μέρικκ, *Απεργία - Αυθορμητισμός των Μαζών* (σσ. 79-87). Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη.
- Μαρξ, Κ., & Ένγκελς, Φ. (2014α). Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος. *(Πρώτη δημοσίευση στις 21 Φεβρουαρίου του 1848)*. Περιστέρι: Αργοναύτης.
- Μαστρογιαννόπουλος, Τ. (2013). Η Άνοδος και η Πτώση των Εργατικών Διεθνών - Κύκλος 1ος: Από τους Προδρόμους στην 1η Διεθνή. Αθήνα: Τόπος.
- Μαστρογιαννόπουλος, Τ. (2019). Η Άνοδος και η Πτώση των Εργατικών Διεθνών - Β΄ Κύκλος: Η 2η Σοσιαλιστική Διεθνή. Αθήνα: Τόπος.
- Παράρτημα - Πρόγραμμα του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας. (2004ζ). Στο Κ. Marx, & F. Engels, *Κριτική Των Προγραμμάτων Γκότα Και Ερφούρτης* (σσ. 117-124). Αθήνα: ΚΟΡΟΝΤΖΗ.
- Στίνας, Α. (1980). Σημειώσεις του Μεταφραστή. Στο Ρ. Λούξεμπουργκ, *Ρωσική Επανάσταση* (Α. Στίνας, Μεταφρ., σσ. 93-126). Αθήνα: Ύψιλον.
- Χουάρ, Ο., & Φέχνερ, Γ. (1988). Ο Μαρξ Και ο Ένγκελς Για Την Πολιτική. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Ψηλογιαννόπουλος, Τ. (2019β). Εισαγωγή του Μεταφραστή. Στο Κ. Κάουτσκι, *Ο Δρόμος Προς Την Εξουσία* (σσ. 9-15). Περιστέρι: Αργοναύτης.